

Monika Zatorska

Drogowskazy wielointeligentnej edukacji

Program edukacji wczesnoszkolnej

Pierwszy etap edukacyjny

Monika Zatorska

Drogowskazy wielointeligentnej edukacji

Program edukacji wczesnoszkolnej

Pierwszy etap edukacyjny

Warszawa 2014

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	4
Rozdział 1. Teoretyczne podstawy programu.....	7
Rozdział 2. Cele główne i szczegółowe kształcenia i wychowania.....	16
Rozdział 3. Treści kształcenia, uwagi o realizacji i oczekiwane osiągnięcia uczniów.....	23
Rozdział 4. Sposoby osiągania celów kształcenia i wychowania z uwzględnieniem warunków realizacji programu.....	102
Bibliografia.....	119

WSTĘP

„Jeśli uda się nam wykorzystać cały wachlarz ludzkich zdolności, to ludzie nie tylko nabiorą lepszego mniemania o sobie i staną się bardziej kompetentni w różnych dziedzinach, ale zaczną się też być może angażować w pracę dla wspólnego dobra”.

Howard Gardner

W ostatnim czasie nasila się w Polsce dyskusja dotycząca edukacji najmłodszych uczniów. Wiele osób i środowisk, nie tylko tych związanych z edukacją, wypowiada się w tej sprawie, zadaje pytania, poszukuje innowacyjnych pomysłów i rozwiązań sprzyjających zmianom. Zmiana jest wpisana w rozwój, bez niej nie ma postępu. Szczególnie dzisiaj oczekiwania związane ze zmianami w edukacji są bardzo wysokie, gdyż postęp cywilizacyjny, w tym rozwój nowoczesnych technologii, zmiany społeczne i kulturowe zachodzące w świecie, stawiają wysoką poprzeczkę i wpływają znacząco na system edukacyjny. Stajemy przed nowymi wyzwaniem, a wszelkie instytucje edukacyjne muszą funkcjonować w innym niż do tej pory kontekście działania. Czy jednak w Polsce jest możliwa taka zmiana, aby edukacja była zgodna z najnowszymi trendami w naukach psychopedagogicznych, jednocześnie szanująca to, co wypracowane, przemyślane i dobrze funkcjonujące, co mogłoby stać się pomostem między znanym a nieznanym? Czy edukacja bazująca na nowatorskich koncepcjach i pomysłach (dla niektórych wręcz rewolucyjnych), może być powszechnie dostępna i bezpłatna? Czy każdy rodzic może wybrać dla swojego dziecka szkołę, która zapewni twórczego nauczyciela? Czy każdy nauczyciel będzie koncentrował swą uwagę i wysiłki na dziecku, a program nauczania będzie podstawowym drogowskazem, a nie centrum nauczycielskich działań? Czy młody człowiek może uczyć się w szkole, w której przebywanie daje mu radość, energię do pracy, doświadczenia sprzyjające rozwijaniu kreatywności? Czy uczeń może uczyć się w szkole budzącej ciekawość świata, wyzwalającej zapał do stawiania pytań? Czy szkoła może być miejscem prawdziwego dialogu ucznia z nauczycielem, nauczyciela z rodzicami? Czy w szkole jest możliwe docenianie wartości tego dialogu dla przyszłości następnego pokolenia? Czy program – wybrany lub opracowany samodzielnie przez nauczyciela – pozwoli wspierać rozwój dzieci w taki sposób, aby mogły one rozwinąć skrzydła, wykorzystując swój indywidualny potencjał?

Wybór programu nauczania przez nauczyciela jest sprawą zasadniczą, dlatego wymaga wielkiej rozwagi, analizy, zastanowienia. Realizacja programu skoncentrowanego na dziecku i jego potrzebach nie jest sprawą łatwą, dla niektórych nauczycieli może wiązać się z rewolucyjną zmianą stylu pracy. Świadomość, że obecne dzieci będą jako ludzie dorośli żyć w świecie, którego dzisiaj nie znamy, a nawet trudno nam go sobie wyobrazić, powinna stanowić dla nauczyciela punkt odniesienia zarówno podczas wyboru programu nauczania, jaki i podczas wszelkich działań edukacyjnych. Podstawa programowa kształcenia ogólnego, którą nauczyciel konkretyzuje w postaci programu nauczania tworzonego samodzielnie lub wybieranego, jest punktem wyjścia do programowania procesu dydaktycznego i wychowawczego. Kształcenie skoncentrowane na dziecku polega na respektowaniu indywidualnych różnic między dziećmi we wszystkich sferach ich rozwoju: intelektualnego, emocjonalnego, społecznego, psychofizycznego, a także na podmiotowym traktowaniu ucznia, któremu – z racji jego człowieczeństwa – należy się szacunek. To nie tylko znajomość jego potrzeb indywidualnych, potencjału, którym dysponuje, sposobu, w jaki się uczy, ale także wybór takich metod i form pracy oraz środków dydaktycznych i taka organizacja przestrzeni edukacyjnej, aby każde dziecko mogło odnieść sukces.

Szkoła współczesna ma przygotować ucznia do samodzielności, w tym także do samodzielnego uczenia się, stworzyć dziecku przyjazne środowisko rozwojowe. Elementem tego środowiska jest także program nauczania skoncentrowany na uczniu i jego uczeniu się, który może stanowić dla nauczyciela jeden z drogowskazów edukacyjnych. Drogowskazami mogą być także tzw. kompetencje miękkie (m.in. kreatywność, umiejętność współpracy w zespole, otwartość, chęć uczenia się, stawianie pytań, analiza i interpretacja danych, elastyczność, inicjatywa, komunikatywność, umiejętność krytycznego myślenia).

Współczesne programy nauczania muszą być dostosowane do zmian, którym podlega świat, ale jednocześnie powinny uwzględniać, że szkoła ma obowiązek zapewnić każdemu uczniowi możliwość aktywnej realizacji – wybranego lub stworzonego samodzielnie przez nauczyciela – programu. *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* to program, który został zaplanowany dla ucznia na I etapie edukacyjnym i jego nauczyciela. Stanisław Dylak, który definiuje program w sposób otwarty, uważa, że „program jest to ogół doświadczeń edukacyjnych zaplanowanych dla ucznia i nauczyciela, które mają doprowadzić do osiągnięcia określonych stanów bądź umożliwić mu doświadczenie określonych przeżyć

poznawczych i emocjonalnych”¹. Ryszard Więckowski zwraca uwagę na fakt, że „[...] program jest tylko jednym z elementów systemu edukacyjnego. Podstawowym natomiast jest interpretacja tego programu przez nauczyciela, w interesie rozwijającego się dziecka”². Howard Gardner, autor koncepcji inteligencji wielorakich – stanowiącej podstawę teoretyczną programu *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* – uważa, że nauczyciel powinien być „pośrednikiem” między uczniem a programem i dopasować program nauczania do ucznia³. Zdaniem tego amerykańskiego psychologa „pośrednik powinien pomóc uczniowi znaleźć najlepszy dla niego sposób przedstawienia programu”⁴, czyli sposób nauczania i oceniania nie powinien być jednakowy dla wszystkich uczniów.

Istotną sprawą jest otwartość i kreatywność nauczyciela, który w swojej pracy, bazując na wybranym programie nauczania, powinien pamiętać o konieczności zmodyfikowania wybranej koncepcji edukacyjnej zgodnie z potrzebami i możliwościami konkretnej grupy uczniów. Nauczyciel XXI w. musi być profesjonalistą wykorzystującym w swojej pracy dokonania współczesnej nauki, innowacyjne metody dobrane do potrzeb ucznia, efektywne formy pracy i interesujące dla dzieci środki dydaktyczne. Jego rolą jest właściwe zaprogramowanie procesu edukacyjnego i taka organizacja środowiska aktywności uczniów, aby każdy z nich odniósł sukces. Będzie to także sukces nauczyciela.

Monika Zatorska

¹ S. Dylak, *Wprowadzenie do konstruowania szkolnych programów nauczania*, PWN, Warszawa 2000.

² R. Więckowski, *Program, jego istota, podstawowe problemy*, „Życie Szkoły” 1998, nr 9, s. 520.

³ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, MT Biznes, Warszawa 2009, s. 83.

⁴ Ibidem, s. 84.

ROZDZIAŁ 1. TEORETYCZNE PODSTAWY PROGRAMU

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* jest oparty na idei konstruktywizmu oraz teorii inteligencji wielorakich Howarda Gardnera. Konstruktywizm to proces budowania przez jednostkę wiedzy aktywnie zdobywanej, której dziecko nadaje nowy sens i znaczenia⁵. Dorota Klus-Stańska twierdzi: „Jedynym sensownym edukacyjnym nadawaniem znaczeń to nadawanie znaczeń samodzielne”⁶. Nauczyciel jest natomiast kompetentnym organizatorem środowiska materialnego, zwanego środowiskiem uczącym, które ma sprzyjać uczniowskim badaniom⁷. Konstruktywiści, odwołując się do poglądów Jeana Piageta, Lwa Siemionowicza Wygotskiego, Jerome’a Seymoura Brunera, kładą nacisk na budowanie wewnętrznej motywacji do uczenia się. Choć wśród przedstawicieli konstruktywizmu istnieje kilka zwalczających się nurtów, to wspólne jest założenie, że „poznanie ma charakter czynny i każda czynność poznawcza prowadzi do indywidualnego przekształcenia napływających informacji”⁸.

Przyjęcie powyższych założeń przez nauczyciela realizującego program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* powinno wyznaczać jego działania:

- w centrum wszystkich działań szkoły (pedagoga) znajduje się uczeń, który w aktywny sposób zdobywa nową wiedzę na bazie wiedzy już posiadanej;
- uczeń ma prawo do błędów i do uczenia się na błędach;
- dobór strategii i metod nauczania sprawia, że proces edukacyjny jest tylko drogą do celu umożliwiającą każdemu uczniowi samodzielne tworzenie konstruktów;
- najważniejsze jest działanie ucznia i jego aktywność;

⁵ G. Petty, *Nowoczesne nauczanie. Praktyczne wskazówki i techniki dla nauczycieli, wykładowców i szkoleniowców*, GWP, Sopot 2010, s. 14–17.

⁶ D. Klus-Stańska, *Dyskursy pedagogiki wczesnoszkolnej*, w: D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, WAIp, Warszawa 2009, s. 83.

⁷ Ibidem, s. 84.

⁸ A. Jurewicz, *Kilka uwag na temat uczenia się*, w: E. Tołwińska-Królikowska (red.), *Z małej szkoły w wielki świat*, Federacja Inicjatyw Oświatowych, Warszawa 2013, s. 28.

- uczenie się ma głównie zachodzić we współpracy;
- pedagog jest współuczestnikiem dziecięcych działań i zabaw, przewodnikiem, organizatorem warunków do uczenia się ucznia, w tym przestrzeni edukacyjnej wspierającej wielointeligentne funkcjonowanie⁹;
- nauczyciel wspiera rozwój dziecka zgodnie z jego indywidualnym potencjałem i potrzebami, docenia problemy, pytania i zainteresowania uczniów.

Współcześni psychologowie nie są zgodni co do sposobu definiowania inteligencji. Już od przeszło stu lat funkcjonują testy oparte na osiągnięciach naukowych (m.in. w dziedzinie badań nad mózgiem człowieka). Testy, w pierwszej fazie niedoskonałe i budzące wiele zastrzeżeń, były przez lata doskonalone i modernizowane a obecnie są standaryzowane, uznawane i wykorzystywane przez psychologów jako najlepsze narzędzia pomiaru inteligencji.

Jednak istnieje pewna grupa koncepcji psychologicznych, których autorzy twierdzą, że testy nie są miarodajne i nie mogą w sposób jednoznaczny określić poziomu inteligencji człowieka, choćby z tego powodu, że trudno zdefiniować samą istotę inteligencji. We współczesnych naukach psychologicznych funkcjonują obok siebie dwie grupy koncepcji, które dotyczą rozumienia i definiowania inteligencji. Mają one zarówno swoich zwolenników, jak i przeciwników. Autorzy teorii psychometrycznych – choć nie są zgodni co do samej definicji inteligencji – przyjmują, że inteligencję można mierzyć za pomocą standaryzowanych testów w celu określenia różnic indywidualnych między ludźmi. Wynikiem tego pomiaru jest znany powszechnie iloraz inteligencji (w skrócie IQ). Jednak znaczący i szybki rozwój nauk, powstanie nowych dyscyplin m.in. psychologii kognitywnej (zajmującej się badaniem organizacji i funkcjonowania ludzkiego umysłu), a także neuropsychologii – dziedziny z pogranicza psychologii i medycyny zajmującej się m.in. funkcjonowaniem mózgu i relacjami między mózgiem i umysłem, przyniósł powstanie innych poglądów na naturę ludzkiej inteligencji. Powstały koncepcje tzw. pozapsychometryczne, według których inteligencji nie można mierzyć za pomocą testów. Należą do nich, np. koncepcja inteligencji

⁹ G. Petty, *Nowoczesne nauczanie ...*, dz. cyt. s. 14–17.

emocjonalnej¹⁰ czy teoria inteligencji wielorakich (znana w Europie Zachodniej i w Stanach Zjednoczonych już od lat 80. XX w., a w naszym kraju stosunkowo od niedawna, ponieważ dopiero w 2002 r. ukazało się polskie tłumaczenie pierwszej książki autora tej teorii – Howarda Gardnera – *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*).

Zgodnie z teorią inteligencji wielorakich Gardnera, profesora psychologii edukacji w Harvard Graduate School of Education i profesora neurologii w Boston University School of Medicine), każdy człowiek dysponuje indywidualnym wachlarzem możliwości, układem mocnych i słabych stron, zwanych profilem inteligencji. Definicja inteligencji rozumianej zgodnie z teorią MI (Multiple Intelligences Theory = teoria inteligencji wielorakich) znacznie odbiega od tradycyjnego rozumienia tego pojęcia. Inteligencje, zdaniem Gardnera, są to potencjały biopsychologiczne, które służą rozwiązywaniu problemów lub / i tworzeniu produktów znaczących w danym środowisku, kontekście kulturowym lub społecznym¹¹. Inteligencje, inaczej nazywane wielorakimi ludzkimi zdolnościami, posiadają specyficzne mechanizmy odbierania informacji z zewnątrz oraz ich przetwarzania i wykorzystywania. Wyniki badań pokazują, że każdy z nas, ludzi, posiada wiele typów inteligencji, ale nie wszystkie one są już zbadane i opisane. W swojej pierwszej pracy na ten temat – *Frames of mind (Ramy umysłu)* opublikowanej w 1983 r. – Gardner udowodnił istnienie siedmiu, a już po kilku kolejnych latach, ośmiu rodzajów inteligencji. Obecnie psycholog twierdzi, że jest bliski udowodnienia istnienia następnej, dziewiątej inteligencji.

Osiem typów inteligencji to: językowa, matematyczno-logiczna, ruchowa, muzyczna, wizualno-przestrzenna, przyrodnicza (zwana naturalistyczną), interpersonalna, intrapersonalna¹². Dziewiąta inteligencja określana jest mianem egzystencjalnej i / lub filozoficznej albo duchowej.

Inteligencja językowa (zwana inteligencją słów)

Przejawia się umiejętnością posługiwania się słowem mówionym i pisany, wrażliwością na znaczenie słów, rymy, rytmy, ale także dźwięki i melodię języka. Charakterystyczne jest

¹⁰ D. Goleman, *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań 2007.

¹¹ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, Media Rodzina, Poznań 2002.

¹² H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, dz. cyt.

zainteresowanie słowem, dobra pamięć słuchowa, bogactwo wypowiedzi. Nazywana jest inteligencją poetów, pisarzy, mówców, dziennikarzy, polityków, nauczycieli, prawników, komentatorów. Osoby, u których dominuje ten typ inteligencji powinny się uczyć bazując na słowie, czyli czytając, dyskutując, pisząc, wypowiadając się, słuchając, ucząc innych.

Inteligencja matematyczno-logiczna (zwana inteligencją liczb)

Przejawia się umiejętnością logicznego myślenia, dostrzegania związków przyczynowo-skutkowych, analizowania, a także kreatywnego rozwiązywania problemów. Charakteryzują ją: rozumienie języka matematyki, świata liczb, symboli, operacji matematycznych. Osoby, u których dominuje ten typ inteligencji, powinny uczyć się poprzez: analizę, porównania, powiązania logiczne, podsumowania, dane liczbowe, szacowania, wnioski.

Inteligencja ruchowa

Przejawia się umiejętnością wykorzystywania własnego ciała w sposób świadomy i celowy, np. do wyrażania emocji, udziału w grach sportowych, wytworzenia nowego produktu, a także do uczenia się. Charakteryzuje osoby, które poznają otaczający świat głównie poprzez ruch, kontakt fizyczny, bezpośrednio doświadczanie i działanie. Jest to także zdolność sprawnego kontrolowania ruchów, doskonała koordynacja wzrokowo-ruchowa (cechy charakterystyczne dla sportowców, aktorów, tancerzy), wysoka sprawność manualna. Inteligencja ruchowa jest nazywana również inteligencją sportowców, aktorów, artystów rzeźbiarzy, ale charakteryzuje także stolarzy, mechaników, hydraulików, krawców, szewców oraz chirurgów, stomatologów. Ten typ inteligencji przejawia się poprzez dobre wyczucie własnego ciała, odległości i przestrzeni. Osoby, u których dominuje inteligencja ruchowa, powinny uczyć się poprzez: własną aktywność (dla nich szczególnie ważne jest stosowanie zasad konstruktoryzmu), zaangażowanie wszystkich zmysłów (szczególnie dotyku), samodzielne odkrywanie.

Inteligencja muzyczna

Przejawia się poprzez wrażliwość na dźwięki, rytmy, rymy, rozumienie świata poprzez muzykę, łatwość odtwarzania rytmów i melodii, zamiłowanie do słuchania muzyki, łatwość opanowania akcentu i „melodii” języka obcego. Ten typ inteligencji jest bardzo blisko

powiązany z inteligencją matematyczną. Howard Gardner twierdzi, że przejawy inteligencji muzycznej można już obserwować u dziecka w drugim roku jego życia. Osoby, u których dominuje ten typ inteligencji, powinny uczyć się poprzez: rytmiczne odtwarzanie, układanie rymów, wierszyków, skandowanie, słuchanie muzyki w trakcie uczenia się, łączenie z muzyką ruchowe odtwarzanie zapamiętywanych treści.

Inteligencja wizualno-przestrzenna

Przejawia się poprzez myślenie obrazami i odtwarzanie ich w pamięci, poznawanie świata głównie poprzez obraz, dobrą orientację w przestrzeni, rozwiniętą wyobraźnię przestrzenną. Inteligencja ta, zdaniem Howarda Gardniera, jest niedoceniana w szkołach. Osoby, u których dominuje ten typ inteligencji, powinny uczyć się poprzez: tworzenie notatek w formie map myśli (z wykorzystaniem kolorów, symboli itp.), wizualizacje, wykorzystywanie wykresów, diagramów, tabel, szkiców i map.

Inteligencja przyrodnicza (zwana naturalistyczną)

Przejawia się ciekawością otaczającego świata, zamiłowaniem do doświadczeń i eksperymentów. Inteligencja przyrodnicza ujawnia się poprzez rozumienie świata roślin i zwierząt. Charakteryzują ją umiejętności w zakresie: wnioskowania, analizowania, badania, klasyfikowania oraz myślenie naukowe. Osoby, u których dominuje ten typ inteligencji, powinny się uczyć poprzez: obserwacje, doświadczenia, analizy, porównania, aktywność własną, zaangażowanie wszystkich zmysłów, bezpośredni kontakt z naturą.

Inteligencja interpersonalna

Przejawia się poprzez umiejętność współpracy w zespole, współdziałania, odczytywania komunikatów (w tym niewerbalnych) od innych osób, empatię, wrażliwość na potrzeby innych, umiejętność negocjowania i zawierania kompromisów, asertywność. Osoby, u których dominuje ten typ inteligencji powinny się uczyć głównie poprzez: pracę zespołową nad projektami, komunikowanie się i wymianę doświadczeń.

Inteligencja intrapersonalna

Przejawia się dobrą samoświadomością, stawianiem sobie celów i konsekwencją w ich realizacji, zdolnością do autorefleksji, rozumieniem własnych potrzeb i emocji. Osoby, u których dominuje ten typ inteligencji powinny uczyć się głównie poprzez planowanie i realizowanie samodzielnie przygotowanych zamierzeń, tworzenie pamiętników, dzienników, notatek na własne potrzeby, szukanie na własną rękę informacji i wykorzystywanie ich do zdobywania nowej wiedzy i umiejętności.

Teoria inteligencji wielorakich opiera się na założeniu, że każdy człowiek posiada wszystkie typy inteligencji, które wzajemnie się przenikają, oddziałują na siebie i ze sobą współpracują. Howard Gardner porównuje ich funkcjonowanie do działania sieci komputerów. Inteligencje tworzą pewien indywidualny dla każdego człowieka układ, zwany typem inteligencji. Każdy człowiek jest zdolny, ale nie ma dwojga ludzi zdolnych w ten sam sposób. Profil ludzkich zdolności podlega zmianom w trakcie rozwoju. Każdy człowiek jest niepowtarzalną jednostką i – dlatego m.in. – ma niepowtarzalny profil inteligencji. Nauczyciele i rodzice powinni poznać, w czym dziecko jest uzdolnione. Nauczyciele i rodzice powinni poznać, *w jaki sposób dziecko jest zdolne*. Pozwoli to na świadome wspieranie, rozwijanie i wykorzystywanie wachlarza możliwości każdego ucznia¹³. Ważne, aby zbyt wcześnie nie ukierunkowywać zdolności i nie zaniedbywać tych obszarów, które we wczesnym dzieciństwie mogły jeszcze nie ujawnić swojego potencjału. Szczególnie warto skupiać się na rozwijaniu mocnych stron, zdecydowanie je wzmacniać, ale także wykorzystywać te mocne strony do wsparcia słabszych obszarów funkcjonowania. Gardner jest przeciwny mierzeniu inteligencji za pomocą testów, gdyż twierdzi, że nie istnieje narzędzie, którym można byłoby zmierzyć wszystkie inteligencje. Ten amerykański psycholog twierdzi jednak, że w pewnych sytuacjach testy mogą być przydatne.

Niniejszy program opiera się na założeniu, że nie ma dwojga dzieci zdolnych w takim samym zakresie, uczniowie charakteryzują się także różnymi płaszczyznami zainteresowań. Nauczyciel, projektując działania, musi dostosować je do potrzeb konkretnej grupy uczniów, z którymi pracuje. Powinien tak organizować proces edukacyjny, aby – na podstawie

¹³ A. Kopik, M. Zatorska, *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka*, EAR, Kielce 2010, s. 14–20.

wyników systematycznie prowadzonej diagnozy i uwzględniając różnice indywidualne między dziećmi – każdy uczeń mógł odnieść sukces.

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* jest przeznaczony do pracy z dziećmi na I etapie edukacyjnym. Program, wykorzystując rozmaite środki dydaktyczne (w tym podręcznik będący narzędziem pracy ucznia i nauczyciela), jest nakierowany na wyzwalanie różnorodnej aktywności własnej dzieci, ukazuje wielorakie sposoby dochodzenia do wiedzy i przedstawia przykładowe pomysły na działalność dzieci. Nauczyciel musi pamiętać, że dzieci w młodszym wieku szkolnym prezentują bardzo różny poziom rozwoju, a różnice indywidualne (np. wśród pierwszoklasistów) mogą sięgać nawet czterech lat rozwoju umysłowego¹⁴.

Niezależnie zatem od tego, czy nauczyciel w pierwszej klasie pracuje z grupą sześciolatków czy siedmiolatków lub z grupą zróżnicowaną wiekowo, to jego obowiązkiem jest taki dobór propozycji stymulujących aktywność dzieci, aby dostosować je do ich indywidualnych potrzeb.

Mając na uwadze, że w centrum zainteresowania nauczyciela znajduje się uczeń, nie ma mowy o ujednoczeniu procesu edukacji, o stosowaniu jednakowych metod w odniesieniu do wszystkich. Zajęcia muszą być atrakcyjne i tak zorganizowane, aby każdy mógł odnieść sukces. „Czas przestać postrzegać nauczanie jako pas transmisyjny, a nauczyciela jako oświeconego władcę, który przekazuje swoim wychowankom absolutną mądrość, prawdę i wiedzę, a w zamian żąda absolutnego posłuszeństwa i szacunku”¹⁵. Efektywna nauka wymaga wolności. Konstruktywiści, którzy zajmują się procesem uczenia, odwołują się właśnie do tej potrzeby i kładą nacisk na konieczność potraktowania ucznia jako

¹⁴ E. Gruszczyk-Kolczyńska, *Komentarz do podstawy programowej edukacji wczesnoszkolnej*, w: *Podstawa programowa z komentarzami. Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna. Tom 1. Załączniki do rozporządzenia ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół z komentarzem*. Zob. <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/230/Tom+1+Edukacja+przedszkolna+i+wczesnoszkolna.pdf> (dostęp. 27.06.2014).

¹⁵ Z. Melosik, *Kultura popularna jako czynnik socjalizacji*, w: Z. Kwieciński, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*, t. 2, PWN, Warszawa 2004, s. 91.

równoprawnego podmiotu”¹⁶. Zatem edukacja wczesnoszkolna nie może funkcjonować w oderwaniu od otaczającej rzeczywistości. „Kształcenie na pierwszym etapie winno być nowoczesnym, w pełni aktualnym konstruowaniem wiedzy oraz rozwijaniem umiejętności. W związku z tym szkoła powinna dostarczać dziecku tylko „budulca”, a nie gotowych produktów, gdyż wiedza proceduralna uruchamiana jest podczas rozumowania w nowych sytuacjach”¹⁷.

Szkoły i przedszkola pracujące na podstawie teorii MI określane są mianem „szkół skoncentrowanych na jednostce”. W ujęciu Gardnera rolą nauczyciela jest m.in. bycie „pośrednikiem między uczniem a programem”, bycie „pośrednikiem między szkołą a społecznością lokalną” oraz pełnienie funkcji „specjalisty od oceniania”.

Nauczyciele, którzy przede wszystkim bazują na metodach podających, nie dbają o rozwijanie kompetencji uczniów, gdyż są nastawieni na przekazywanie wiedzy. Marzena Żylińska, ekspert w zakresie neurodydaktyki, twierdzi, że: „Tradycyjne podejście do nauczania niesie za sobą poważne implikacje i znajduje odzwierciedlenie w strukturze sieci neuronalnej. Powstająca w uczniowskich mózgach wiedza nie jest ustrukturyzowana, poszczególne informacje nie zostają ze sobą powiązane, bo to wymaga aktywności uczącej się jednostki i aktywnego stosowania nowych pojęć. [...] Badania pokazują, że również w nauczaniu wczesnoszkolnym najważniejszym kompetencjom, w tym również kompetencji komunikacyjnej, nie poświęca się należytej uwagi, choć z punktu widzenia indywidualnego rozwoju jednostki, jak również z punktu widzenia funkcjonowania całego społeczeństwa jest ona arcyważna”¹⁸. Neurodydaktycy twierdzą, że „szkołę trzeba wymyślić od nowa”, gdyż tradycyjne nauczanie nie ma nic wspólnego z odpowiedzią na potrzeby i możliwości naszego mózgu.

Neurodydaktyka jest nauką, która we współczesnym świecie powinna stanowić jeden z drogowskazów edukacyjnych. Jednak dla wielu nauczycieli zgłębienie wyników badań nad mózgiem, ich analiza, a w dalszej kolejności przełożenie tej wiedzy na praktykę edukacyjną

¹⁶ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2013, s. 212.

¹⁷ G. Kryk, *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo PWSZ, Racibórz 2009, s. 76.

¹⁸ Ibidem, s. 260.

jest ogromnym wyzwaniem, wręcz rewolucyjną zmianą. Dzieje się tak dlatego, że pedagodzy są bardzo przywiązani do utartych schematów, a takie podejście stanowi przeszkodę w dokonaniu rewolucji. Wiele także zależy od samych uczniów. Jeśli nie będą oni działać, myśleć, stawiać pytań, wyciągać wniosków, samodzielnie dochodzić do wiedzy, kreatywnie rozwiązywać problemów, nie będzie możliwa efektywna nauka. Innowacyjność, tak pożądana obecnie w świecie, nie rozwinie się, jeśli dzieci przez lata ich wędrówki edukacyjnej będą przyzwyczajane do pracy utrwalonymi schematami.

Realizacja programu i uczenie się dzieci wcale nie muszą być odrębnymi procesami, jak to dzieje się często w rzeczywistości szkolnej. Dobór właściwych metod, motywacja, organizacja środowiska edukacyjnego, nastawienie na rozwijanie przez uczniów kompetencji kluczowych oraz kreatywności, myślenia, zainteresowań, to tylko niektóre z niezbędnych elementów, aby szkoła wykorzystywała potencjał dzieci i była dla nich miejscem atrakcyjnym. „Wiadomo już, że mózg uczy się cały czas, ale robi to na wiele sposobów, a nie jedynie tak, jak dotychczas przyjmowano. Dlatego dla wielu uczniów szkoła wydaje się z różnych powodów zbyt trudnym doświadczeniem. Jednym z głównych problemów jest nuda, którą można określić jako truciznę dla mózgu”¹⁹.

Program uwzględniający najnowsze odkrycia naukowe, oparty na teorii głęboko humanistycznej, nakierowany na indywidualne potrzeby uczniów, może stanowić jeden z drogowskazów prowadzących do uzyskania przez uczniów pożądaných efektów w postaci rozwinięcia wszystkich sfer funkcjonowania, a co za tym idzie, nabywania umiejętności w obrębie kompetencji kluczowych.

¹⁹ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 159.

ROZDZIAŁ 2. SZCZEGÓŁOWE CELE KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* jest adresowany do uczniów w młodszym wieku szkolnym na I etapie edukacyjnym. Nauczyciel, wybierając ten program, powinien zadbać o stworzenie uczniom opisanych w programie warunków do uczenia się, które w skuteczny sposób będą wspierać rozwój dzieci, jednocześnie umożliwiając realizację celów wynikających z podstawy programowej oraz założonych w programie.

Poniżej przytoczono cele kształcenia ogólnego w szkole podstawowej zawarte w podstawie kształcenia ogólnego²⁰.

Jak zapisano, celem kształcenia ogólnego w szkole podstawowej jest:

- przyswojenie przez uczniów podstawowego zasobu wiadomości na temat faktów, zasad, teorii i praktyki, dotyczących przede wszystkim tematów i zjawisk bliskich doświadczeniom uczniów;
- zdobycie przez uczniów umiejętności wykorzystywania posiadanych wiadomości podczas wykonywania zadań i rozwiązywania problemów;
- kształtowanie u uczniów postaw warunkujących sprawne i odpowiedzialne funkcjonowanie we współczesnym świecie.

Natomiast główne cele edukacji wczesnoszkolnej to:

- wspomaganie dziecka w rozwoju intelektualnym, emocjonalnym, społecznym, etycznym, fizycznym i estetycznym;
- przygotowanie ucznia do życia w zgodzie z samym sobą, ludźmi i przyrodą;
- kształtowanie u dziecka umiejętności odróżniania dobra od zła;
- rozwijanie u ucznia świadomości przynależności społecznej do rodziny, grupy rówieśniczej i wspólnoty narodowej;

²⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. poz. 977) wraz z późniejszymi zmianami. Zob. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120000977> (dostęp. 27.06.2014).

- kształtowanie u dziecka umiejętności rozumienia konieczności dbania o przyrodę;
- kształtowanie u ucznia systemu wiadomości i umiejętności potrzebnych mu do poznawania i rozumienia świata oraz radzenia sobie w codziennych sytuacjach;
- zdobycie przez dziecko wiedzy i umiejętności umożliwiających kontynuowanie nauki w klasach IV–VI szkoły podstawowej.

Z celów głównych wywodzą się cele szczegółowe, które są związane ze zdobywaniem przez uczniów umiejętności ponadprzedmiotowych (kompetencji kluczowych). Kompetencje kluczowe zostały sformułowane – przez Radę Europy i Parlament Europejski w dokumencie *Rezolucja legislacyjna Parlamentu Europejskiego (COM(2005)0548 – C6-0375/2005 – 2005/0221(COD))* 26 września 2006 r. Strasburg²¹ – jako ramy określające nowe umiejętności podstawowe uzyskiwane w procesie uczenia się przez całe życie

„Parlament Europejski i Rada zaleca państwom członkowskim rozwijanie oferty kompetencji kluczowych dla wszystkich w ramach ich strategii uczenia się, w tym strategii osiągnięcia powszechnej alfabetyzacji”²².

Autorka programu *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* zamieszcza poniżej osiem kompetencji kluczowych, które powinny być rozwijane przez każdego człowieka nie tylko w trakcie nauki szkolnej, ale przez całe życie. Warto dodać, że kompetencje kluczowe są wzajemnie powiązane, pokrywają się i uzupełniają w niektórych aspektach. Przykładowymi umiejętnościami niezbędnymi do osiągnięcia wysokiego poziomu wszystkich ośmiu kompetencji są: myślenie krytyczne, rozwiązywanie problemów, rozumienie i kierowanie własnymi emocjami, kreatywność, podejmowanie inicjatyw, decydowanie, ocena ryzyka, czytanie, pisanie, liczenie.

²¹ J. Zawadowska, *Kompetencje kluczowe – najważniejszy element wspólnej Europy*, w: E. Tołwińska-Królikowska (red.), *Z małej szkoły w wielki świat. Dzieci odkrywają świat. Scenariusze projektów edukacyjnych rozwijających kompetencje matematyczne i naukowo-techniczne oraz umiejętność uczenia się w klasach 1–3 szkoły podstawowej*, Warszawa 2013, s. 15.

²² Cytat za: www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0365+0+DOC+XML+V0//PL (dostęp: 04.06.2014).

Cele szczegółowe w zakresie porozumiewania się w języku ojczystym

Uczeń:

- potrafi komunikować się z innymi ludźmi (dziećmi i dorosłymi), werbalizować sytuacje i zdarzenia;
- posiada umiejętności: słuchania, mówienia, czytania, pisania jako form komunikowania się i potrafi wykorzystać te umiejętności w sytuacjach życia codziennego i do rozwiązywania problemów;
- jest przygotowany do odbioru literatury dziecięcej, sztuki filmowej i teatralnej;
- jest przygotowany do korzystania z różnych źródeł informacji opartych na słowie pisanym;
- uczestniczy aktywnie w małych formach teatralnych i wykorzystuje je do wyrażania własnych emocji;
- potrafi twórczo posługiwać się słowem mówionym i pisanym;
- posiada zasób słownictwa pozwalający na poprawne komunikowanie się, w tym zadawanie pytań, przedstawianie własnego punktu widzenia i własnych opinii;
- rozwija język mówiony i pisany z uwzględnieniem aspektu semantycznego, składniowego, fonetycznego, fleksyjnego, słownikowego i poprawnościowego języka oraz mowy wiązanej;
- zna takie gatunki literatury dziecięcej, jak: baśnie, bajki, legendy, opowiadania, wiersze, komiksy, powieści.

Cele szczegółowe w zakresie porozumiewania się w języku obcym

Uczeń:

- rozumie proste polecenia i reaguje na nie we właściwy sposób (werbalnie i niewerbalnie);
- rozumie proste pytania dotyczące poznanych słów i zwrotów, codziennych sytuacji;
- udziela odpowiedzi na proste pytania związane z codziennymi sytuacjami;
- rozumie wypowiedzi ze słuchu;
- posługuje się zwrotami stosowanymi na co dzień;
- rozumie – wzbogacony gestem lub obrazem – sens historii, baśni, opowiadań;

- rozumie sens prostych dialogów w historyjkach obrazkowych, nagraniach audio i video;
- bierze udział w scenkach teatralnych, śpiewa, recytuje;
- nazywa obiekty w najbliższym otoczeniu;
- czyta symbole, znaki, piktogramy, czyta ze zrozumieniem proste wyrazy i zdania;
- przepisuje wyrazy i zdania;
- korzysta z różnych źródeł wiedzy: słowników obrazkowych, książek, środków multimedialnych, innych zaproponowanych form kontaktu z językiem obcym;
- wie, że ludzie posługują się różnymi językami, a porozumieć się z nimi można ucząc się ich języka.

Cele szczegółowe w zakresie kompetencji matematycznych i podstawowych kompetencji naukowo-technicznych

Uczeń:

- umie posługiwać się danymi naukowymi oraz narzędziami i urządzeniami technicznymi do rozwiązywania problemów, osiągnięcia celu, podjęcia decyzji;
- potrafi formułować wnioski i oceniać wyniki na podstawie dowodów;
- stosuje poznane zasady i procesy matematyczne, obiera strategię rozwiązywania problemów;
- wykazuje aktywną i twórczą postawę wobec problemów matematycznych, dostrzega, nazywa i formułuje problemy matematyczne w sytuacjach mu bliskich oraz posługuje się prostymi strategiami w toku ich rozwiązywania;
- rozumuje w sposób matematyczny;
- potrafi liczyć;
- zna miary, struktury i operacje matematyczne, rozumie pojęcia i terminy matematyczne;
- potrafi zastosować wiedzę matematyczną w codziennych sytuacjach życiowych.
- zna podstawowe zasady rządzące naturą;
- rozumie wpływ nauki i technologii na świat przyrody;

- zna zarówno korzyści, jak i zagrożenia dla świata związane z rozwojem techniki i nowoczesnych technologii;
- dostrzega różnorodność świata przyrody.

Cele szczegółowe w zakresie kompetencji informatycznych

Uczeń:

- posługuje się narzędziami informatycznymi;
- potrafi wykorzystać technologie informacyjno-komunikacyjne;
- potrafi dostrzec, wyszukać, selekcjonować, porządkować, gromadzić, wykorzystywać informacje;
- wie, jakie zagrożenia niesie ze sobą korzystanie z komputera, Internetu, multimediiów dla zdrowia, relacji społecznych, prywatności.

Cele szczegółowe w zakresie umiejętności uczenia się

Uczeń:

- zna swoje mocne i słabe strony;
- rozwija swoje zdolności i zainteresowania;
- zna strategie pomocne w uczeniu się zgodne z własnymi potrzebami;
- samodzielnie poszukuje rozwiązań w codziennych sytuacjach związanych z uczeniem się;
- potrafi prosić o pomoc w sytuacjach trudnych;
- wykorzystuje różnorodne sytuacje do działania;
- potrafi zaplanować własną pracę i ocenić jej efekty;
- dostrzega problemy do rozwiązania i wyciąga wnioski korzystne dla swojego działania;
- dokonuje wyborów;
- ma pozytywny stosunek do nauki.

Cele szczegółowe w zakresie kompetencji społecznych i obywatelskich

Uczeń:

- współpracuje z innymi ludźmi, negocjuje, podejmuje decyzje, dokonuje wyborów;
- nawiązuje prawidłowe relacje społeczne;
- zna swoje miejsce w rodzinie, zespole rówieśniczym, społeczności i wspólnocie narodowej;
- angażuje się w działania na rzecz swojej grupy rówieśniczej, społeczności szkolnej i lokalnej;
- ma świadomość tożsamości kulturowej, historycznej, narodowej;
- ocenia swoje zachowanie, przewiduje jego skutki, wyciąga wnioski;
- przestrzega ustalonych norm i reguł zachowania;
- rozumie emocje i wyraża je w sposób społecznie akceptowany;
- rozwija postawę szacunku i tolerancji wobec innych ludzi;
- respektuje prawa innych ludzi;
- zna swoje prawa i obowiązki w rodzinie, społeczności rówieśniczej i lokalnej;
- potrafi odróżnić dobro od zła;
- zna i rozumie wartości etyczne, takiej, jak: dobro, prawda, piękno, sprawiedliwość, odpowiedzialność;
- rozwija postawę dbania o zdrowie i aktywność fizyczną; rozumie, czym jest zrównoważony rozwój.

Cele szczegółowe w zakresie inicjatywności i przedsiębiorczości

Uczeń:

- komunikuje się z innymi ludźmi różnymi metodami;
- współdziała w zespole;
- planuje i organizuje pracę własną;
- ocenia ryzyko związane z własnym działaniem;
- samodzielnie podejmuje decyzje, wprowadza w życie pomysły, wyraża poglądy;
- identyfikuje i wykorzystuje swoje mocne strony;
- wykazuje inicjatywę i chęć działania;

- wykazuje się kreatywnością w różnych sytuacjach;

Cele szczegółowe w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej

Uczeń:

- zna i wykorzystuje różne formy ekspresji twórczej;
- zna dzieła kultury;
- wyraża siebie w różnorodny sposób, wykorzystując swoje mocne strony;
- rozumie różnorodność oraz bogactwo kulturowe i językowe Europy i świata;
- rozwija kreatywność i wrażliwość estetyczną;
- jest otwarty na odbiór dzieł sztuki;
- wyraża uczucia, doświadczenia, idee poprzez różne środki wyrazu artystycznego.

Efekt procesu kształtowania umiejętności w zakresie kompetencji kluczowych wyraża się przez określenie tego, co dziecko wie, rozumie, potrafi wykonać, jakie postawy prezentuje. Wszystkie kompetencje kluczowe uważane są za jednakowo ważne. Uczenie się przez całe życie stanowi podstawę funkcjonowania człowieka XXI w., dlatego tak ważne jest, aby już od pierwszych dni włączenia dziecka w formalną edukację, kształtować umiejętności, wiedzę i postawy potrzebne do elastycznego dostosowania się do zmian zachodzących w świecie.

ROZDZIAŁ 3. TREŚCI KSZTAŁCENIA, UWAGI O REALIZACJI ORAZ OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIĄ

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* posiada spiralny układ treści kształcenia. W każdym następnym roku treści są powtarzane i pogłębiane, a następnie rozszerzane. Treści są opracowane w podziale na poszczególne zakresy edukacji: polonistycznej, w zakresie języka obcego nowożytnego, muzycznej, plastycznej, społeczno-etycznej, przyrodniczej, matematycznej, zajęć komputerowych, zajęć technicznych, wychowania fizycznego i edukacji zdrowotnej.

Niniejszy program nie odnosi się do treści z zakresu języka mniejszości narodowej lub etnicznej. Nie wyodrębnia też podziału realizacji treści na kolejne lata, czyli na klasy: I, II i III, ponieważ proces edukacji powinien być dostosowany do potrzeb i możliwości zespołu klasowego oraz do indywidualnych potrzeb uczniów danej klasy. O rozłożeniu treści na poszczególne lata nauki decydować powinien nauczyciel, który – na podstawie założeń tego programu – będzie pracował z dziećmi. W programie uwzględniono zarówno treści zawarte w podstawie programowej, jak i te, które stanowią jej uzupełnienie lub / i rozszerzenie. Nauczyciel – na podstawie wyników diagnozy i potrzeb oraz możliwości dzieci – zdecyduje, którym uczniom (i w jakim zakresie) zaproponuje treści trudniejsze i wymagające więcej wysiłku.

Zgodnie z zapisami zawartymi w podstawie programowej²³ jednym z najważniejszych zadań szkoły jest kształtowanie umiejętności posługiwania się językiem polskim. Edukacja polonistyczna zajmuje znaczące miejsce w edukacji wczesnoszkolnej. Język bowiem jest podstawowym narzędziem komunikacji. Rozwijanie kompetencji językowych pozwala na coraz pełniejsze poznawanie i rozumienie otaczającego świata i zdobywanie wiedzy o nim, uczestnictwo w życiu społecznym i kulturalnym, korzystanie ze zdobyczy cywilizacji, osiągnięcie kompetencji społecznych w zakresie komunikacji z innymi ludźmi. Umiejętności w zakresie mówienia i słuchania, czytania i pisanie oraz kształcenie literackie są podstawowymi elementami edukacji polonistycznej na I etapie edukacyjnym. Należy je rozwijać i kształtować podczas wszystkich zajęć realizowanych z uczniami, w każdej dogodnej sytuacji.

²³ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. ..., dz. cyt.

TREŚCI W ZAKRESIE EDUKACJI POLONISTYCZNEJ ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Mówienie:

- wypowiedzianie się z zastosowaniem elementów, takich jak: tempo, siła głosu, intonacja, pauza, akcent;
- tworzenie samorzutnych wypowiedzi na tematy bliskie dziecku;
- posługiwanie się zdaniami o poprawnej konstrukcji;
- tworzenie swobodnych wypowiedzi na tematy związane z przeczytanymi lekturami, obejrzanymi filmami, przedstawieniami teatralnymi, programami dla dzieci, wysłuchanymi słuchowiskami, audycjami radiowymi itp.;
- udział w rozmowach, formułowanie własnych sądów, opinii i wniosków;
- opowiadanie treści historyjki obrazkowej z uwzględnieniem kolejności zdarzeń;
- nadawanie tytułów ilustracjom;
- zadawanie pytań i formułowanie odpowiedzi na pytania;
- rozwijaniu słownictwa czynnego i biernego;
- stosowaniu form grzecznościowych w wypowiedziach, próby dostosowania tonu głosu do sytuacji;
- opowiadanie zdarzeń z życia codziennego zgodnie z ich chronologią;
- ustalanie kolejności wydarzeń w oparciu o historyjkę obrazkową, treść słuchanej czy też samodzielnie czytanej książki;
- uczestnictwo w rozmowach na tematy bliskie uczniowi (związane z życiem codziennym ucznia, indywidualnymi zainteresowaniami i przeżyciami, przygodami bohaterów literatury dziecięcej itp.);
- przekazywanie w zrozumiały sposób własnych emocji, potrzeb, spostrzeżeń;
- formułowanie życzeń związanych z ważnymi wydarzeniami czy też uroczystościami (np. z okazji Dnia Matki, Dnia Babci, urodzin, imienin, świąt);
- formułowanie tekstu zaproszenia na ważne wydarzenie (np. klasowe, szkolne);
- recytowanie z pamięci – z uwzględnieniem właściwej intonacji oraz zasad interpunkcji – wierszy dla dzieci, tekstów piosenek i rymowanek, fragmentów prozy; aktywnym uczestniczeniu w małych formach teatralnych;

- dbałość o poprawność i kulturę języka;
- formułowanie wypowiedzi wielozdaniowych na różnorodne tematy, w tym na temat przeczytanych utworów literackich, czasu i miejsca akcji, postaci występujących i przeżyć bohaterów, przebiegu wydarzeń;
- znajomość i umiejętność rozróżniania następujących form użytkowych: listu, życzeń, zaproszenia, zawiadomienia, notatki kronikarskiej i umiejętność korzystania z nich;
- tworzenie krótkich opisów i opowiadań na bazie tekstów literatury dziecięcej oraz opowiadań twórczych;
- układanie treści listu prywatnego;
- właściwy dobór form – zgodnych z okolicznościami określonej sytuacji – komunikowania się z innymi osobami;
- wyodrębnianie zdań w tekście, wyrazów w zdaniu, sylab i głosek w wyrazie;
- dostrzeganie różnicy pomiędzy głoską i literą;
- tworzenie dialogów w scenkach i małych formach teatralnych.

Uwagi o realizacji

Proces rozwoju mowy i umiejętności wypowiadania się powinien być doskonały poprzez:

- kształtowanie umiejętności poprawnego mówienia i formułowania wypowiedzi: stosowanie poprawnej artykulacji, właściwych form fleksyjnych, poprawne budowanie zdań (szczególnie złożonych, z zastosowaniem odpowiednich spójników, przymków, zaimków, przysłówków) oraz równoważników zdań;
- bogacenie słownictwa zarówno biernego, jak i czynnego: poznawanie otaczającego świata i ludzi, nazywanie oraz opisywanie ludzi, zjawisk, przedmiotów, stanów, emocji itp., precyzyjne formułowanie wypowiedzi na różne tematy, prawidłowe przekazywanie informacji (dobór właściwego słownictwa);
- ćwiczenia w zamykaniu myśli w formie zdania, rozumienia i wypowiadania większych całości myślowych, bogacenie stylu;
- zachęcanie do twórczości słownej;
- ćwiczenia w formułowaniu pytań na różne tematy, stosowania w wypowiedziach dialogów, recytacji wierszy i fragmentów prozy;

- dostarczanie prawidłowych wzorców językowych i korygowanie błędów językowych;
- przybliżanie utworów literackich i tworzenie warunków do uczestnictwa w małych formach teatralnych.

Rozwijanie umiejętności wypowiadania się powinno zostać poprzedzone wykonaniem podstawowego badania mowy. Nie zawsze nauczyciel może skorzystać z pomocy logopedy, chociaż przesiewowe badania logopedyczne w większości szkół są już standardem. Zadaniem osoby badającej (jeśli nie jest to specjalista) jest dostrzeżenie problemu, a nie nazwanie go i rozwiązanie. W literaturze przedmiotu można znaleźć propozycje wstępnego badania mowy, które może przeprowadzić nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej. Warto przeprowadzić takie badanie²⁴. Osoba badająca dziecko już podczas wstępnej rozmowy uzyska informację czy uczeń rozumie polecenia, prawidłowo buduje zdania, właściwie artykułuje dźwięki. Jeżeli zostanie zaobserwowana jakakolwiek nieprawidłowość lub zaistnieją przesłanki budzące niepokój, **należy skierować dziecko na konsultację logopedyczną.**

Słuchanie:

- słuchanie – aktywne i bez przerywania – wypowiedzi innych osób;
- słuchanie krótkich tekstów czytanych przez nauczyciela i inne osoby (wierszy, bajek opowiadań, piosenek itp.);
- słuchanie i wykonywanie poleceń złożonych;
- uważne słuchanie krótkich utworów literackich czytanych przez inne osoby, audycji radiowych oraz treści odtwarzanych (np. z nośników multimedialnych);
- wnikliwe słuchanie informacji i wykorzystywanie ich w życiu codziennym, nauce, zabawie, kontaktach interpersonalnych;
- aktywne uczestnictwo w rozmowach na różne tematy i odnoszenie się do wypowiedzi innych osób.

²⁴ Propozycję nauczycielskiego narzędzia do wstępnego badania – autorstwa Barbary Galas (logopedy) – można znaleźć w książce A. Kopik, M. Zatorska *Wielorakie podróże ...*, dz. cyt., s. 69.

Czytanie i pisanie w fazie przedliterowej i w okresie wprowadzania liter:

- uczestnictwo w zabawach i ćwiczeniach w zakresie: wyróżniania, rozpoznawania, powtarzania głosek, prawidłowej ich artykulacji, głoskowania wyrazów, słuchowego różnicowania dźwięków, analizy słuchowo-wzrokowej, doskonalenia słuchu fonemowego, usprawniania funkcji wzrokowych, ruchowych oraz koordynacji wzrokowo-ruchowej i sprawności manualnej;
- czytanie – w odniesieniu do metody czytania wybranej przez nauczyciela (odpowiedniej dla poziomu rozwoju i profilu inteligencji dziecka oraz stylu jego uczenia się) – liter, sylab, wyrazów, prostych zdań;
- kodowanie i dekodowanie informacji (odczytywanie piktogramów, rysunków uproszczonych, schematów, napisów, znaków informacyjnych, tabel, diagramów, map myśli);
- kreślenie linii prostych (w położeniu równoległym, prostopadłym, rozbieżnym, itp.), łuki, koła, spirale itp.;
- kreślenie znaków literopodobnych wraz z określaniem ich kształtu, wyglądu, podobieństw, różnic, wyróżnieniem i nazywaniem drobnych elementów składowych;
- pisanie po śladzie, przepisywanie, pisanie z pamięci;
- ćwiczenia twórcze – dzięki wykorzystywaniu różnorodnych technik plastycznych – odtwarzanie i odwzorowywanie form, kształtów i układów przestrzennych;
- udział w zabawach wyzwalających motywację do podjęcia nauki czytania i pisania;
- wykorzystywanie zbiorów biblioteki szkolnej i biblioteczki klasowej, gier edukacyjnych, czasopism dziecięcych (w tym tematycznych związanych z zainteresowaniami dzieci itp.) w grach i zabawach językowych.

Uwagi o realizacji

Czas trwania okresu przedliterowego dostosowuje się do indywidualnych potrzeb konkretnego zespołu klasowego. Okres ten jest także związany z adaptacją dzieci do nowych dla nich warunków, z przejściem z przedszkola do szkoły. Litery są wprowadzane systematycznie w klasie pierwszej, proces ten trwa zazwyczaj do końca miesiąca kwietnia. Pozostałe dwa miesiące nauki – traktowane się jako „etap przejściowy” pomiędzy klasą

pierwszą i klasą drugą – przeznaczają się na utrwalanie, zabawy dydaktyczne związane z poznanymi literami, zabawy ortograficzne.

Autorka niniejszego programu nauczania proponuje, aby nauka liter (kolejność ich wprowadzania) polegała na naprzemiennym zapoznawaniu dzieci z samogłoskami i spółgłoskami (choć nauczyciel musi pamiętać o tym, że np. samogłoski nosowe **ą** i **ę** wprowadza się po sobie). Nauczyciel powinien wprowadzać spółgłoski miękkie, zapisane za pomocą litery ze znakiem diakrytycznym (kreską nad literą), równoległe ze zmiękczeniem oznaczonym przez głoskę **i** (*ś-si, ć-ci, ń-ni, ź-zi, dź-dzi*).

Kolejność wprowadzania liter proponowana w programie sugeruje zazwyczaj naprzemienne poznawanie przez uczniów samogłosek i spółgłosek (choć np. samogłoski nosowe **ą** i **ę** wprowadza się po sobie). Spółgłoski miękkie zapisane za pomocą litery ze znakiem diakrytycznym (kreską nad literą) uczniowie poznają równoległe ze zmiękczeniem oznaczonym równoległe ze zmiękczeniem oznaczonym przez głoskę **i** (*ś-si, ć-ci, ń-ni, ź-zi, dź-dzi*). Jednocześnie systematycznie kontynuuje się wszystkie działania opisane w okresie przedliterowym. Należy zindywidualizować naukę czytania w taki sposób, aby dać każdemu dziecku możliwość wyboru najwłaściwszej dla niego drogi uczenia się. Zadaniem nauczyciela jest tworzenie takich okazji do uczenia się, w których dzieci będą wykorzystywały indywidualny potencjał (mocne strony), a także własne zainteresowania. Równoległe z nauką czytania prowadzi się naukę pisania.

Indywidualizacja – w zakresie wykorzystywanych przez nauczyciela metod czytania i pisania – jest niezbędna szczególnie w odniesieniu do uczniów o specjalnych potrzebach edukacyjnych, dla których powszechnie stosowana metoda analityczno-syntetyczna może być niewłaściwa.

Dobór metody czytania powinien być dokonany na podstawie wyników diagnozy gotowości każdego dziecka do rozpoczęcia nauki czytania i pisania, przeprowadzonej przez nauczyciela w czasie okresu przedliterowego. Przedstawiona powyżej kolejność działań wprowadzania liter może być niewłaściwa dla uczniów zaliczanych do grupy ryzyka dysleksji. Nauczyciel może ją zmienić, mając zawsze na uwadze potrzeby indywidualne dzieci. Dominująca w szkołach metoda analityczno-syntetyczna nie jest dla wszystkich uczniów odpowiednia. Nauczyciel może wykorzystywać także inne metody, np. metodę barwno-

dźwiękową Heleny Metery, metodę glottodydaktyczną Bronisława Rocławskiego, Metodę Dobrego Startu Marty Bogdanowicz, metodę odmienną Ireny Majchrzak, metodę czytania globalnego Glena Domana, metodę symultaniczno-sekwencyjną Jagody Cieszyńskiej.

Czytanie i pisanie oraz opracowywanie tekstów:

- czytanie – z wykorzystaniem podręcznika, literatury dziecięcej, czasopism dla dzieci, zeszytów uczniowskich, gier edukacyjnych planszowych i multimedialnych itp. – wyrazów, zdań i krótkich tekstów drukowanych i pisanych;
- systematyczne doskonalenie techniki głośnego czytania;
- dążenie do osiągnięcia poprawności, płynności i wyrazistości w czytaniu;
- ciche czytanie ze zrozumieniem;
- czytanie z podziałem na role;
- czytanie samodzielne i z pomocą innych osób: książek i czasopism dziecięcych, tekstów i fragmentów tekstów wybranych przez dzieci i zgodnych z ich zainteresowaniami;
- wykorzystywanie tekstów pisanych jako źródła informacji;
- korzystanie ze słowników i encyklopedii dla dzieci;
- uczestniczenie w rozmowach na temat czytanych tekstów;
- prezentowanie samodzielnie czytanych fragmentów tekstów na forum grupy;
- czytanie oraz słuchanie tekstów czytanych przez inne osoby (w tym np. nagrań wzorcowego czytania tekstów baśni), poezji dla dzieci i innych tekstów literackich;
- opracowanie tekstów poprzez: rozmowy dotyczące treści, nawiązywanie do doświadczeń i przeżyć własnych i rówieśników, ustalanie kolejności wydarzeń w historyjkach obrazkowych i krótkich utworach literatury dla dzieci, zbiorowe omawianie miejsca i czasu akcji oraz wyodrębnianie postaci w utworze literackim, próby wyrażania własnego sądu o postępowaniu bohaterów i zdarzeniach, określanie nastroju utworu literackiego, próby wyszukiwania w tekście wskazanych fragmentów, układanie opowiadań twórczych (np. dalsze losy bohaterów), wykorzystanie małych form teatralnych (np. inscenizacji, dialogów, teatrzyków, ćwiczeń dramowych, dramatyzacji, tworzenia muzyki i ilustrowania ruchem, muzyką i formami działalności plastycznej, dobieraniem rekwizytów i posługiwaniem się nimi itp.);

- uczenie się na pamięć wierszy i tekstów piosenek oraz fragmentów prozy;
- doskonalenie umiejętności recytacji i prezentowanie zapamiętanych utworów;
- znajomość podstawowych form użytkowych wypowiedzi, takich jak: list prywatny, notatka do kroniki, zaproszenie, życzenia, zawiadomienia;
- tworzenie wypowiedzi w formie ustnej i pisemnej: kilkudzaniowa wypowiedź, krótkie opowiadanie, krótki opis, list prywatny, życzenia, zaproszenie;
- tworzenie swobodnych tekstów;
- umiejętność pisania wiadomości SMS oraz e-mail;
- dobieranie właściwych form komunikowania się w różnych sytuacjach społecznych;
- stosowanie formuł grzecznościowych w formie ustnej i pisemnej;
- pisanie czytelne i estetyczne;
- przestrzeganie zasad kaligrafii;
- dbałość o poprawność gramatyczną, ortograficzną oraz interpunkcyjną;
- przepisywanie tekstów, pisanie z pamięci i ze słuchu;
- znajomość podstawowych zasad pisowni polskiej.

Uwagi o realizacji

Sukcesy szkolne uczniów w wysokim stopniu zależą od ich kompetencji komunikacyjnych. Dzieci powinny być aktywne, mieć możliwość w sposób kreatywny wykorzystywać język, formułować dłuższe wypowiedzi, zarówno w formie ustnej, jak pisemnej. „Badania pokazują, że w przedszkolu i w nauczaniu wczesnoszkolnym zbyt mało się z dziećmi rozmawia, nie ma czasu na dyskutowanie, dzielenie się przeżyciami, odwoływanie się do własnych doświadczeń, wyrażanie wątpliwości czy samodzielne formułowanie pytań”²⁵. Tymczasem bazowanie przez nauczyciela na metodach podających, w tym wypełnianie przez uczniów w wielu szkołach nadmiernej liczby kart pracy, niszczy samodzielność i nie daje uczniom szansy na rozwijanie kreatywności, myślenia i samodzielności.

Raport z badań przeprowadzonych przez grupę poznańskich pedagogów pod kierunkiem prof. Haliny Sowińskiej dostarcza dowodów na istnienie znacznych deficytów

²⁵ M. Żylińska, *Neurodydaktyka...*, dz. cyt., s. 261.

w rozwijaniu kompetencji komunikacyjnych na I etapie edukacyjnym²⁶. Braki i różnice wynikające z zaniedbań w tym obszarze pogłębiają się szczególnie u uczniów ze środowisk, w których mało rozmawia się z dziećmi, nie pozwala się im na dyskutowanie, wyrażanie własnego zdania, nie czyta się książek, a oglądanie telewizji jest podstawowym sposobem spędzania czasu wolnego w rodzinie. „Rodzice i nauczyciele powinni pamiętać, że w pierwszych latach życia (dziecka²⁷) rozwojowi języka trzeba poświęcić wiele uwagi, ponieważ deficyty w tej dziedzinie przekładają się na trudności ze wszystkimi szkolnymi przedmiotami. Bez dobrze rozwiniętych kompetencji językowych, w tym również kompetencji czytania, uczniowie skazani są w szkole na porażkę”²⁸.

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji językowych

Uczeń kończący klasę trzecią:

- rozwinął kompetencje językowe, ze szczególnym uwzględnieniem aspektu komunikacyjnego, semantycznego, składniowego, fonetycznego, fleksyjnego, słownikowego i poprawnościowego oraz mowy wiązanej;
- czyta i pisze oraz pracuje z tekstem, a także posługuje się tymi umiejętnościami w stopniu umożliwiającym komunikację w sytuacjach życia codziennego i wykorzystuje je do rozwiązywania problemów;
- jest przygotowany do odbioru literatury w sztuce (np. filmowej, teatralnej);
- rozwinął wrażliwość estetyczną poprzez kontakt z twórczością literacką dla dzieci;
- jest przygotowany do korzystania z dostępnych źródeł informacji bazujących na słowie pisanym;
- posiada umiejętność werbalizacji zdarzeń;
- wypowiada się poprzez aktywne uczestnictwo w małych formach teatralnych i wykorzystuje je do wyrażania własnych emocji oraz rozumie i uzewnętrznia przeżyć bohaterów;
- twórczo posługuje się słowem mówionym i pisanym.

²⁶ Ibidem, s. 212.

²⁷ Przypis autorki programu *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji*.

²⁸ Ibidem, s. 264.

Osiągnięcia w zakresie słuchania

Uczeń:

- słucha wypowiedzi innych osób bez przerywania;
- uważnie słucha wypowiedzi i korzysta z przekazywanych informacji;
- słucha audycji oraz nagrań tekstów (np. baśni i bajek, opowiadań, piosenek, dźwięków, melodii);
- słucha wypowiedzi aktorów w sztukach teatralnych;
- słucha nagrań utworów muzycznych, monologów i dialogów w interpretacji aktorskiej;
- słucha poleceń i reagować na nie werbalnie i niewerbalnie.

Osiągnięcia w zakresie mówienia

Uczeń:

- tworzy w formie ustnej: kilkudzaniową wypowiedź, krótkie opowiadanie, krótki opis, list prywatny, życzenia, zaproszenie;
- dobiera właściwe formy komunikowania się w różnych sytuacjach społecznych;
- wypowiada się swobodnie na temat wydarzeń z życia, w związku własnymi przeżyciami, tekstami literackimi, obejrzanymi sztukami teatralnymi i programami telewizyjnymi, wysłuchanymi audycjami radiowymi;
- uczestniczy w rozmowach i dyskusjach: zadaje pytania, udziela odpowiedzi, prezentuje własne zdanie i formułuje wnioski;
- poszerza zakres słownictwa i struktur składniowych;
- poprawnie artykułuje głoski, akcentuje wyrazy, stosuje pauzy i właściwą intonację w zdaniach oznajmujących, pytających i rozkazujących;
- stosuje formuły grzecznościowe;
- składa życzenia z różnych okazji;
- wypowiada się na temat obrazków i historyjek obrazkowych;
- nadaje tytuły obrazkom i historyjkom obrazkowym;
- uczestniczy w zbiorowym układaniu opowiadań;
- tworzy swobodne teksty;
- opowiada ulubione utwory (np. opowiadania, baśnie);

- opisuje przedmioty na podstawie bezpośredniej obserwacji;
- zadaje pytania do tekstów czytanych przez nauczyciela i udzielać odpowiedzi na pytania postawione do tekstu;
- wyróżnia – w utworze literackim czytany przez nauczyciela – postacie i zdarzenia, czas i miejsce akcji;
- ustala – po wysłuchaniu tekstu literackiego czytane przez nauczyciela – chronologię wydarzeń;
- stosuje w wypowiedziach ustnych wyrazy bliskoznaczne, wyrazy pokrewne, antonimy;
- tworzy rodziny wyrazów;
- składa ustne sprawozdania z wydarzeń, uroczystości, wycieczek;
- rozpoznaje wyrażenia gwarowe;
- przytacza przysłowia i powiedzenia;
- przeprowadza wywiad z inną osobą.

Osiągnięcia w zakresie czytania

Uczeń:

- dekoduje informacje: odczytuje znaczenie symboli, piktogramów, uproszczonych rysunków, w tym schematycznych znaków informacyjnych, napisów, tabel, diagramów, map myśli;
- rozpoznaje wszystkie litery alfabetu: drukowane i pisane, małe i wielkie;
- wymienia we właściwej kolejności litery w alfabecie polskim;
- czyta samodzielnie wybrane i wskazane przez nauczyciela lektury, książki i czasopisma dla dzieci;
- czyta utwory wierszowane;
- czyta teksty informacyjne, napisy, instrukcje i korzysta z zawartych w nich informacji;
- korzysta z informacji zawartych w tekstach użytkowych: zawiadomieniach, zaproszeniach, życzeniach, listach, notatkach kronikarskich;
- odczytuje informacje wyszukane samodzielnie w słownikach, encyklopediach dla dzieci, internecie i w innych źródłach;

- czyta teksty, respektując znaki przestankowe, takie jak: kropka, przecinek, znak zapytania, wykrzyknik;
- czyta dialogi;
- czyta teksty z podziałem na role;
- rozumie tekst czytany samodzielnie po cichu;
- wyodrębnia – w tekście czytany samodzielnie po cichu – postacie, wskazuje głównych i drugoplanowych bohaterów, czas i miejsce akcji, chronologię wydarzeń;
- wyszukuje w tekście potrzebne informacje;
- korzysta z różnych źródeł wiedzy, takich jak: słowniki i encyklopedie dla dzieci, Internet;
- korzysta z bibliotek i czytelni.

Osiągnięcia w zakresie pisania

Uczeń:

- pisze z zachowaniem elementarnych zasad kaligrafii, zachowując właściwy kształt liter, proporcje między literami, poprawne łączenie liter, równomierne rozmieszczenie tekstu na stronie zeszytu, jednolite pochylenie liter;
- przepisuje zdania;
- pisze zdania i krótkie teksty z pamięci;
- pisze ze słuchu wyrazy i zdania;
- układa i zapisuje zdania oznajmujące, pytające, rozkazujące;
- układa i zapisuje – na podstawie bezpośredniej obserwacji – krótki opis przedmiotu;
- pisze – na podstawie własnych doświadczeń i przeżyć – kilkuzdaniowe opowiadanie, oglądanych sztuk teatralnych, historyjek obrazkowych, audycji, filmów, widowisk;
- pisze opowiadanie twórcze (np. inne zakończenie opowiadania, baśni, dalszy ciąg opowiadania itp.);
- pisze swobodnie tekst;
- adresuje i pisze list prywatny;

- pisze teksty: życzeń z różnych okazji, zawiadomienia, notatki kronikarskiej, zaproszenia, wiadomości SMS oraz e-mail;
- tworzy i zapisuje proste rymowanki, wierszyki;
- tworzy notatkę w formie linearnej lub w formie mapy myśli;
- zapisuje dane w prostej tabeli;
- sporządza wykazy przedmiotów lub osób związanych z tematyką zajęć;
- zachowuje odstępy między wyrazami w tekście;
- stosuje właściwą kompozycję (akapity);
- tworzy słowniczki tematyczne.

Osiągnięcia w zakresie wiedzy o języku i kultury słowa

Uczeń:

- dzieli tekst na zdania, zdania na wyrazy, dzielić wyrazy na sylaby;
- wyodrębnia głoski w wyrazach wypowiedzianych (samogłoski i spółgłoski);
- wyróżnia litery w wyrazach zapisanych (w tym dwuznaki);
- rozumie różnicę między głoską i literą;
- rozpoznaje zdania oznajmujące, pytające, rozkazujące i wykrzyknikowe;
- stosuje zasadę pisania wielkich liter na początku zdania, w imionach i nazwiskach, nazwach gór, rzek, mórz, ulic, państw, miejscowości, kontynentów, w tytułach i w zwrotach grzecznościowych w korespondencji;
- wskazuje rzeczowniki jako nazwy: osób, zwierząt, rzeczy, zawodów, roślin (w liczbie pojedynczej i liczbie mnogiej);
- wskazuje czasowniki jako nazwy czynności (w liczbie pojedynczej i liczbie mnogiej);
- stosuje na dwa sposoby zasadę pisowni zmiękczeń: ze znakiem diakrytycznym (kreska nad literą) oraz zmiękczeniem oznaczonym przez głoskę *i*;
- pisze wyrazy ze znakami diakrytycznymi (ze znakiem ogonka, kropki, kreski);
- pisze wyrazy ze spółgłoskami miękkimi w różnych pozycjach;
- pisze poprawnie najczęściej spotykane wyrazy z trudnościami ortograficznymi;
- stosuje podstawowe zasady pisowni wyrazów z trudnościami: *rz* (wymiernym i niewymiennym), *ó* (wymiernym i niewymiennym), *rz* po spółgłoskach, wyrazów z *h*,

wyrazów z utratą dźwięczności wewnątrz i na końcu wyrazu, *q* i *ę* w wyrazach opracowanych z nauczycielem i w czasownikach typu: *wziął, wzięła*;

- wykorzystuje – do uzasadnienia pisowni – różnicę form liczby rzeczownika (np. stół – stoły, trener – trenerzy);
- uzasadnia pisownię wyrazów z zanikiem dźwięczności na końcu i w środku wyrazu; wykorzystuje zmienność form dla uzasadnienia pisowni wyrazów (np. sad – w sadzie) i rodzin wyrazów (np. rybka – ryba);
- stosuje – wprowadzone przez nauczyciela – najczęściej spotykane skróty, m.in. takie jak: itp., ul., nr, s., r., pt., zł, gr, g, dag, kg, mm, cm, m, l;
- stosuje w praktyce znajomość alfabetu, wyszukując w słownikach i encyklopediach potrzebne informacje;
- prawidłowo przenosi część wyrazu do nowego wersu w związku z podziałem wyrazu na sylaby;
- stosuje znaki interpunkcyjne: kropka, znak zapytania, wykrzyknik na końcu zdaniu, przecinek przy wyliczaniu oraz przed wyrazami: który, że, aby itp.;
- stosuje zasady pisowni liczebników;
- stosuje podstawowe zasady pisowni *nie* z czasownikami i przymiotnikami;
- stosuje zasady pisowni wyrazów z końcówką; *-ów, -ówka, -unek, -uje*;
- wskazuje podstawowe wyjątki w pisowni wyrazów (np. skuwka, zasuwka, pszczoła, kształt);
- pisze kształtnie, czytelnie i estetycznie.

Osiągnięcia w zakresie wypowiedzi przez małe formy teatralne

Uczeń:

- uczestniczy w zabawach parateatralnych, ćwiczeniach dramowych;
- ilustruje gestem, mimiką, ruchem zachowania bohatera literackiego (rzeczywistego i wymyślonego);
- rozumie umowne znaczenie rekwizytu i potrafić wykorzystać go w zabawach teatralnych;
- czynnie uczestniczy w tworzeniu małych form teatralnych.

TREŚCI W ZAKRESIE JĘZYKA OBCEGO NOWOŻYTNEGO ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Rozumienie treści w języku obcym:

- werbalne i niewerbalne reagowanie na proste polecenia nauczyciela wypowiedziane w języku obcym, wzbogacone gestem, mimiką, obrazem;
- rozumienie ze słuchu (np. rozróżnianiu znaczenie wyrazów o podobnym brzmieniu);
- rozumienie wyrażen i zwrotów stosowanych w codziennych, bliskich uczniowi sytuacjach;
- rozumienie ogólnego sensu historyjek, opowiadań, baśni, wierszy, tekstów piosenek wzbogaconych obrazem, gestem;
- rozumienie sensu prostych dialogów w historyjkach obrazkowych, nagraniach audio i wideo, rozmowach, w tym z wykorzystaniem obrazów, rekwizytów.

Mówienie w języku obcym:

- posługiwanie się podstawowymi zwrotami stosowanymi na co dzień;
- zadawanie pytań i udzielanie odpowiedzi w ramach poznawanych słów, zwrotów i wyrażen;
- uczestniczenie w scenkach parateatralnych;
- nazywanie obiektów z otoczenia;
- opisywanie obiektów z otoczenia;
- recytacja wierszy i rymowanek;
- śpiewanie prostych piosenek z repertuaru dla dzieci.

Czytanie i pisanie w języku obcym:

- czytanie ze zrozumieniem prostych wyrazów i zdań;
- czytanie prostych dialogów w historyjkach obrazkowych;
- przepisywanie prostych wyrazów i zdań;
- korzystanie ze słowników obrazkowych, książek w języku obcym, multimediów, gier i zabaw wspomagających naukę języka obcego.

Motywacja do nauki języka obcego:

- rozumienie zjawiska komunikowania się ludzi mówiących różnymi językami;
- rozumienie związku między znajomością języków obcych i możliwością porozumiewania się z osobami mówiącymi w innym (obcym) języku;
- współpraca z rówieśnikami podczas nauki języka obcego;
- prowadzenie własnego portfolio językowego;
- uczestniczenie w innych – niż zajęcia edukacyjne z języka obcego w szkole – formach kontaktu z językiem obcym, m.in. takich jak: seans filmowy, spotkanie czytelnicze, spotkanie z osobą mówiącą obcym językiem itp.

Uwagi o realizacji:

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* w zakresie języka obcego nowożytnego odwołuje się do koncepcji Małgorzaty Pamuły i Doroty Sikory-Banasik²⁹. Autorki twierdzą, że: „Nauczanie języków obcych w kontekście zintegrowanej wczesnoszkolnej edukacji pozostaje w zgodzie z holistycznymi zasadami postrzegania świata jako całości. Celem takiego nauczania jest wyposażenie uczniów w narzędzia pozwalające rozwiązywać zadania nie tylko akademickie, ale i życiowe. Ważna jest więc nie tylko wiedza, ale także umiejętności i rozwój osobowościowy. Takie ujęcie celów edukacyjnych jest zgodne z zasadami nauczania zintegrowanego oraz z zasadami wczesnoszkolnego nauczania języków obcych”³⁰. Pamuła i Sikora-Banasik są zdania, że najkorzystniejsza dla uczniów jest „[...] korelacja zajęć językowych i nauczania zintegrowanego, [...] należałoby stworzyć sytuacje, w których możliwe jest nauczanie języka «w poprzek» programu edukacji wczesnoszkolnej (*across the primary curriculum*). Nauczanie języków obcych w pierwszym etapie edukacyjnym posiada wiele obszarów, w obrębie których stwarzają się możliwości integracji [...]. Nauczanie języka obcego powinno pomóc uczniom utrwalić wiedzę i potwierdzić umiejętności nabyte podczas innych zajęć. Wiadomości z różnych obszarów nauki: matematyki, przyrody czy języka polskiego mogą zostać powtórzone na lekcji języka obcego. Z kolei język obcy ma

²⁹ M. Pamuła, D. Sikora-Banasik, *Inteligencje wielorakie na zajęciach języka angielskiego, czyli jak skutecznie i ciekawie uczyć dzieci w młodszym wieku szkolnym*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2008. Zob. <http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=273&from=publication> (dostęp: 27.06.2014).

³⁰ Ibidem, s. 4.

szansę pojawić się w kontekstach znanych już uczniom z zajęć zintegrowanych. Daje to gwarancję na uczenie się wieloma kanałami, wykorzystując różne bodźce i zapewniając uczniom o różnych typach inteligencji możliwość nauki w sposób przez siebie wybrany³¹. Przygotowanie dzieci – już od przedszkola – do posługiwania się językiem obcym nowożytnym, rozbudzanie ich świadomości językowej i wrażliwości kulturowej oraz budowanie pozytywnej motywacji do nauki języków obcych na dalszych etapach edukacyjnych stanowi jeden z zapisów podstawy programowej wychowania przedszkolnego³². Dzieci, uczęszczające do klas I–III, kontynuują w szkole naukę języka obcego rozpoczętą w przedszkolu. Uczniowie powinni na co dzień mieć możliwość kontaktu z językiem obcym. Tematyka i treści zintegrowane z tematyką zajęć w ramach wszystkich edukacji, stanowią podstawę do poznawania języka i korzystania z niego w różnych kontekstach. Nauczyciel, posiadając wiedzę o uczeniu się uczniów różnymi kanałami, wykorzystując różne bodźce i zapewniając uczniom o różnych typach inteligencji możliwość nauki w sposób przez nich preferowany, a także utrwalając słownictwo w różnych okolicznościach dnia codziennego, może wspomagać uczniów w nabywaniu kompetencji w zakresie komunikacji w języku obcym w sposób naturalny. Może on zintegrować treści nauczania, poprowadzić wiele ścieżek łączących zajęcia językowe i zintegrowane, a nawet modyfikować według potrzeb plan zajęć, wykorzystując wszelkie okazje do łączenia treści i metod z obu dziedzin³³.

Integracja z edukacją polonistyczną będzie polegać na rozwijaniu umiejętności związanych z rozumieniem i mówieniem, ćwiczeniu wrażliwości językowej, poznawaniu fonemów i intonacji charakterystycznych dla języka obcego, słuchaniu i odtwarzaniu rymowanek, wierszy, piosenek, opowiadaniu historyjek, bajek, tworzeniu scenek (dialogi), dziecięcej twórczości, tworzeniu mini-scenariuszy (np. przedstawień), rozwijaniu umiejętności pracy ze słownikiem; poszerzaniu wiedzy dotyczącej struktur gramatycznych i syntaktycznych (liczba pojedyncza i mnoga, zdania oznajmujące i pytające oraz przeczenia), nauce alfabetu, reagowaniu (werbalnie i niewerbalnie) na polecenia wydawane w języku obcym itp. Wykorzystywanie inteligencji językowej na zajęciach języka obcego będzie

³¹ Ibidem, s. 4.

³² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. ..., dz. cyt.

³³ M. Pamuła, D. Sikora-Banasik *Inteligencje wielorakie na zajęciach języka angielskiego* ..., dz. cyt.

polegało m.in. na organizowaniu i proponowaniu rodzajów aktywności, takich jak: słuchanie i opowiadanie bajek, historii, opowieści, tworzenie własnych historyjek lub dalszego ciągu historii, wypowiedzi na temat obrazków, zabawy w dziennikarza (wywiad), poetę (układanie rymowanek, wierszyków), tworzenie słuchowisk, zorganizowanie i udział w konkursie recytatorskim, rozwiązywanie zagadek, rebusów, krzyżówek, tworzenie scenek (dialogi), interpretacja tekstów z podziałem na role, inspirowanie dziecięcej twórczości literackiej, pisanie listów, czytanie fragmentów książek w oryginale, czytanie prostych tekstów w czasopiśmie, czytanie i tworzenie komiksów, tworzenie scenariuszy (np. filmu przyrodniczego, programu TV dla dzieci itp.).

Integracja zajęć języka obcego z edukacją matematyczną będzie zawierać propozycje, takie jak: liczenie, porównywanie przedmiotów (*duży – mały, szeroki – wąski, biały – czarny*), stosunki przestrzenne (*przed, za, obok, nad, pod, bliżej, dalej, prosto, na lewo, na prawo, w górę* itp.), godziny i daty, jednostki płacenia (zabawa w sklep, liczenie pieniędzy, wydawanie reszty). Wykorzystanie inteligencji matematyczno-logicznej na zajęciach języka obcego będzie polegało na organizowaniu i proponowaniu rodzajów aktywności, takich jak: układanie i rozwiązywanie zadań, przeliczanie i sortowanie przedmiotów z jednoczesnym nazywaniem zarówno czynności, jak i elementów, układanie puzzli (wyrazowych, zdaniowych, sylabowych), korzystanie z gier planszowych (komendy w języku obcym), korzystanie z programów multimedialnych i edukacyjnych gier komputerowych, zabawy klockami o kształtach geometrycznych z jednoczesnym nazywaniem czynności, nazywaniem kształtów i kolorów, określaniem położenia przedmiotów w przestrzeni itp.

Nauczyciel języka obcego może wykorzystywać naturalną u uczniów potrzebę ruchu, wspomagając ruchem zapamiętywanie słów, zwrotów, pojęć. Odpowiednimi metodami będą wszystkie oparte na ruchowej aktywności własnej, m.in.: metoda opowieści ruchowej, zabawy z wykorzystaniem przyborów nietypowych, gimnastyka twórcza, metoda Carla Orffa, Rudolfa Labana, a także: naśladowanie ruchem wzbogaconym o słowa czy też wyrażenie w języku obcym zachowań ludzi i zwierząt, konstruowanie i pokonywanie torów przeszkód z nazywaniem elementów konstrukcji (kształtów, kolorów, położenia w przestrzeni), tworzenie akompaniamentu do piosenek z wykorzystaniem naturalnych efektów akustycznych (np. klaskanie, tupanie, uderzanie dłońmi o uda) itp. Wprowadzając zajęcia ruchowe, jako osnowę lekcji języka obcego, proponuje się uczniom jakby mimochodem,

w sposób naturalny, przyswojenie i utrwalenie nowych wyrażen, zwrotów, nazw, rozumienie poleceń, kształtowanie umiejętności komunikacyjnych. Czyni się zajęcia bardzo atrakcyjnymi, a jednocześnie rozwija inteligencję ruchową.

Nauczyciel ma wiele możliwości korelacji języka obcego z edukacją muzyczną. Może wykorzystać ćwiczenia z zakresu fonetyki, różnorodne utwory, piosenki, słuchowiska i audycje muzyczne. Stworzenie atmosfery odprężenia, zabawy, znacząco usprawnia naukę. Muzyka ułatwi uczniom zapamiętywanie nowych słów i zwrotów, doświadczenie rytmu języka, nie bez znaczenia jest także funkcja relaksacyjna muzyki i wyzwalanie pozytywnych emocji. Poprzez treści piosenek dzieci poznają przyrodę, codzienne życie ludzi, nazwy dni tygodnia, pór roku, kolorów, części ciała człowieka, nazwy przedmiotów itp. Zapoznają się poprzez muzykę z kulturą różnych części świata i Europy, gdzie ludzie mówią różnymi językami.

Zajęcia z zakresu edukacji przyrodniczej są kolejną szansą na integrację z językiem obcym. Wprowadzanie nazw zwierząt, roślin, zjawisk przyrodniczych, to najprostsze sposoby zainteresowania językiem obcym uczniów zaciekawionych światem przyrody. Dzieci obdarzone wysoko rozwiniętą inteligencją przyrodniczą są ciekawe świata, lubią samodzielne doświadczenia, eksperymentowanie, przejawiają zainteresowanie zjawiskami fizycznymi, chemicznymi, przyrodniczymi, cenią sobie kontakt z naturą, często opiekują się zwierzętami, czy też hodują rośliny. Wymienione zainteresowania i predyspozycje mogą być wykorzystane w nauce języka obcego. Możliwość przeprowadzenia zabaw badawczych czy prostych eksperymentów zachęci do poznawania nazw, wyrażen i zwrotów.

Nauczyciel języka obcego, wykorzystując inteligencję wizualno-przestrzenną uczniów, może zaproponować konstruowanie gier, wykonywanie makiet (połączone z nazywaniem przedmiotów i materiałów użytych do budowania), rysowanie planów, labiryntów, tworzenie map myśli, korzystanie z różnorodnych technik plastycznych, gier edukacyjnych oraz programów multimedialnych, fotografowanie. Szczególnie w przypadku młodszych dzieci (wykorzystujących w uczeniu się głównie prawą półkulę mózgową), wizualizacja, kolor, obraz są niezbędnymi bodźcami wspomagającymi proces zapamiętywania. Zapoznanie uczniów z wytworami sztuki pochodzącymi z innych krajów, nazywanie zabytków oglądanych na fotografiach (ale także np. przyborów malarskich czy materiałów plastycznych) będzie znakomitą okazją do uczenia się nowych słów.

Nawiązanie kontaktów w ramach projektów współpracy międzynarodowej ze szkołami w innych krajach i korespondencja uczniów z dziećmi obcojęzycznymi będzie stanowić motywację do zaangażowania i postępów w nauce języka obcego. Warto m.in. w tym celu wykorzystywać Internet na zajęciach edukacji komputerowej.

Colin Rose, zajmujący się wspomaganiami procesu uczenia się (w tym języków obcych), twierdzi, że najefektywniejszym sposobem uczenia się języka jest multisensoryczny sposób uczenia się, który angażuje różne typy inteligencji³⁴. Twierdzi także, że dzieci, które otrzymują polecenia w językach obcych, na ogół lepiej sobie radzą z rozwiązywaniem skomplikowanych zadań (rozwijają bowiem umiejętność myślenia) i są bardziej wrażliwe na różnice kulturowe³⁵. Nauka języka w różnych sytuacjach życiowych i społecznych, w sposób naturalny uwzględniająca wykorzystanie różnych typów inteligencji, stanowi dla ucznia źródło zadowolenia i jest atrakcyjna.

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji językowych

Uczeń kończący klasę trzecią:

- rozumie prosty komunikat wypowiedziany przez inną osobę w języku obcym, którego dziecko się uczy;
- zadaje pytanie dotyczące codziennych (typowych) sytuacji i odpowiada na nie z wykorzystaniem wyuczonych wyrażen i zwrotów;
- rozumie polecenia wydawane w języku obcym i reaguje na nie w sposób werbalny i niewerbalny;
- rozumie sens prostych tekstów (np. historii, baśni, opowiadań, dialogów w historyjkach obrazkowych, nagraniach audio i video, scenkach wzbogaconych gestem, obrazem);
- bierze udział w scenkach teatralnych;
- śpiewa i recytuje;
- nazywa obiekty znajdujące się w jego najbliższym otoczeniu;

³⁴ C. Rose, M.J. Nicholl, *Ucz się szybciej na miarę XXI wieku*, Oficyna Wydawnicza Logos, Warszawa 2003, s. 172.

³⁵ Ibidem, s. 186.

- czyta symbole, znaki, piktogramy;
- czyta ze zrozumieniem proste wyrazy i zdania;
- przepisuje wyrazy i zdania;
- korzysta z różnych źródeł wiedzy (np. słowników obrazkowych, książek, środków multimedialnych lub innych – zaproponowanych – form kontaktu z językiem obcym);
- wie, w jakim celu należy uczyć się języków obcych.

Osiągnięcia ucznia w zakresie rozumienia

Uczeń:

- reaguje – werbalnie i niewerbalnie – na proste, wzbogacane gestem, mimiką i obrazem – polecenia wypowiedane przez nauczyciela w języku obcym;
- rozumie ze słuchu proste polecenia i zdania wypowiedane przez pedagoga;
- rozumie wyrażenia i zwroty stosowane w codziennych sytuacjach;
- rozumie ogólny sens – wybranych i wzbogaconych obrazem oraz gestem – tekstów kultury (np. historyjek, opowiadań, baśni, wierszy, tekstów piosenek);
- rozumie sens prostych dialogów w nagraniach audio i video, rozmowach.

Osiągnięcia w zakresie mówienia w języku obcym

Uczeń:

- posługuje się podstawowymi zwrotami stosowanymi na co dzień;
- formułuje – z wykorzystaniem wyuczonych zwrotów – pytania i udziela na nie odpowiedzi;
- nazywa obiekty znajdujące się w jego otoczeniu;
- opisuje, posługując się prostymi zdaniami, obiekty znajdujące się w jego otoczeniu;
- uczestniczy w scenkach teatralnych i mini-przedstawieniach;
- recytuje wiersze i rymowanki;
- śpiewa proste piosenki z repertuaru dla dzieci.

Osiągnięcia w zakresie pisania i czytania w języku obcym

Uczeń:

- czyta ze zrozumieniem proste wyrazy i zdania;
- czyta proste dialogi w historyjkach obrazkowych;
- przepisuje proste wyrazy i zdania (np. do zeszytu);
- korzysta ze słowników obrazkowych, książek w języku obcym, multimediiów, gier i zabaw wspomagających naukę języka obcego;
- czyta – wzbogacone ilustracjami – fragmenty książeczek dla dzieci w języku obcym.

Osiągnięcia w zakresie motywacji do nauki języka obcego

Uczeń:

- rozumie, że ludzie porozumiewają się w różnych językach;
- rozumie, że w celu porozumienia się z osobami mówiącymi obcym językiem należy uczyć się języka obcego;
- współpracuje z rówieśnikami podczas nauki języka obcego;
- prowadzi własne „portfolio” związane z nauką języka obcego.

TREŚCI W ZAKRESIE EDUKACJI MUZYCZNEJ ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Odtwarzanie muzyki:

- śpiewanie prostych melodii i piosenek z repertuaru dziecięcego;
- śpiewanie w zespole piosenek ze słuchu (co najmniej dziesięć utworów w roku szkolnym);
- śpiewanie z pamięci hymnu narodowego i rozumienie jego patriotycznego charakteru, zachowywanie właściwej postawy;
- odtwarzanie głosem prostych rytmów;
- odtwarzanie na instrumentach perkusyjnych prostych rytmów i wzorów rytmicznych;
- granie na instrumentach melodycznych prostych melodii i akompaniamentów;

- realizowanie sylabami rytmicznymi, gestem i ruchem prostych rytmów i wzorów rytmicznych;
- reagowanie ruchem na puls rytmiczny i jego zmiany, zmiany tempa, metrum i dynamiki (marsz, bieg, podskoki);
- realizowanie prostych schematów rytmicznych (tataizacją, ruchem całego ciała);
- wyrażanie ruchem nastroju i charakteru muzyki;
- wykonywanie podstawowych kroków i figur krakowiaka, polki oraz innego (wybranego), prostego tańca ludowego;
- wykonywanie prostych utworów i ich interpretacja zgodna z rodzajem i funkcją.

Percepcja muzyki:

- znajomość podstawowych elementów notacji muzycznej: nuta (cała nuta, półnuta, ćwierćnuta, ósemka) i pauza;
- rozróżnianie podstawowych elementów muzyki (melodia, rytm, wysokość dźwięku, akompaniament, tempo, dynamika) i znaków notacji muzycznej (wyrażanie ruchem czasu trwania wartości rytmicznych, nut i pauz);
- świadome i aktywne słuchanie muzyki (w tym muzyki poważnej), wyrażanie doznań werbalnie i niewerbalnie;
- odtwarzanie ruchem prostych układów choreograficznych do określonej muzyki;
- określanie nastroju i charakteru utworów muzycznych;
- rozróżnianie i wyrażanie środkami pozamuzycznymi charakteru emocjonalnego muzyki;
- rozpoznawanie utworów wykonywanych solo i zespołowo, na chór i orkiestrę;
- orientowanie się w typach głosów ludzkich (np. sopran, bas);
- rozróżnianie podstawowych instrumentów muzycznych (np. fortepian, gitara, skrzypce, trąbka, flet, perkusja);
- rozpoznawanie podstawowych form muzycznych – AB, ABA (wskazywanie ruchem lub gestem ich kolejnych części).

Tworzenie muzyki:

- improwizowanie rytmu w określonym metrum;
- improwizowanie melodii – głosem lub na instrumentach – do rymowanek, zrytmizowanych wierszy, do tematu rytmicznego;
- improwizacja ruchowa utworów instrumentalnych i wokalnych;
- tworzenie prostych ilustracji dźwiękowych do tekstów lub obrazów;
- zapisywanie i odczytywanie prostych zapisów nutowych.

Uwagi o realizacji

Edukacja muzyczna powinna być realizowana każdego dnia w trakcie zajęć zintegrowanych. Chociaż zgodnie z ramowym planem nauczania zajęcia muzyczne powinny się odbywać w wymiarze jednej godziny w tygodniu, to uczniowie muszą mieć możliwość rozwijania umiejętności wyrażania siebie, własnych emocji i nastroju poprzez różnorodne formy muzyczne w różnych momentach dnia aktywności. Istotnym elementem działań nauczyciela powinno być także zachęcanie uczniów do wykorzystywania zdolności muzycznych do zapamiętywania i uczenia się. Uczniowie, których mocną stroną jest inteligencja muzyczna, z łatwością przyswoją wiedzę i umiejętności, gdy będą mieć możliwość wykorzystania muzyki jako „mostu” łączącego różne dziedziny i wspomagającego uczenie się.

Wielki wpływ muzyki na sposób postrzegania świata przez człowieka dostrzeżono już w starożytności. Platon uważał, że dzieci należy uczyć muzyki, gdyż, zwracając uwagę na harmonię i rytmy, uporządkują całą świadomość³⁶. Warto pamiętać także o tym, że ludy żyjące w czasach epoki kamienia czy też średniowieczne społeczności wykorzystywały intuicyjnie muzykę, traktując ją jako nośnik informacji ułatwiający zapamiętywanie. Howard Gardner, współczesny amerykański psycholog, twierdzi, że już we wczesnym dzieciństwie pojawia się „surowa” zdolność do przetwarzania informacji muzycznych, a pewne części mózgu odgrywają ważną rolę w percepcji i tworzeniu muzyki. Nauczyciel, organizując aktywność uczniów tak, aby mieli kontakt z muzyką i mogli uczyć się wykorzystując

³⁶ C. Rose, M.J. Nicholl, *Ucz się szybciej na miarę XXI wieku*, dz. cyt., s. 191.

inteligencję muzyczną, wspiera rozwijanie innych inteligencji, szczególnie inteligencji matematycznej.

Przykładem geniusza, który podkreślał w swoich wypowiedziach rolę muzyki w przełomowych odkryciach w dziedzinie fizyki, był Albert Einstein. Ten wybitny uczyony twierdził, że obie jego pasje – muzyka i fizyka – pochodzą z tego samego źródła³⁷.

Bardzo ważne jest umożliwienie uczniom udziału w różnorodnych wydarzeniach muzycznych, koncertach, wspólnym szkolnym muzykowaniu (np. z okazji Dnia Niepodległości czy też uchwalenia Konstytucji 3 maja). Można zaprosić całą szkolną społeczność, rodziców, środowisko lokalne do wspólnego śpiewania pieśni patriotycznych, kolędowania, podtrzymywania tradycji regionu (muzyka ludowa), słuchania wykonawców dziecięcych (uczniowie szkół muzycznych czy też uczestnicy pozalekcyjnych zajęć muzycznych). Uczniowie mogą także na różne wydarzenia szkolne (np. pokazy talentów czy Dzień Rodziny) przygotować „muzyczne podróże” poprzez różne kraje Europy, świata, regiony Polski, dekady XX wieku (muzyka lat 30., 50., 70. itp.), style muzyczne itp. Im większa różnorodność i bogatsze doświadczenia, tym chętniej uczniowie będą korzystać z „muzycznych mostów”, integrujących wiedzę i umiejętności z różnych dziedzin.

Uczniowie powinni mieć także możliwość tworzenia muzyki, np. poprzez wydobywanie dźwięków z różnych przedmiotów „niemuzycznych” oraz próby komponowania własnych „utworów”(np. wykorzystywanych jako oprawa muzyczna w przedstawieniach teatralnych).

Percepcja, odtwarzanie i tworzenie muzyki mają ogromne znaczenie w rozwijaniu osobowości dziecka, jego wyobraźni, sfery emocjonalnej, aktywności twórczej, ale także myślenia, mowy i procesów poznawczych. Muzyka i ruch dają dzieciom dużo radości, wyzwalając spontaniczność i kreatywność.

Osiągnięcia ucznia w obszarze świadomości i ekspresji kulturalnej

Uczeń kończący klasę trzecią:

- umie wyrazić własne emocje poprzez różnorodne formy muzyczne;
- słucha muzyki i wypowiadać się na temat jej nastroju;

³⁷ Ibidem, s. 188.

- wykazuje zainteresowanie muzyką;
- tworzy muzykę;
- jest wrażliwy na: tempo, czas trwania dźwięków, pauz, rytm, dynamikę, metrum, wysokość i barwę dźwięków, strukturę utworu muzycznego;
- podejmuje próby gry na instrumentach muzycznych;
- tworzy akompaniamenty na przedmiotach dostępnych w otoczeniu;
- ma świadomość, że można wykorzystać muzykę do zapamiętywania wiadomości i uczenia się.

Osiągnięcia ucznia w zakresie odtwarzania muzyki

Uczeń:

- recytuje rytmicznie teksty muzyczne z uwzględnieniem tempa, dynamiki, intonacji, artykulacji, barwy głosu;
- śpiewa piosenki – poznane w szkole i wybrane przez nauczyciela – o różnorodnej tematyce – co najmniej dziesięć utworów w roku szkolnym (np. piosenki patriotyczne, społeczne, przyrodnicze);
- śpiewa z pamięci hymn narodowy (trzy zwrotki), zachowując przy tym właściwą postawę;
- akompaniuje – z wykorzystaniem naturalnych efektów (np. tupanie, klaskanie, pstrykanie), instrumentów perkusyjnych i przedmiotów „niemuzycznych” – do piosenek, zabaw muzycznych i ruchowych;
- gra proste melodie i akompaniamenty na wybranym instrumencie melodycznym;
- reaguje ruchem na puls rytmiczny i jego zmiany, zmiany tempa, dynamiki i metrum (np. marsz, podskoki, bieg);
- realizuje proste schematy rytmiczne taktacją, ruchem całego ciała;
- wyraża ruchem nastrój i charakter muzyki;
- tańczy podstawowe kroki i figury krakowiaka, polki oraz innego, wybranego przez nauczyciela, prostego tańca ludowego;
- wykonuje proste utwory i interpretuje je zgodnie z ich rodzajem i funkcją.

Osiągnięcia ucznia w zakresie percepcji muzyki

Uczeń:

- wykazuje się znajomością podstawowych elementów notacji muzycznej, takich jak: nuta (cała nuta, półnuta, ćwierćnuta, ósemka) i pauza;
- rozróżnia podstawowe elementy muzyki (np. melodia, rytm, wysokość dźwięku, akompaniament, tempo, dynamika) i znaki notacji muzycznej;
- wyraża ruchem czas trwania wartości rytmicznych, nut i pauz;
- świadomie i aktywnie słucha muzyki, w tym muzyki poważnej;
- wyraża własne przeżycia werbalnie i niewerbalnie;
- odtwarza ruchem proste układy choreograficzne do określonej muzyki;
- określa nastrój i charakter utworów muzycznych;
- rozróżnia i wyraża środkami pozamuzycznymi emocjonalny charakter muzyki;
- rozpoznaje utwory wykonywane solo i zespołowo, na chór i orkiestrę;
- wykazuje się znajomością podstawowych odmian głosów ludzkich (np. sopran, bas);
- rozróżnia i nazywa podstawowe instrumenty muzyczne (np. fortepian, gitarę, skrzypce, trąbkę, flet, perkusję);
- rozpoznaje podstawowe formy muzyczne – AB, ABA;
- wskazuje – ruchem lub gestem – kolejne części podstawowych form muzycznych;
- uczestniczy w wydarzeniach muzycznych, takich jak: koncert, audycja, wspólne muzykowanie w szkole itp.

Osiągnięcia ucznia w zakresie tworzenia muzyki

Uczeń:

- improwizuje rytm w określonym metrum;
- improwizuje melodię – głosem lub na instrumentach – do rymowanek, zrytmizowanych wierszy, tematu rytmicznego;
- improwizuje ruchem utwory instrumentalne i wokalne;
- tworzy proste ilustracje dźwiękowe do tekstów lub obrazów;
- zapisuje i odczytuje proste zapisy nutowe;

- tworzy swobodne ilustracje plastyczne do muzyki;
- ilustruje dźwiękiem wiersze, rymowanki, krótkie scenki teatralne.

TREŚCI W ZAKRESIE EDUKACJI PLASTYCZNEJ ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Percepcja sztuki:

- pogłębianie wiedzy o istnieniu placówek kultury w środowisku lokalnym i regionie;
- wiedza na temat tradycji rodziny, środowiska lokalnego, regionu.
- określanie – poprzez kontakt z wybranymi dziełami sztuki, zabytkami i tradycją – swojej przynależności kulturowej w środowisku rodzinnym, szkolnym i lokalnym;
- uczestniczenie – w miarę możliwości – w życiu kulturalnym środowiska;
- poznanie różnorodnych rodzajów przekazów medialnych (np. telewizja, internet, radio);
- zapoznanie z wytworami rzemiosła artystycznego swojego regionu;
- określanie (nazywanie) wybranych dyscyplin sztuki: malarstwa, grafiki, rzeźby, architektury, architektury krajobrazu, fotografiki, filmu, sztuki ludowej;
- stosowanie przekazów medialnych we własnej działalności twórczej;
- poznawanie wybranych dzieł sztuki (np. malarstwa, architektury, rzeźby, polskiej sztuki użytkowej);
- posiadanie podstawowej wiedzy na temat reklamy;
- ocenianie tekstów reklamowych i określeniu ich funkcji w życiu społecznym;
- posługiwanie się podstawową wiedzą na temat filmu, programów telewizyjnych i programów radiowych.
- zapoznanie się z podstawową wiedzą o prawach autorskich.

Recepcja sztuki:

- rozróżnianie następujących dziedzin działalności człowieka: architektury, sztuk plastycznych, przekazów medialnych (telewizja, Internet), rzemiosła artystycznego, sztuki ludowej, fotografiki, filmu;

- rozpoznawanie zabytków i dzieł sztuki znajdujących się w środowisku rodzinnym, lokalnym, regionie (świadomość i przynależność kulturowa) oraz sztuk plastycznych;
- rozpoznawanie dzieł architektury i sztuk plastycznych należących do polskiego i europejskiego dziedzictwa kulturowego;
- opisywanie – na podstawie znajomości podstawowych terminów charakterystycznych dla różnych dziedzin twórczej działalności człowieka – cechy charakterystycznych wybranych dzieł sztuki.

Ekspresja poprzez sztukę:

- posługiwanie się – na płaszczyźnie i w przestrzeni – różnymi technikami plastycznymi;
- posługiwanie się środkami wyrazu artystycznego, takimi jak: kształt, barwa, faktura;
- uwzględnianie we własnych pracach plastycznych proporcji, wielkości oraz układu obiektów w przestrzeni;
- posługiwanie się różnorodnymi materiałami, narzędziami i technikami;
- ilustrowanie scen realistycznych i fantastycznych inspirowanych literaturą, muzyką, filmem, obrazem, otoczeniem przyrodniczym i społecznym, własną wyobraźnią;
- projektowanie i tworzeniu prostych form użytkowych;
- stosowanie wybranych narzędzi i wytworów przekazów multimedialnych;
- rozwijanie zdolności korzystania z narzędzi multimedialnych;
- tworzenie przedmiotów charakterystycznych dla sztuki ludowej własnego regionu;
- wykonywanie prostych rekwizytów (np. lalki, pacynki) i wykorzystywanie ich w małych formach teatralnych;
- uczestniczenie w konkursach i przeglądach twórczości plastycznej;
- tworzenie kolekcji (np. fotografii, przedmiotów);
- rozpoznawanie barw podstawowych i pochodnych, ciepłych i zimnych.

Uwagi o realizacji:

Sztuka powinna towarzyszyć dziecku od najmłodszych lat. Uczniowie, tworząc prace plastyczne (w tym przestrzenne), rozwijają inteligencję wizualno-przestrzenną, aktywność twórczą, wyobraźnię, orientację w przestrzeni, koordynację wzrokowo-ruchową. Tworząc, rozwijają swoje talenty, ale też wyciszają się, koncentrują na zadaniu i na obserwowanym

obiekcie. Zajęcia powinny mieć zawsze charakter twórczy, zaangażowanie emocjonalne ucznia warunkuje bowiem efekty jego pracy. Zdobywając coraz więcej doświadczeń, eksperymentując i tworząc, dziecko zdobywa jednocześnie podstawy uczestnictwa w kulturze, obcowania z dziełami sztuki. Bierna znajomość terminów związanych ze sztuką oraz używanie określeń i pojęć związanych z formą dzieła sztuki, treścią, wykorzystywanymi materiałami i narzędziami, przeznaczeniem i zastosowaniem, pozwoli w naturalny sposób zapamiętywać określenia i rozumieć pojęcia związane ze sztuką.

Istotne jest, aby uczniowie samodzielnie planowali swoją działalność artystyczną, wybierali różnorodne techniki: modelowali, lepili, rzeźbili, malowali, rysowali, korzystali z różnorodnych materiałów, eksperymentowali, szukali inspiracji w pracach tworzonych przez artystów, szukali nieznanymi sobie sposobów wyrażania siebie poprzez sztukę. Ciekawe dla dzieci formy ekspresji to także : rękodzielnictwo, wykonywanie elementów scenografii i dekoracji do przedstawień teatralnych, wykonywanie rekwizytów, sztuka orgiami, haftowanie, szycie, inne robótki ręczne. Korzystanie z wymienionych, a także innych, zaproponowanych przez nauczyciela form ekspresji daje szansę na pełną indywidualizację i wyzwala prawdziwą aktywność twórczą. Środki do tworzenia (materiały, narzędzia, przybory) powinny być dostępne dla uczniów w każdej chwili, a techniki różnorodne, z możliwością wyboru. Warto stworzyć mini-katalog technik plastycznych, z którego dzieci mogą korzystać (gdy już potrafią czytać, ponieważ oprócz zapoznawania się z nowymi pomysłami ćwiczą czytanie ze zrozumieniem). Warto także mieć w sali zajęć „skrzynię skarbów”, a w niej różnego rodzaju materiały (papiernicze, tekstylne, z tworzyw sztucznych, przyrodnicze itp.), które mogą zainspirować dzieci do doświadczeń i eksperymentów. Materiał sam w sobie może już być ciekawy i zainspiruje pomysł, wyzwoli kreatywność.

Osiągnięcia ucznia w obszarze świadomości i ekspresji kulturalnej

Uczeń kończący klasę trzecią:

- orientuje się w schemacie własnego ciała, a także w przestrzeni;
- przejawia wrażliwość na obraz, kolor, kształt, przestrzeń, odległość;
- posługuje się różnorodnymi technikami wyrazu artystycznego;

- wykorzystuje rozmaite materiały i narzędzia do tworzenia prac plastycznych (w tym przestrzennych);
- tworzy projekty i buduje modele;
- zna strukturę różnych przedmiotów i narzędzi oraz ich możliwości w działaniu;
- umie wykorzystywać inteligencję wizualno-przestrzenną do zapamiętywania i uczenia się;

Osiągnięcia ucznia w obszarze percepcji sztuki

Uczeń:

- zna tradycje własnej rodziny, środowiska lokalnego, regionu;
- wymienia placówki kulturalne w swoim środowisku;
- korzysta z przekazów medialnych dotyczących działalności kulturalnej;
- ilustruje sceny fantastyczne i realistyczne zainspirowany literaturą, muzyką, sztukami plastycznymi, fotografią, własną wyobraźnią;
- wykonuje proste rekwizyty teatralne i posługuje się nimi w zabawie;
- zna wytwory sztuki ludowej i rzemiosła charakterystyczne dla własnego środowiska, regionu;
- wykazuje się znajomością podstawowych wiadomości na temat reklamy;
- ocenia rolę i funkcję reklamy w życiu społecznym;
- wykazuje się podstawową wiedzą na temat filmu, programów telewizyjnych i programów radiowych;
- wie o konieczności respektowania praw autorskich i karze grożącej za nielegalne kopiowanie (np. z Internetu);
- podpisuje się tylko pod pracami swojego autorstwa.

Osiągnięcia ucznia w obszarze recepcji sztuki

Uczeń:

- rozróżnia wybrane odmiany sztuki: architekturę, sztuki plastyczne, przekazy medialne (telewizja, Internet), rzemiosło artystyczne, sztukę ludową, fotografię, film;

- rozpoznaje zabytki i dzieła sztuki znajdujące się w środowisku rodzinnym, lokalnym, regionie (świadomość i przynależność kulturowa);
- rozpoznaje wybrane dzieła architektury i sztuk plastycznych należących do polskiego i europejskiego dziedzictwa kulturowego.

Osiągnięcia ucznia w zakresie ekspresji przez sztukę

Uczeń:

- posługuje się – przy wykorzystaniu różnorodnych materiałów i narzędzi – różnymi technikami plastycznymi na płaszczyźnie i w przestrzeni;
- przedstawia i wyraża w pracach plastycznych marzenia, przeżycia, nastroj (np. muzyki), obserwacje, zdarzenia;
- przedstawia sceny realne i fantastyczne zainspirowany wyobraźnią, obrazem, muzyką, literaturą, własnymi przeżyciami;
- posługuje się środkami wyrazu artystycznego, takimi jak: kształt, barwa, faktura w kompozycji na płaszczyźnie i w przestrzeni;
- tworzy proste formy użytkowe kształtujące jego wizerunek i obraz bliskiego mu otoczenia;
- stosuje – w celu upowszechniania kultury w środowisku szkolnym – określone narzędzia oraz wytwory przekazów medialnych;
- uczestniczy w różnych formach prezentacji prac (np. w konkursach, wystawach, przeglądach twórczości dziecięcej, ekspozycjach);
- wykonuje – na podstawie dostępnych materiałów – proste rekwizyty (np. lalki, pacynki), a następnie wykorzystuje je w małych formach teatralnych.

TREŚCI W ZAKRESIE EDUKACJI SPOŁECZNEJ I ETYCZNEJ ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Własna tożsamość:

- poznawanie i rozwijanie swoich mocnych i słabych stron;

- poznanie kilku strategii lub technik uczenia się;
- określanie relacji rodzinnych, przyjacielskich;
- umiejętność zwracania się o pomoc w sytuacjach trudnych;
- określanie przynależności rodzinnej i własnej narodowości;
- wykazanie się znajomością statusu własnej miejscowości (wsi, miasta), własnego regionu, jego kultury i tradycji;
- określanie przynależności Polski do Europy i świata;
- wiedza na temat przynależności Polski do Unii Europejskiej;
- rozpoznawanie hymnu i flagi Unii Europejskiej;
- znajomość faktów z biografii bohaterów narodowych i znanych Polaków;
- znajomość najbliższej okolicy: jej tradycji, kultury, przyrody, obiektów, zabytków, miejsc pamięci narodowej.

Relacje z innymi ludźmi:

- kulturalne zachowanie się podczas uroczystości i imprez klasowych, uroczystości szkolnych i środowiskowych;
- kulturalne zachowanie się podczas podróżowania środkami komunikacji publicznej;
- kulturalne zachowaniu podczas pobytu w teatrze, kinie, podczas koncertu muzycznego, wernisażu, wystawy itp.;
- kulturalne zwracaniu się do innych ludzi (formy grzecznościowe w kontaktach z rówieśnikami i dorosłymi);
- szacunek dla osób starszych;
- tolerancja wobec innych ludzi;
- niesienie pomocy innym ludziom, zwłaszcza niepełnosprawnym i starszym;
- wzbudzeniu świadomości o konieczności utrzymywania dobrych relacji międzyludzkich (np. z sąsiadami, w grupie rówieśniczej);
- przestrzeganie reguł zachowania się podczas zabaw, zajęć, wycieczek itp.;
- współdziałanie z innymi dziećmi w zakresie zgodnej zabawy i pracy, wzajemnej pomocy, dobrych relacji w kontaktach pozaszkolnych.

Bezpieczeństwo:

- znajomość i przestrzeganie zasad bezpiecznej zabawy;
- posiadanie wiedzy na temat organizacji bezpiecznej zabawy;
- rozumienie zagrożeń wynikających ze strony innych ludzi, w tym również zagrożeń w Internecie;
- umiejętność radzenia sobie w sytuacjach zagrożenia, w tym proszenia o pomoc dorosłych;
- rozumienie zagrożeń ze strony zwierząt (np. obcych psów);
- znajomość reguł zachowania się w trudnych sytuacjach;
- znajomość numerów telefonów alarmowych 112, 999, 998, 997;
- umiejętność powiadomienia dorosłych o wypadku czy niebezpieczeństwie;
- znajomość przepisów ruchu drogowego dotyczących pieszych i dzieci poruszających się na rowerach.

Prawa człowieka:

- rozumienie i interpretowanie praw człowieka jako wartości fundamentalnych, niezależnych od narodowości, rasy, wyglądu, kultury, religii, statusu materialnego człowieka;
- pomoc osobom potrzebującym;
- udział w akcjach charytatywnych; dzielenie się z innymi
- uświadomienie sobie konieczności dzielenia się z innymi;
- respektowanie praw innych ludzi;
- znajomość i przestrzeganie praw oraz obowiązków: ucznia, dziecka w rodzinie, dyżurnego w klasie.

Rozumienie podstawowych zasad moralnych i etycznych:

- wyjaśnienie pojęcia własności, szacunku dla własności (swojej i cudzej);
- dostrzeganie w tekstach literackich przykładów nierespektowania przez bohaterów norm etycznych;

- umiejętność zachowania tajemnicy;
- bycie prawdomównym, sprawiedliwym;
- przeciwstawianie się złu, kłamstwu, obmowie i wykorzystaniu tej umiejętności do zachowania bohaterów baśni, legend, opowiadań, komiksów;
- odróżnianie dobra od zła;
- dobór przyjaciół i dbałość o przyjaźnie;
- znajomość cech decydujących o nawiązaniu z kimś relacji przyjaźni;
- rozumienie znaczenia przyjaźni i koleżeństwa;
- rozumienie związku człowieka i przyrody;
- szacunek dla świata natury;
- rozwijanie cnoty skromności (unikanie chwalenia się dobrami materialnymi i okazywaniu szacunku ludziom uboższym);
- krytykowanie postawy postulującej zaspokajanie swoich pragnień kosztem innych ludzi;
- przestrzeganie reguł zachowania się w społeczności dziecięcej oraz świecie dorosłych, (np. grzeczne zwracanie się do innych osób, podawanie upuszczonego przedmiotu, współpraca i zgodna zabawa, ściąganie nakrycia głowy w miejscu publicznym przez mężczyzn, przepuszczanie w drzwiach, ustępowanie miejsca w środkach komunikacji miejskiej, właściwe zachowanie się przy stole itp.);
- piętnowanie przejawów łamania zasad etycznych (np. kradzieży);
- uświadomienie konieczności zwrotu skradzionych (pożyczonych) od innych rzeczy;
- rozumienie różnicowania ludzi ze względu na status materialny i społeczny;
- rozumienie wartości ludzkiej pracy;
- okazywanie szacunku dla każdej pracy;
- znajomość zawodów wykonywanych przez rodziców;
- znajomość zawodów zaufania społecznego (policjant, lekarz, nauczyciel, strażak, ratownik medyczny) i innych zawodów wykonywanych przez ludzi.

Wychowanie patriotyczne:

- znajomość symboli narodowych (flaga, godło, hymn Polski);

- okazywanie szacunku symbolom narodowym; opanowaniu treści hymnu narodowego;
- opanowanie treści hymnu narodowego przy zachowaniu odpowiedniej postawy;
- znajomość najważniejszych wydarzeń historycznych z dziejów Polski;
- wykazanie się znajomością wybranych faktów z biografii wielkich Polaków i ludzi zasłużonych dla regionu;
- wiedza o formach władzy we współczesnej Polsce;
- aktywne uczestniczenie w obchodach świąt narodowych (np. poprzez wspólne śpiewanie pieśni patriotycznych, wykonywanie prac plastycznych – przestrzennych lub użytkowych, np. chorągiewki, kotyliony);
- udział w wydarzeniach szkolnych i lokalnych;
- uczestnictwo w wyborach do samorządu uczniowskiego.

Uwagi o realizacji:

Zdolność do wykazywania odpowiedzialnego nastawienia obywatelskiego w przyszłości, do solidarności z innymi ludźmi, poszanowania ich praw, działań *pro publico bono*, poszanowania idei zrównoważonego rozwoju, uznawanie różnic indywidualnych między ludźmi, postawę tolerancji i szacunku, aktywne obywatelstwo. Uczniowie, uczestnicząc aktywnie w tworzeniu tzw. projektów obywatelskich lub też działając w inny sposób, pracują na rzecz środowiska, w którym żyją (poznają problemy wokół siebie, uczą się empatii i odpowiedzialności). Niezwykle istotne jest także poznawanie i rozumienie przez dzieci własnych praw. Poglądy Janusza Korczaka³⁸ i jego działalność na rzecz poszanowania praw dziecka („Nie ma dzieci, są ludzie”) powinna leżeć u podstaw rozumienia przez nauczyciela, że nawet ci najmłodszy uczniowie są już dzisiaj obywatelami naszego kraju, w tym także, a może nawet przede wszystkim, swojej społeczności.

Dzieci są doskonałymi obserwatorami, mają często bardzo dojrzałe zdanie na temat różnych sytuacji i spraw, w których uczestniczą, i z którymi spotykają się na co dzień. „Niezwykle traktowanie dziecka przez Korczaka, uznanie jego praw, legło u podstaw wielu rozwiązań prawnych. Warto przypomnieć, że Korczak walczył o prawo dziecka, przede

³⁸ J. Korczak, *Prawo dziecka do szacunku*, w: tegoż: *Dzieła*, t. 7, Oficyna Wydawnicza Latona, Warszawa 1993. Zob. http://www.brpd.gov.pl/uploadfiles/publikacje/prawo_dziecka_do_szacunku.pdf (dostęp: 04.07.2014).

wszystkim do szacunku i bycia tym, kim jest. Kolejne, wynikające z nich bardziej szczegółowe kategorie praw [...], to m.in. prawa dziecka do indywidualnego traktowania, akceptacji, zachowania godności, niewiedzy, zrozumienia, cierpliwości ze strony dorosłych, zadawania pytań, wyrażania własnego zdania, krytyki, miłości i przyjaźni, pomocy, bezpieczeństwa i opieki, łez i niepowodzeń, tajemnicy i własności, radości, miłej atmosfery pracy, badania, poznania prawdy, ruchu i zabawy, partnerstwa i relacji z nauczycielem i wychowawcą, odpoczynku, marzenia, a nawet do śmierci”³⁹. Niestety, mimo że żyjemy w europejskim kraju w XXI w., w niektórych środowiskach nadal zapomina się o prawach dziecka. Zadaniem nauczyciela jest uświadamiać dzieciom ich prawa, zachęcać do samodzielności, aktywnego działania, odpowiedzialnej postawy, gdyż tylko takie działanie wychowawcy może pomóc wykształcić u uczniów postawę zaangażowania na rzecz dobra wspólnego, rozwinąć umiejętności w zakresie efektywnej współpracy z innymi ludźmi, niezależnie od ich pochodzenia, statusu społecznego, czy poglądów, a także szukanie kompromisów i dróg porozumienia.

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji społecznych i obywatelskich

Uczeń kończący klasę trzecią:

- współpracuje z rówieśnikami, negocjuje, podejmuje decyzje, dokonuje wyborów;
- nawiązuje prawidłowe relacje społeczne;
- zna swoje miejsce w rodzinie, klasie, społeczności i wspólnocie narodowej;
- angażuje się – w miarę możliwości – w działania na rzecz swojej klasy, społeczności szkolnej i lokalnej;
- ma świadomość tożsamości kulturowej, historycznej, narodowej;
- ocenia swoje zachowanie, przewidywać jego skutki, wyciągać wnioski;
- przestrzega ustalonych norm i reguł zachowania;
- rozumie emocje i wyrażać je w sposób społecznie akceptowany;

³⁹ B. Oelszlaeger-Kosturek, *Pedagogika korczakowska w kontekście wybranych koncepcji pedagogicznych*, w: E. Smak, T. Kłosińska, I. Konopnicka (red.), *Edukacja wczesnoszkolna teoria i praktyka. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Gabrieli Kapicy*, Wydawnictwo UO, Opole 2013, s. 168.

- rozwija postawę szacunku i tolerancji wobec innych ludzi;
- respektuje prawa innych ludzi;
- zna swoje prawa i obowiązki w rodzinie, grupie rówieśniczej i lokalnej;
- odróżnia dobro od zła;
- zna i rozumie wartości etyczne, takie jak: dobro, prawda, piękno, sprawiedliwość, odpowiedzialność, prawdomówność;
- rozwija postawę dbania o zdrowie i aktywność fizyczną;
- rozumie, czym jest zrównoważony rozwój;
- szanuje przyrodę;
- szanuje własność osobistą i cudzą.

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji: inicjatywność i przedsiębiorczość

Uczeń kończący klasę trzecią:

- komunikuje się z rówieśnikami i dorosłymi różnymi metodami;
- współpracuje w zespole;
- planuje i organizuje swoją pracę;
- umie wyrazić własne zdanie;
- wprowadza w życie swoje pomysły;
- identyfikuje swoje mocne strony i starać się je wykorzystywać;
- wykazuje inicjatywę i chęć działania w różnych sytuacjach;
- odznacza się kreatywnością.

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji uczenia się

Uczeń kończący klasę trzecią:

- identyfikuje swoje mocne i słabe strony;
- rozwija swoje zdolności i zainteresowania;

- wykazuje się znajomością kilku strategii pomocnych w uczeniu się zgodnie z własnymi potrzebami;
- próbuje szukać rozwiązań w codziennych sytuacjach związanych z uczeniem się;
- umie prosić o pomoc w sytuacjach trudnych;
- wykorzystuje różnorodne sytuacje do działania;
- umie zaplanować własną pracę i próbować ocenić jej efekty.
- dostrzega problemy do rozwiązania i próbuje wyciągać wnioski korzystne dla swojego działania;
- ma pozytywny stosunek do nauki.

W obszarze związanym z własną tożsamością uczeń:

- wskazuje swoje mocne i słabe strony;
- zdaje sobie sprawę ze swoich zdolności i rozwija je, w tym te niebędące jego atutem;
- planuje działania, dostrzega i próbuje rozwiązać problemy;
- dokonuje oceny własnej pracy;
- ma motywację do nauki i wykazuje się zaangażowaniem w pracę;
- wypowiada się na temat swojej rodziny;
- wie, jakiej jest narodowości;
- określa miejsce zamieszkania (zna swój adres, określa status miejscowości: wieś / miasto, podaje nazwę kraju ojczystego);
- ma świadomość przynależności Polski do Unii Europejskiej;
- rozpoznaje hymn i flagę Unii Europejskiej;
- zna tradycję, kulturę, przyrodę, najważniejsze obiekty (zabytki), miejsca pamięci narodowej w najbliższej okolicy.

W obszarze relacji z innymi ludźmi uczeń:

- zachowuje się kulturalnie podczas uroczystości i imprez klasowych, uroczystości szkolnych i środowiskowych;
- zachowuje się kulturalnie podczas podróżowania środkami komunikacji publicznej;

- zachowuje się kulturalnie podczas pobytu w teatrze, kinie, podczas koncertu muzycznego, wernisażu, wystawy itp.;
- zwraca się kulturalnie do innych ludzi (formy grzecznościowe w kontaktach z rówieśnikami i dorosłymi);
- szanuje osoby starsze;
- wykazuje się tolerancją wobec innych ludzi;
- umie nieść pomoc innym ludziom, zwłaszcza niepełnosprawnym i starszym;
- ma świadomość konieczności utrzymywania dobrych relacji międzyludzkich (np. z sąsiadami, w grupie rówieśniczej);
- przestrzega reguły zachowania się podczas zabaw, zajęć, wycieczek itp.;
- współdziała z innymi dziećmi w zakresie zgodnej zabawy i pracy, wzajemnej pomocy, dobrych relacji w kontaktach pozaszkolnych.

W obszarze bezpieczeństwa uczniów:

- zna i przestrzega zasad bezpiecznej zabawy;
- rozumie zagrożenia ze strony innych ludzi, w tym również te w internecie;
- dostrzega niebezpieczeństwo wynikające z podawania innym swoich danych osobowych i danych osób bliskich;
- umie zawiadomić dorosłych w sytuacji poczucia zagrożenia bezpieczeństwa, trudności, poczucia strachu, obaw czy wypadku;
- zna reguły zachowania się w obliczu zagrożenia ze strony zwierząt (np. obcych psów) i w innych kłopotliwych sytuacjach;
- zna numery telefonów alarmowych: 112, 999, 998, 997;
- zna i przestrzega reguły ruchu drogowego dotyczące pieszych i dzieci poruszających się na rowerach.

W obszarze praw człowieka uczniów:

- rozumie i szanuje prawa innych ludzi, niezależnie od ich narodowości, rasy, wyglądu, kultury, religii, statusu materialnego;
- pomaga osobom potrzebującym;

- uczestniczy w akcjach charytatywnych;
- rozwija zdolność dzielenia się z innymi (np. potrzebującymi);
- respektuje prawa innych ludzi, w tym prawo do pracy i wypoczynku;
- zna i przestrzega praw i obowiązków ucznia, dziecka w rodzinie.

W obszarze rozumienia podstawowych zasad moralnych i etycznych uczeń:

- szanuje własność (swoją i cudzą);
- dostrzega i piętnuje – na podstawie tekstów literackich – przykłady łamania zasad etycznych przez bohaterów;
- stara się być prawdomównym, sprawiedliwym;
- przeciwstawia się złu, kłamstwu, obmowie i konfrontować te zasady z zachowaniem bohaterów baśni, legend, opowiadań, komiksów;
- odróżnia dobro od zła;
- docenia i właściwie interpretuje istotę relacji przyjaźni i koleżeństwa,
- dba – w miarę możliwości – o przyjaźnie i relacje koleżeńskie;
- zdaje sobie sprawę ze związku człowieka i natury;
- szanuje przyrodę;
- unika okazji do chwalenia się swoimi dobrami materialnymi;
- piętnuje postawy egoistycznego zaspokajania swoich potrzeb kosztem innych ludzi;
- przestrzega reguł zachowania się w społeczności dziecięcej oraz świecie dorosłych (np. grzecznie zwraca się do innych osób, podaje upuszczone przedmioty, współpracuje i zgodnie bawi się, ustępuje miejsca w środkach komunikacji miejskiej, właściwie zachowuje się przy stole itp.);
- nie zabiera cudzych rzeczy bez pozwolenia;
- pamięta o oddaniu rzeczy pożyczonych i dbaniu o nie;
- dba o rzeczy pożyczone;
- rozumie powody podziału ludzi ze względu na ich status materialny i społeczny;
- docenia wartość każdej uczciwej pracy;
- wskazuje i nazwa zawody wykonywane przez najbliższych;

- określa specyfikę pracy zawodów, takich jak: policjant, lekarz, nauczyciel, strażak, ratownik medyczny itp.

W obszarze wychowania patriotycznego uczniów:

- zna flagę, godło, hymn Polski i wyraża swoją postawą szacunek dla tych symboli;
- śpiewa hymn narodowy przy zachowaniu odpowiedniej postawie;
- wskazuje najważniejsze wydarzenia historyczne z historii naszego kraju;
- podaje główne fakty z biografii wielkich Polaków i ludzi zasłużonych dla regionu;
- wie, kto sprawuje władzę w Polsce;
- uczestniczy w uroczystościach szkolnych, w obchodach świąt narodowych;
- uczestniczy w wydarzeniach szkolnych i lokalnych.

TREŚCI W ZAKRESIE EDUKACJI PRZYRODNICZEJ ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Świat fauny i flory:

- opisywanie życia w wybranych ekosystemach (park, ogród, pole uprawne, las, łąka, zbiornik wodny);
- prowadzenie obserwacji;
- rozwój rośliny „od nasienia do nasienia”;
- wykonywanie prostych doświadczeń przyrodniczych i wyciąganie z nich wniosków;
- dostrzeganie związku przyczyny ze skutkiem;
- wymienianie nazw roślin i zwierząt typowych dla wybranych regionów Polski;
- znajomość roślin niejadalnych i trujących (grzyby, owoce, liście);
- prowadzenie prostych hodowli i upraw (np. zorganizowanie kącika przyrody w sali szkolnej);
- rośliny i zwierzęta chronione;

- rozpoznawanie zwierząt oraz roślin żyjących w parku, na polu uprawnym, w lesie, sadzie i ogrodzie, szczególnie w najbliższej okolicy;
- określenie – w gospodarstwie domowym, szkolnych uprawach, hodowlach – warunków koniecznych do wzrostu i rozwoju roślin oraz zwierząt;
- rozpoznawanie i nazywanie niektórych zwierząt żyjących w omawianych ekosystemach;
- wskazanie sposobów przystosowania się zwierząt do poszczególnych pór roku (np. zapadanie w sen zimowy, odloty i przyloty ptaków);
- podział zwierząt na: zwierzęta mięsożerne, wszystkożerne i roślinożerne;
- wskazanie zwierząt pożytecznych dla środowiska (np. owady jako pożywienie ptaków, zapylanie kwiatów przez pszczoły, spulchnianie gleby przez dżdżownice, rola mrówek);
- poznanie nazw wybranych gatunków zwierząt egzotycznych i rozpoznawanie – np. na fotografiach, filmach – ich cech charakterystycznych;
- poznanie budowy ciała zwierząt i ludzi;
- nazywanie podstawowych części ciała i organów wewnętrznych (np. serce, płuca, żołądek, mózg);
- określenie cech charakterystycznych ssaków (np. budowa ciała, tryb życia, sposób odżywiania);
- przedstawienie najważniejszych cech ptaków (budowa ciała, sposób odżywiania, tryb życia, podstawowe różnice między ptakami a ssakami);
- opieka nad zwierzętami domowymi;
- uświadomienie odpowiedzialności za posiadane zwierzęta;
- charakteryzowanie wybranych gatunków zwierząt żyjących w gospodarstwie rolnym;
- opisanie prac wykonywanych przez człowieka na polu i w gospodarstwie rolnym;
- poznanie gatunków zbóż, owoców, warzyw, drzew;
- wskazanie i omówienie cech charakterystycznych warstw lasu i ich mieszkańców;
- opisanie cech wyróżniających lasy liściaste i lasy iglaste.

Przyroda nieożywiona:

- wskazanie Polski na mapie Europy;
- wskazywanie i odczytywanie z mapy nazwy krajów sąsiadujących z Polską;
- wskazanie na mapie Polski – Warszawy, Bałtyku, największych rzek, gór, miast, własnej miejscowości;
- przedstawienie elementów charakterystyczne dla typowych krajobrazów Polski (nizina, wyżyna, góry, krajobraz nadmorski);
- scharakteryzowanie Warszawy jako stolicy Polski;
- zdefiniowanie roli powietrza i wody dla życia na ziemi;
- określenie istoty wody dla życia człowieka, roślin, zwierząt;
- scharakteryzowanie krajobrazu własnej miejscowości, opisanie roślinności i zwierząt występujących w bliskim otoczeniu, wskazaniu najważniejszych cech regionu;
- określenie zależności między ruchem obrotowym Ziemi wokół własnej osi a następstwami pór dnia;
- poznanie zmian w stanach skupienia wody (parowanie, skraplanie, zamarzanie);
- odczytywanie prostej legendy mapy fizycznej;
- określenie wpływu przyrody nieożywionej na życie ludzi i zwierząt;
- wpływ światła słonecznego na cykliczność życia na ziemi;
- określenie znaczenia skał i minerałów dla człowieka (np. węgiel, sól, glina).

Warunki i zjawiska atmosferyczne:

- określenie cech charakterystycznych pór roku w Polsce;
- wskazanie zależności zjawisk przyrodniczych od pór roku;
- wymienianie nazw miesięcy i ich przyporządkowanie ich do pór roku;
- rozwijanie umiejętności właściwego zachowania się w zależności od pór roku (np. ubiór, zapobieganie przeziębieniom i przegrzaniu, ochrona skóry, zachowanie podczas burzy, silnego wiatru, itp.);
- poznanie zagrożeń wynikających ze zjawisk atmosferycznych (lawina, burza, śnieżyca, silne opady deszczu, huraganowy wiatr);
- określenie elementów pogody;

- rozpoznawanie w naturze zjawisk atmosferycznych (np. rosa, szadź, deszcz, grad, mróz, mgła, szron);
- poznanie urządzeń do pomiarów stanów pogody (np. termometr, barometr);
- prowadzenie obserwacji pogody i zapisywaniu wyników (np. obrazkowy kalendarz pogody);
- wykorzystanie informacji o stanie pogody w życiu codziennym;
- rozumienie funkcji komunikatów meteorologicznych, ich zrozumieniu i wykorzystaniu zawartych w nich informacji (np. ubiór stosowny do pogody).

Ekologia i zrównoważony rozwój:

- określenie wpływu negatywnej działalności człowieka na zmiany w środowisku przyrodniczym (np. wyrzucanie odpadów, spalanie śmieci, zatrucie wód i powietrza, wypalanie łąk, hałas, kłusownictwo);
- pomaganie zwierzętom w przetrwaniu zimy;
- wskazanie konsekwencji spożycia niejadalnych lub trujących grzybów i owoców;
- uświadomienie sobie konieczności oszczędzania wody;
- uświadomienie sobie konieczności segregacji śmieci i zrozumieniu sensu stosowania opakowań ekologicznych;
- szacunek dla przyrody;
- uczestnictwo w akcjach ekologicznych prowadzonych na terenie szkoły i poza szkołą;
- poznanie parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce i zwróceniu uwagi na wybrane gatunki zwierząt i roślin chronionych;
- określenie zależności panujących w ekosystemach;
- wykazanie się znajomością podstawowych zasad racjonalnego odżywiania się;
- dbanie o swoje zdrowie poprzez kontrole u lekarza i profilaktykę stomatologiczną.

Wybrane zjawiska fizyczne i chemiczne oraz związki przyczynowo-skutkowe:

- sprawdzanie w praktyce efektów związanych z odbiciem światła, cieniem, barwą światła (np. zjawisko powstania tęczy, przechodzenie światła przez różne powierzchnie);

- obserwowanie zachowania się ciał w powietrzu;
- poznawanie zjawisk akustycznych i doświadczeń związanych z dźwiękiem (np. echo – mówienie przez tubę, drgania a dźwięki);
- prowadzenie doświadczeń sprawdzających właściwości różnych substancji (np. rozpuszczających się w wodzie; utrzymujących na jej powierzchni, tonących)
- sprawdzanie właściwości magnesu;
- obserwowanie zjawiska elektryczności (np. elektryzowanie przedmiotów, wyładowania atmosferyczne (pioruny);
- badanie sposobu zachowywania się obiektów pod wpływem ciepła;
- badanie przyczyn poruszania się przedmiotów;
- obserwowanie przedmiotów skonstruowanych według zasad funkcjonowania maszyn prostych (np. dźwignia, równia pochyła);
- poszukiwanie odpowiedzi na pytania typu: „Dlaczego żarówka świeci?“, „Dlaczego mam katar i boli mnie gardło?“, „Skąd się wzięła sól?“ „W jaki sposób wieje wiatr?“; zadawanie pytań i poszukiwanie odpowiedzi.

Uwagi o realizacji:

„Wychowanie dzieci w umiłowaniu przyrody i życia tworzy podstawę i warunki do świadomego postępowania w duchu szacunku do przyrody oraz jej ochrony teraz i w przyszłości. Jedno z zasadniczych zadań edukacyjnych w tej dziedzinie polega na tym, aby przez aktywne kontakty z przyrodą wykształcić u dzieci właściwy stosunek do wszystkiego co żywe, a także stopniowo doprowadzić je do zrozumienia stanowiska i roli człowieka w przyrodzie. W trakcie zajęć przyrodniczych kształtują się również zainteresowania dzieci, co z kolei ma wpływa na rozwój ich zdolności intelektualnych”⁴⁰.

Uczeń poznaje i odkrywa świat dzięki ciekawości poznawczej, samodzielnie prowadzonym obserwacjom, eksperymentom i doświadczeniom, zadawaniu pytań i dociekaniom (dlaczego dane zjawiska przebiegają w określony sposób). Rozwijanie umiejętności myślenia naukowego, wnioskowania, analizowania, przekształcania danych i ich

⁴⁰ A. Budniak, *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym wieku szkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010, s. 33.

interpretowania, podejmowania decyzji, wyciągania wniosków na podstawie dowodów przebiegać może tylko w oparciu o aktywność własną uczniów. Dlatego zajęcia z zakresu edukacji przyrodniczej powinny zawsze przebiegać w oparciu o metody aktywne i praktyczne działania uczniów. Praca nad rozwijaniem kompetencji naukowych, ale także społecznych (uczniowie przede wszystkim powinni pracować w zespołach), powiązana z poznawaniem i rozumieniem przez uczniów najbardziej efektywnych sposobów uczenia się, stanowi wyzwanie dla nauczyciela. Wymaga od niego kreatywności, znajomości potrzeb dzieci i ich zainteresowań, a także takiego organizowania procesu dostarczania uczniowi bodźców, który wspiera zdolności wieloaspektowo i wielowymiarowo, sprzyjając harmonijnemu rozwojowi⁴¹.

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* w zakresie edukacji przyrodniczej odwołuje się do koncepcji nowoczesnego programu edukacyjnego Uniwersytetu Dzieci, stworzonego przez Agatę Wilam wraz z zespołem współpracowników z Fundacji Uniwersytet Dzieci⁴². Uniwersytety Dziecięce zarówno w Polsce, jak i poza granicami naszego kraju, zajmują się rozwijaniem potencjału twórczego i intelektualnego dzieci, aby te – korzystając ze swoich talentów, wiedzy i możliwości – rozumiały świat, w którym żyją i potrafiły w nim działać. Celem programu jest rozbudzanie w dzieciach pasji, zaangażowanie ich w doświadczalne poznawanie nauki, rozwijanie zdolności uczenia się przez całe życie, kształtowanie umiejętności krytycznego myślenia, uczenie współpracy, kształtowanie przekonań, że nauka umożliwia współtworzenie cywilizacji i korzystanie z jej dobrodziejstw. Program Uniwersytetu Dzieci opiera się na pracy innowacyjną **Metodą Pytań i Doświadczeń**. Zajęcia dla dzieci, tworzone przy współudziale naukowców i prowadzone tą metodą, są niezwykle interesujące. Nauczyciel może także na podstawie opisu Metody Pytań i Doświadczeń stworzyć własne, niepowtarzalne scenariusze opracowane na bazie dziecięcych pytań. Metoda Pytań i Doświadczeń została opracowana z myślą o dydaktyce przedmiotów przyrodniczych, które są oparte na pracy badawczej, ale poznawać ją można także dziedziny humanistyczne i społeczne. Możliwość jej zastosowania jest miernikiem tego, czy zajęcia są przemyślane, konkretne, czy temat jest poprawnie sformułowany. Zajęcia,

⁴¹ M. Zatorska, A. Kopik, *Wielointeligentne odkrywanie świata ...*, s. 60.

⁴² A. Wilam, *Jak i czego uczy Uniwersytet Dzieci – metoda pytań i doświadczeń*, <http://www.uniwersytetdzieci.pl/texts/view/118> (dostęp: 27.07.2014).

których zamysłem jest przekazanie wiedzy oparte – nie na ciekawości badawczej – a na ciekawostkach, nie będą realizowały zasad Metody Pytań i Doświadczeń. Metoda ta służy rozbudzaniu ciekawości, kształtowaniu naukowego myślenia i rozwijaniu u uczniów umiejętności skutecznego działania. Ciekawość jest sposobem zaangażowania się dziecka w proces poznawczy. Dzięki niej możliwe jest kształtowanie umiejętności i nabywanie wiedzy. Dlatego punktem wyjścia do konstruowania scenariuszy i prowadzenia zajęć w ramach Uniwersytetu Dzieci są dziecięce pytania, poprzez które uczniowie sami wskazują interesujące ich zagadnienia. Jedną z kompetencji koniecznych do funkcjonowania w dzisiejszym świecie jest umiejętność myślenia: krytycznego, analitycznego, naukowego. Naukowy sposób myślenia, choć kojarzy się z badaniami naukowymi, jest umiejętnością korzystania z tego, co wiemy. Rozwiązania dydaktyczne, bazujące na badawczym schemacie: hipoteza – doświadczenia – wnioski, pomagają ukształtować u uczniów umiejętność dochodzenia do wiedzy, konieczną nie tylko w pracy badawczej, lecz w każdej sytuacji wymagającej umiejętności nazwania problemu i znalezienia dla niego rozwiązania. Rozwiązania dydaktyczne stosowane w ramach MPD odwołują się do metod naukowych także w formie: uczestnicy zajęć samodzielnie przeprowadzają pracę badawczą, poznając dane zjawisko w sposób doświadczalny, a nie teoretyczny. Aktywność ta jest główną częścią zajęć realizowanych tą metodą. Trzeci element metodologii, to praca metodą projektu, wyzwalająca przedsiębiorczość i ucząca skutecznego działania. Mianem projektu – w ujęciu programu Uniwersytetu Dzieci – określa się każde planowe działanie zmierzające do założonego celu. Opanowanie umiejętności pracy projektowej będzie służyć współczesnym uczniom w życiu dorosłym zarówno w pracy zawodowej, jak i w realizacji codziennych zamierzeń. Edukacyjną pracę projektową można opisać planem 4P: pomysł – plan – przebieg – podsumowanie. Każdy projekt służy realizacji jakiegoś pomysłu. Pierwszym warunkiem jego realizacji jest precyzyjne zdefiniowanie przedmiotu działania. W projektach badawczych trzeba dokładnie wiedzieć, co jest badane, a w twórczych – co chce się stworzyć. Następny krok to zaplanowanie realizacji: ustalenie kolejnych kroków, oszacowanie potrzebnych zasobów, zaplanowanie czasu. Następnie plan jest realizowany (przebieg), a na końcu pracę należy podsumować, by stwierdzić, czy rezultat jest zgodny z założeniami, a także wyciągnąć wnioski z efektów i realizacji. Elementem podsumowania jest prezentacja projektu. Sformułowanie zasad MPD oznacza poważną zmianę w pojmowaniu roli nauczyciela jako

prowadzącego zajęcia. Pedagog przestaje być dominującym źródłem wiedzy. MPD zostaje facylitatorem, dzięki któremu sprawy „dzieją się”. Pełni rolę mentora, który sam nie jest źródłem wiedzy, ale tę wiedzę i aktywność dzieci animuje, wspierając je w rozwijaniu ich własnego potencjału. Uczenie przez dociekanie, rozumowanie, doświadczanie, zwane też *Inquiry Based Science Education*, w ciągu ostatnich lat jest jedną z najaktywniej rozwijanych i wdrażanych metod nauczania w Europie. Współczesna gospodarka, której główną siłą napędową są zdolności i kompetencje, wymaga kreatywności i przedsiębiorczości. Szkoła powinna przygotowywać ucznia – już od najwcześniejszych etapów kształcenia – do pracy w takim świecie. Dlatego umiejętności skutecznej realizacji dobrych pomysłów, a na tym właśnie polega przedsiębiorczość, są współcześnie cennym dobrem. Nowoczesne przedsiębiorstwa starannie zarządzają swoimi zasobami, takimi jak: pomysłowość albo czas.

Poniżej przedstawiona została organizacja zajęć Metodą Pytań i Doświadczeń, której elementem jest Inquiry Based Science Education⁴³. Osnową zajęć jest pięciopunktowy plan, „zawieszony” na konstrukcji konkretnego pomysłu.

- **Ciekawe wprowadzenie tematu** z pomocą intrygującej opowieści, interesujących przedmiotów, ciekawej prezentacji.
- **Postawienie zagadnienia** – pytania badawczego. Prowadzący w konkretny i precyzyjny sposób prezentuje, co jest celem działania (tym miejscu następuje również podział na zespoły, przygotowanie planu działania oraz zgromadzenie potrzebnych zasobów).
- **Działanie** – główna część zajęć. Ważne jest, by uczestnicy znali cel swojej aktywności, a doświadczenia – czy inne działania – wykonywali samodzielnie.
- **Wnioski** – uczestnicy (członkowie poszczególnych grup) podsumowują efekty swojej pracy, odpowiadając na pytanie badawcze. Przedstawiciele każdej z grup prezentują wyniki na forum publicznym, ćwicząc przy tym sztukę prezentacji.
- **Podsumowanie** nauczyciela (lub osoby prowadzącej zajęcia) polegającego na skrótowym przypomnieniu celu i przebiegu zajęć, zebraniu wniosków i uzupełnieniu informacji⁴⁴.

⁴³ P. Bernard, A. Białas, P. Broś, T. Ellermeijer, E. Kędzierska, M. Krzeczowska, I. Maciejowska, E. Odrowąż, E. Szostak, *Podstawy metodologii IBSE*, http://www.zmnch.pl/files/IBSE/1_Podstawy_metodologii_IBSE.pdf (dostęp: 27.06.2014).

Osiągnięcia ucznia w zakresie podstawowych kompetencji naukowo-technicznych

Uczeń kończący klasę trzecią:

- umie posługiwać się danymi potrzebnymi do rozwiązywania problemów, osiągnięcia celu, podjęcia decyzji;
- formułuje wnioski i ocenia wyniki;
- wykazuje aktywną i twórczą postawę wobec problemów naukowych;
- dostrzega, nazywa i formułuje problemy w sytuacjach mu bliskich oraz posługuje się prostymi strategiami w toku ich rozwiązywania;
- stosuje wiedzę naukową, wyniki obserwacji, dane pozyskane w toku działania w codziennych sytuacjach życiowych;
- zna podstawowe zasady rządzące naturą;
- rozumie wpływ nauki i technologii na świat przyrody.
- zna zarówno korzyści, jak i zagrożenia dla środowiska naturalnego wynikające z rozwoju techniki i nowoczesnych technologii;
- dostrzega różnorodność świata przyrody.

W zakresie znajomości świata fauny i flory uczeń:

- opisuje życie w wybranych ekosystemach: parku, ogrodzie, lesie, zbiorniku wodnym, na łące;
- wymienia zwierzęta i rośliny typowe dla wybranych regionów Polski;
- rozpoznaje i nazywa niektóre gatunki zwierząt egzotycznych;
- rozpoznaje i nazywa zwierzęta domowe;
- rozpoznaje i nazywa zwierzęta żyjące w gospodarstwie rolnym;
- nazywa części ciała i najważniejsze organy (np. płuca, serce, żołądek) ludzi i zwierząt;
- opisuje rozwój rośliny „od nasienia do nasienia”;
- zna wybrane gatunki roślin trujących (np. grzyby, owoce);
- zna przyczyny ochrony niektórych roślin i zwierząt;

⁴⁴ A. Wilam, *Jak i czego uczy Uniwersytet Dzieci – metoda pytań i doświadczeń*, dz. cyt.

- zna warunki konieczne do wzrostu i rozwoju roślin oraz zwierząt w gospodarstwie domowym, szkolnych uprawach, hodowlach;
- zna sposoby przystosowania się zwierząt do poszczególnych pór roku (zapadanie w sen zimowy, odloty i przyloty ptaków);
- wymienia nazwy niektórych zwierząt mięsożernych, wszystkożernych i roślinożernych;
- wyjaśnia pozytywny wpływ wybranych gatunków zwierząt na przyrodę (np. dżdżownice, mrówki);
- zna nazwy wybranych zwierząt egzotycznych i rozpoznawać je (np. na fotografiach);
- wymienia części ciała ludzi i zwierząt i nazywać najważniejsze organy wewnętrzne (np. serce, płuca, żołądek, mózg);
- zna tryb życia i sposób odżywiania ssaków, nazywać ssaki dorosłe i ich młode;
- zna sposób odżywiania i tryb życia ptaków, podstawowe różnice między ptakami a ssakami;
- zna owady pożyteczne środowisku;
- wie, na czym polega opieka nad zwierzętami domowymi i odpowiedzialność za posiadane zwierzęta;
- zna zwierzęta żyjące w gospodarstwie rolnym;
- rozróżnia zboża, owoce, warzywa, drzewa;
- zna warstwy lasu i ich mieszkańców;
- rozróżnia lasy liściaste i lasy iglaste.

W zakresie znajomości przyrody nieożywionej uczniów:

- zna wpływ przyrody nieożywionej na życie ludzi, zwierząt, roślin;
- wskazuje Polskę na mapie Europy;
- wskazuje i odczytuje z mapy nazwy krajów sąsiadujących z Polską;
- wskazuje na mapie Polski: Warszawę, Morze Bałtyckie, największe rzeki, góry, miasta, własną miejscowość (wieś / miasto);
- zna elementy charakterystyczne dla typowych krajobrazów Polski (nizina, góry, krajobraz nadmorski);

- charakteryzuje Warszawę jako stolicę Polski, podając najważniejsze informacje;
- rozumie znaczenie powietrza i wody dla życia na ziemi, w życiu człowieka, roślin, zwierząt;
- opisuje krajobraz własnej miejscowości (wsi / miasta), roślinność, zwierzęta i kulturę;
- rozumie zależność następstwa pór dnia od ruchu obrotowego Ziemi wokół własnej osi;
- zna stany skupienia wody (parowanie, skraplanie, zamarzanie);
- doprowadza do parowania i zamarznięcia wody;
- zna znaczenie skał i minerałów dla człowieka (np. węgiel, sól, glina).

W zakresie obserwowania i rozumienia zjawisk atmosferycznych uczeń:

- zna pory roku występujące w Polsce i podaje ich cechy charakterystyczne;
- rozumie zależność zjawisk przyrodniczych od pór roku;
- zna nazwy miesięcy;
- potrafi przyporządkować właściwe miesiące do pór roku;
- umie ubrać się stosownie do pogody;
- zna sposoby zapobiegania przeziębieniom i przegrzaniu;
- potrafi wskazać i zastosować w praktyce sposoby ochrony przed słońcem, burzą, silnego wiatru itp.
- zna zagrożenia ze strony zjawisk atmosferycznych (lawina, burza, śnieżycy, silne opady deszczu, huraganowy wiatr);
- wymienia podstawowe składniki pogody: temperatura, wiatr, zachmurzenie, opady;
- rozpoznaje w naturze zjawiska atmosferyczne, takie jak: rosa, szadź, deszcz, mróz, mgła, szron;
- posługuje się urządzeniami do pomiarów stanów pogody (np. termometrem);
- prowadzi obserwacje pogody i zapisuje ich wyniki (np. prowadzić obrazkowy kalendarz pogody);
- korzysta z informacji pozyskanych z własnych obserwacji, badań, pomiarów;
- rozumie proste komunikaty meteorologiczne (podawane np. w radio lub TV) i wykorzystywać zawarte w nich informacje (np. ubiór stosowny do pogody).

W zakresie ekologii i zrównoważonego rozwoju uczniów:

- rozumie wpływ negatywnej działalności człowieka na zmiany w środowisku przyrodniczym;
- ma świadomość negatywnych działań człowieka (np. wyrzucanie odpadów, spalanie śmieci, zanieczyszczenie wód i powietrza, wypalanie łąk, hałas, kłusownictwo, pożary), prowadzących do zniszczenia i zubożenia środowiska;
- rozumie konsekwencje spożycia niejadalnych lub trujących grzybów i owoców;
- oszczędza wodę;
- segreguje śmieci i rozumie sens stosowania opakowań ekologicznych;
- uczestniczy w akcjach ekologicznych organizowanych na terenie szkoły lub poza nią;
- ma świadomość konieczności ochrony wybranych gatunków roślin i zwierząt (np. parkach krajobrazowych, rezerwatach);
- rozumie zależności w wybranych ekosystemach;
- zna podstawowe zasady racjonalnego odżywiania się;
- objaśnia istotę ochrony zdrowia.

TREŚCI W ZAKRESIE EDUKACJI MATEMATYCZNEJ ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Stosunki przestrzenne, cechy wielkościowe, klasyfikowanie:

- opisywanie i przedstawianie (ilustrowanie) – poprzez ćwiczenia ruchowe, układanie, rysowanie – wzajemnego położenia przedmiotów na płaszczyźnie i w przestrzeni;
- opisywanie i przedstawianie (ilustrowanie) – poprzez ćwiczenia ruchowe, układanie, rysowanie – kierunków ruchu od siebie i od drugiej osoby oraz przedmiotu, na kartce papieru, w przestrzeni (używanie określeń: *przed, nad, pod, za, obok, z boku, z tyłu, przy, między, wysoko, nisko, wyżej, niżej, najwyżej, najniżej, dalej, bliżej, na zewnątrz, wewnątrz, na prawo, na lewo, u dołu, u góry, naokoło, po prawej, po lewej stronie* itp.) itp.;
- wskazywanie kierunku (określenie drogi dotarcia do danego miejsca, przedmiotu);

- wyróżnienie prawej i lewej strony (od siebie i w przypadku osoby stojącej naprzeciwko);
- rozwijanie umiejętności orientowania się na prostej mapie, schemacie, planie miejscowości;
- dostrzeganie symetrii na rysunku i w życiu (np. skrzydła motyla);
- dorysowywanie drugiej połowy symetrii;
- porównywanie przedmiotów pod względem określonej cechy (np. długości, szerokości, wysokości, masy);
- porządkowanie obiektów, szeregowaniu w serie malejące i rosnące od najdłuższego do najkrótszego, od najcięższego do najlżejszego itp.;
- układanie obiektów w serie, określaniu obiektu poprzedniego i następnego, przewidywaniu obiektu kolejnego;
- przygotowanie do rozumienia zjawiska przechodniości (np. jeśli pierwszy klocek jest dłuższy od drugiego, a drugi od trzeciego, to pierwszy będzie dłuższy od trzeciego);
- klasyfikowanie obiektów poprzez tworzenie kolekcji (np. kasztanów, zabawek, przedmiotów codziennego użytku itp.);
- praktyczne wyodrębnianie zbiorów, podzbiorów;
- klasyfikowanie zbiorów ze względu na ich liczebność, z użyciem określeń: *tylko samo, więcej, mniej*;
- porządkowanie zbiorów według ich liczebności;
- grupowanie obiektów posiadających taką samą cechę;
- klasyfikowanie obiektów według dwóch lub trzech podanych cech;
- porównywanie liczebności zbiorów za pomocą przeliczania oraz łączenia obiektów w pary.

Figury geometryczne:

- rozpoznawanie kształtów figur geometrycznych (koło, prostokąt, kwadrat, trójkąt, pięciokąt, sześciokąt) w otoczeniu, na obrazkach, na prostych bryłach;
- rysowanie za pomocą szablonów (np. obrysowywanie klocek, układanie z patyczków itp.);

- badanie własności figur: układanie mozaik, obracanie, przykładanie figur do siebie, kontynuowanie regularności w prostych motywach, formułowanie wniosków i spostrzeżeń własnymi słowami;
- komponowanie ornamentów z poznanych figur;
- dostrzeganie regularności i luk w regularnościach;
- mierzenie i rysowanie odcinków o długości wyrażonej w centymetrach;
- rysowanie linii na kartce i posługiwanie się linijką;
- porównywanie długości odcinków;
- obliczanie obwodów prostokąta, kwadratu, trójkąta;
- zauważenie prawidłowości w zakresie wielkości figur (jedna figura jako powiększenie i / lub pomniejszenie drugiej);
- rysowanie figur w pomniejszeniu i powiększeniu;
- praktyczne poznawanie brył (przedmioty w otoczeniu).

Liczby naturalne i liczenie oraz sprawność rachunkowa:

- poznanie – w aspekcie kardynalnym, porządkowym, miarowym – liczb naturalnych do 1000;
- zapisywanie cyframi i odczytywaniu liczb w zakresie 1000;
- zapisywanie liczebników od 0 do 100;
- zamienienie zapisu cyfrowego na słowny i odwrotnie;
- przyporządkowywanie zbiorom liczby ich obiektów;
- wyróżnianie zbiorów o danej liczbie obiektów;
- porównywanie dwóch dowolnych liczb w zakresie 1000, słownie oraz z użyciem znaków: $<$, $>$, $=$;
- odczytywanie i zapisywanie liczb od I do XII w systemie rzymskim;
- stosowanie liczb w aspekcie miarowym;
- stosowanie liczb w aspekcie porządkowym;
- liczenie od danej liczby po 1, w przód i do tyłu w zakresie 1000;
- przeliczanie różnych obiektów;

- liczenie obiektów od prawej do lewej, od lewej do prawej strony, w różnych kierunkach (niezależność liczby przedmiotów od sposobu liczenia);
- liczenie od danej liczby po 2, po 5, w przód i w tył, co najmniej do 100;
- liczenie dziesiątkami co najmniej w zakresie 100, w przód i w tył;
- liczenie po 100, w przód i w tył, w zakresie 1000;
- porównywanie i porządkowanie liczb w zakresie 1000 (słownie i z użyciem znaków: $<$, $>$, $=$);
- wyróżnianie w zapisie liczby pozycji cyfry: jedności, dziesiątek, setek, tysięcy;
- zapisywanie słownie liczebników głównych oraz liczebników porządkowych;
- dodawanie i odejmowanie długości oraz wyrażaniu wyniku w cm (w zakresie 100 cm) lub w m (w zakresie 100 m) – bez wprowadzania wyrażen dwumianowych i zamiany jednostek w obliczeniach formalnych;
- dodawanie i odejmowanie wagi produktów i wyrażaniu wyniku w kg (w zakresie 100 kg);
- dodawanie i odejmowanie ilości płynów i podawaniu wyniku w litrach (w zakresie 100 l);
- dodawanie i odejmowanie w zakresie 100, sprawdzaniu wyniku odejmowania za pomocą dodawania;
- stosowanie wybranych przez ucznia strategii obliczeń;
- porównywanie różnicowym (*o tyle więcej, o tyle mniej*) w rozmaitych sytuacjach życiowych;
- mnożenie i dzielenie liczb w zakresie tabliczki mnożenia;
- pamięciowe opanowanie iloczynów w zakresie 100;
- sprawdzanie wyniku dzielenia za pomocą mnożenia;
- rozwiązywanie i układanie łatwych równań jednodziałaniowych z niewiadomą w postaci okienka (bez przenoszenia na drugą stronę);
- posługiwanie się różnymi sposobami rozwiązań (np. rysunek, schemat okienkowy);
- praktyczne stosowanie przemienności dodawania i mnożenia w obliczeniach;
- praktyczne korzystanie ze związków dodawania z odejmowaniem.

Zadania z treścią, w tym zadania tekstowe:

- poszukiwanie różnych sposobów (metod) rozwiązywania zadań tekstowych;
- rozwiązywanie i układanie zadań z treścią do sytuacji związanych z codziennym życiem, tematyką dnia itp.;
- przekształcanie zadań, ustalanie różnych wersji tego samego zadania;
- rozwiązywanie i układanie zadań nietypowych;
- rozwiązywanie prostych zadań na dodawanie, odejmowanie, mnożenie i dzielenie;
- rozwiązywanie prostych zadań z treścią polegających na zastosowaniu porównywania różnicowego;
- rozwiązywanie prostych zadań celowo źle sformułowanych;
- uzupełnianie treści zadania danymi;
- rozwiązywanie zadań z kilkoma poprawnymi odpowiedziami;
- matematyzowanie sytuacji konkretnych: opisywanie językiem matematycznym różnych sytuacji w zabawie, na wycieczce, podczas czynności porządkowych itp.;
- rozwiązywanie prostych zadań z treścią, zapisywanie za pomocą znaków cyfr i znaków działań matematycznych.

Dokonywanie pomiarów, wykorzystanie matematyki w praktyce i codziennym życiu:

- mierzenie długości, szerokości, wysokości za pomocą różnych miar (stopa, łokieć, kroki itp.);
- wymyślanie wielu jednostek miary, wykorzystywaniu w mierzeniu przedmiotów typu sznurek, patyczki itp.;
- dobieranie odpowiedniej miary do mierzonego obiektu;
- porównywanie wyników pomiaru;
- mierzenie długości, szerokości, wysokości za pomocą linijki i innych miar (metr krawiecki, metr stolarski itp.);
- porównywanie długości;
- poznanie jednostek miary: m, cm, mm;
- używanie – w sytuacjach życiowych – pojęcia km bez konieczności zamiany na inne jednostki;

- wykonywanie łatwych obliczeń dotyczących miar;
- odmierzanie potrzebnej ilości płynu za pomocą szklanki, butelki;
- wlewanie płynu do naczyń o tej samej pojemności a różnym kształcie i wyciąganiu wniosków;
- praktyczne posługiwanie się jednostką: litr i skrótem l;
- używanie w wypowiedziach określeń: pół litra, ćwierć litra;
- mierzenie temperatury, posługiwanie się termometrem, odczytywanie wskazań termometru, wykazywanie się znajomością różnych termometrów;
- ważenie za pomocą wagi szalkowej i porównywaniu przedmiotów lżejszych i cięższych;
- posługiwanie się pojęciem kilogram i skrótem kg;
- odczytywanie wyników ważenia i ich zapisywanie;
- stosowanie określeń pół kilograma;
- stosowanie pojęć: gram i dekagram;
- wykonywanie łatwych obliczeń z wykorzystaniem jednostek miar;
- rozpoznawanie polskich monet i banknotów będących w obiegu;
- rozumienie i stosowanie pojęcia: cena towaru;
- dokonywanie prostych obliczeń: cena, ilość (liczba), wartość towaru;
- umiejętność oszacowania kwoty posiadanych pieniędzy a ceną określonego towaru;
- dodawanie i odejmowanie złotych w zakresie 100 zł, stosowanie różnych możliwości;
- dodawanie i odejmowanie groszy w zakresie 1 zł, stosowanie różnych możliwości;
- zachowanie wartości monet o wyższym nominale przy dobieraniu monet o niższym nominale;
- wydawanie reszty w zabawie;
- uświadomienie zjawiska zadłużenia się;
- poznanie wartości nabywczej pieniędzy;
- zwrócenie uwagi na zjawisko odmierności monet i banknotów będących w obiegu w różnych krajach (np. w Polsce – złotówka, w Niemczech – euro);
- podawanie i zapisywanie daty;

- wykazanie się znajomością nazw i kolejności: dni tygodnia, miesięcy;
- odczytywanie daty z kalendarza;
- porządkowanie dat chronologicznie;
- wykonywanie łatwych obliczeń kalendarzowych związanych z codziennym życiem;
- odczytywanie wskazań zegarów – z wyświetlaczem cyfrowym i ze wskazówkami – w systemie dwunastogodzinnym i dwudziestoczwierogodzinnym;
- posługiwanie się pojęciami: godzina, pół godziny, kwadrans, minuta, sekunda;
- wykonywanie prostych obliczeń zegarowych związanych z codziennymi życiowymi sytuacjami;
- wnioskowanie o zmianach (odwracalnych i nieodwracalnych);
- dostrzeganie sposobu wykonywania czynności i stosowaniu go przez analogię w sytuacji podobnej;
- określanie przyczyny na podstawie znajomości skutku;
- podjęcie próby przewidywania skutku na podstawie znajomości przyczyny;
- odczytywanie i zapisywanie danych w prostej tabeli;
- dokonywanie obliczeń w prostych tabelach;
- układanie i rozwiązywanie zagadek, rebusów itp.;
- tworzenie (wymyślanie) i konstruowanie gier;
- korzystanie z instrukcji, przepisów kulinarnych;
- planowanie (np. przebiegu uroczystości rodzinnej);
- porównywanie parametrów – np. rozwoju fizycznego: wzrost, waga – osiągniętych wyników sportowych (np. pomiary czasu biegu, odległości w skoku w dal itp.);
- udział w grach (planszowych, terenowych) i wykorzystanie umiejętności obliczania, szacowania, przewidywania skutków;
- udział w zabawach tematycznych (np. w sklep, pocztę).

Uwagi o realizacji:

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* zakłada organizację zajęć na trzech poziomach reprezentacji: enaktywnej, ikonicznej i symbolicznej, które zajmują centralne

miejsce w teorii Jerome’a S. Brunera⁴⁵. Reprezentacja enaktywna jest oparta na działaniu. „Człowiek zauważa prawidłowości w zmianach dokonywanych w realnym świecie, na realnych obiektach. Uczy się w toku własnych działań i doświadczeń – pozytywnych i negatywnych. [...] Reprezentacja ikoniczna oparta jest na wyobrażeniach – człowiek odkrywa prawidłowości w wyobraźni. [...] Reprezentacja symboliczna oparta jest na symbolach – człowiek odkrywa prawidłowości w działaniach na symbolach”⁴⁶.

Z opisanych prawidłowości nauczyciel powinien skorzystać w ten sposób, aby – animując działania – stworzyć uczniom warunki do przechodzenia kolejno przez trzy wymienione reprezentacje: najpierw dziecko jest aktywne, następnie poprzez aktywność własną poznaje sens swojego działania i jego prawidłowości, a symbol lub nazwa powinna pojawić się wówczas, gdy uczeń ją zrozumie, zapamięta i będzie się nią posługiwał w sposób świadomy⁴⁷.

Od pierwszego dnia pobytu dziecka w szkole należy kłaść nacisk na aktywność i samodzielność intelektualną uczniów (m.in. zachęcając ich do matematycznych poszukiwań i rozumowania na miarę ich możliwości). Badania umiejętności polskich trzecioklasistów oraz badania piętnastolatków PISA, pokazują wyraźnie, że polskie dzieci / młodzież mają duże problemy w sytuacjach, kiedy trzeba myśleć twórczo i zastosować posiadaną wiedzę w nowych sytuacjach. A przecież eksperci programu PISA (Programu Międzynarodowej Oceny Umiejętności Ucznia) uruchomionego przez rządy państw zrzeszonych w organizacji OECD, skupiającej najbardziej rozwinięte kraje świata, uznają, że zasadnicze – z perspektywy wyzwań dorosłego życia – jest rozumienie tekstów, alfabetyzm matematyczny oraz myślenie naukowe⁴⁸.

⁴⁵ M. Skura, M. Lisicki, *Na progu. Ile w dziecku ucznia, a w nauczycielu mistrza? O co chodzi w pierwszej klasie?*, ORE, Warszawa 2012, s. 33. Zob. <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/405/na+progu+-+klasa+i.pdf> (dostęp: 27.06.2014).

⁴⁶ Ibidem, s. 33.

⁴⁷ Ibidem, s. 34.

⁴⁸ M. Dąbrowski, *Pozwólmy dzieciom myśleć*, CKE, Warszawa 2008, s. 141–142. Zob. http://www.trzecioklasista.edu.pl/arttykul/kategoria/publikacje/pozwolmy_dzieciom_myslec/art1-0 (dostęp: 27.06.2014).

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji matematycznych i podstawowych kompetencji naukowo-technicznych

Uczeń kończący klasę trzecią:

- formułuje wnioski i weryfikuje hipotezy;
- stosuje poznane zasady i procesy matematyczne;
- wybiera strategie rozwiązywania problemów;
- wykazuje się aktywną i twórczą postawę wobec problemów matematycznych;
- dostrzega, nazywa i formułuje problemy matematyczne w sytuacjach mu bliskich oraz posługuje się prostymi strategiami w toku ich rozwiązywania;
- rozumuje w sposób matematyczny;
- umie liczyć;
- zna miary, struktury i operacje matematyczne;
- rozumie pojęcia i terminy matematyczne;
- umie zastosować wiedzę matematyczną w codziennych sytuacjach życiowych.

W zakresie: stosunki przestrzenne, cechy wielkościowe, klasyfikowanie

Uczeń:

- opisuje i ilustruje wzajemne położenie przedmiotów na płaszczyźnie i w przestrzeni oraz kierunków ruchu;
- wskazuje kierunki;
- wyróżnia prawą i lewą stronę (od siebie i w przypadku osoby stojącej naprzeciwko);
- orientuje się na prostej mapie, schemacie, planie miejscowości;
- dostrzega symetrię na rysunku i w życiu;
- porównuje przedmioty pod względem określonej cechy (np. długości, szerokości, wysokości, masy);
- porządkuje obiekty, szeregować w serie malejące i rosnące (od najdłuższego do najkrótszego, od najcięższego do najlżejszego itp.);
- układa obiekty w serie, określa obiekt poprzedni i następny, przewiduje obiekt kolejny;

- jest przygotowany do rozumienia zjawiska przechodniości (np. jeśli pierwszy klocek jest dłuższy od drugiego, a drugi od trzeciego, to pierwszy będzie dłuższy od trzeciego);
- klasyfikuje obiekty poprzez tworzenie kolekcji (np. kasztanów, zabawek, przedmiotów codziennego użytku itp.);
- praktycznie wyodrębnia zbiory, podzbiory;
- klasyfikuje zbiory ze względu na ich liczebność, z użyciem określeń: *tyle samo, więcej, mniej*;
- porządkuje zbiory według ich liczebności;
- grupowa obiekty posiadające taką samą cechę;
- klasyfikuje obiekty według dwóch lub trzech podanych cech;
- porównuje liczebność zbiorów za pomocą przeliczania oraz łączenia obiektów w pary.

W zakresie znajomości figur geometrycznych

Uczeń:

- rozpoznaje kształty figur geometrycznych (koło, prostokąt, w tym kwadrat, trójkąt) w otoczeniu, na obrazkach, na niekomplikowanych bryłach (nawet tych zachodzących na siebie i położonych w różny sposób);
- rysuje za pomocą szablonów (np. obrysowywanie klocek, układanie z patyczków itp.);
- bada własności figur, formułować wnioski i spostrzeżenia własnymi słowami;
- dostrzega regularności;
- mierzy i rysuje odcinki o długości wyrażonej w centymetrach;
- rysuje linie, posługując się linijką;
- porównuje długości odcinków;
- oblicza obwód prostokąta – w tym kwadratu – i trójkąta;
- dostrzega prawidłowości w zakresie wielkości figur i rysuje figury w pomniejszeniu i powiększeniu (jedna figura jako powiększenie i / lub pomniejszenie drugiej);

W zakresie znajomości i rozumienia liczb naturalnych i sprawności rachunkowej

Uczeń:

- zapisuje cyframi i odczytuje liczby w zakresie 1000, rozumie dziesiętkowy system pozycyjny;
- zamienia zapis cyfrowy na słowny i odwrotnie;
- przyporządkowuje zbiorom liczbę ich obiektów;
- wyróżnia zbiory o danej liczbie obiektów;
- porównuje dwie dowolne liczby w zakresie 1000, słownie oraz z użyciem znaków: $<$, $>$, $=$;
- odczytuje i zapisuje liczby od I do XII w systemie rzymskim;
- stosuje liczby w aspekcie miarowym i porządkowym;
- liczy od danej liczby po 1, w przód i do tyłu w zakresie 1000;
- przelicza różne objekty;
- liczy objekty od prawej do lewej, od lewej do prawej strony, w różnych kierunkach;
- rozumie niezależność liczby przedmiotów od sposobu liczenia;
- liczy dziesiątkami co najmniej w zakresie 100, w przód i w tył;
- liczy po 100, w przód i w tył, w zakresie 1000;
- porównuje i porządkuje liczb w zakresie 1000 (słownie i z użyciem znaków: $<$, $>$, $=$);
- wyróżnia w zapisie liczby pozycje cyfry: jedności, dziesiątek, setek, tysięcy;
- zapisuje słownie liczebniki główne oraz liczebniki porządkowe;
- dodaje i odejmuje długości i wyraża wynik w centymetrach (w zakresie 100 cm) lub w metrach (w zakresie 100 m) – bez wprowadzania wyrażen dwumianowanych i zamiany jednostek w obliczeniach formalnych;
- dodaje i odejmuje wagi produktów i wyraża wynik w kilogramach (w zakresie 100 kg);
- dodaje i odejmuje ilości płynów i podaje wynik w litrach (w zakresie 100 l);
- dodaje i odejmuje w zakresie 100, sprawdza wynik odejmowania za pomocą dodawania;
- stosuje wybrane przez siebie strategie obliczeń;
- stosuje porównywanie różnicowe (*o tyle więcej, o tyle mniej*) w różnych sytuacjach życiowych;

- mnoży i dzieli liczby w zakresie tabliczki mnożenia;
- zna na pamięć iloczyny w zakresie 100;
- sprawdza wynik dzielenia za pomocą mnożenia;
- rozwiązuje i układa łatwe równania jednodziałaniowe z niewiadomą w postaci okienka (bez przenoszenia na drugą stronę);
- posługuje się różnymi sposobami rozwiązań (np. rysunek, schemat okienkowy);
- praktycznie stosuje przemienność dodawania i mnożenia w obliczeniach;
- praktycznie korzysta ze związków dodawania z odejmowaniem.

W zakresie rozwiązywania zadań z treścią

Uczeń:

- rozwiązuje i układa zadania z treścią do sytuacji związanych z codziennym życiem;
- rozwiązuje proste zadania na dodawanie, odejmowanie, mnożenie i dzielenie;
- rozwiązuje proste zadania z treścią polegające na zastosowaniu porównywania różnicowego;
- rozwiązuje proste zadania celowo źle sformułowane;
- matematyzuje sytuacje konkretne: opisuje językiem matematycznym różne sytuacje w zabawie, na wycieczce, podczas czynności porządkowych itp.;
- rozwiązuje proste zadania z treścią, zapisując rozwiązanie za pomocą znaków cyfr i znaków działań matematycznych.

W zakresie dokonywania pomiarów i wykorzystania matematyki w praktyce i codziennym życiu

Uczeń:

- mierzy długości, szerokości, wysokości za pomocą różnych miar, w tym linijki;
- dobiera odpowiednią miarę do mierzonego obiektu;
- porównuje wyniki pomiarów;
- zna jednostki miary: m, cm, mm;
- używa pojęcia kilometr (km) w sytuacjach życiowych, bez zamiany na inne jednostki;
- wykonuje łatwe obliczenia dotyczące miar;

- odmierza płyny różnymi miarkami, używając określeń typu: litr, pół litra, ćwierć litra;
- odczytuje wskazania termometru (wypowiadać się, używając form: *trzy stopnie poniżej zera* lub *pięć stopni mrozu*);
- waży przedmioty, porównując cięższe i lżejsze;
- używa określeń: kilogram, pół kilograma, dekagram, gram, wykonać łatwe obliczenia dotyczące tych miar (bez zamiany jednostek i wyrażeń dwumianowanych w obliczeniach formalnych);
- rozpoznaje monety i banknoty będące w obiegu w Polsce;
- rozumie i stosuje pojęcie: cena towaru;
- stosuje proste obliczenia: cena, ilość (liczba), wartość towaru;
- szacuje kwoty posiadanych pieniędzy względem ceny określonego towaru;
- dodaje i odejmuje złotówki w zakresie 100 zł, stosując różne możliwości;
- dodaje i odejmuje grosze w zakresie 1 zł, stosując różne możliwości;
- umie zachować wartość monet o wyższym nominale przy dobieraniu monet o niższym nominale;
- wydaje resztę w zabawie;
- wie, czym jest dług;
- zna wartość nabywczą pieniędzy;
- podaje i zapisuje daty;
- zna nazwy i kolejność: dni tygodnia, miesiący;
- odczytuje datę z kalendarza;
- porządkuje daty w kolejności chronologicznej;
- wykonuje łatwe obliczenia kalendarzowe związane z codziennym życiem;
- odczytuje wskazania zegarów – z wyświetlaczem cyfrowym i ze wskazówkami – w systemie dwunastogodzinnym i dwudziestoczwierogodzinnym;
- posługuje się pojęciami: godzina, pół godziny, kwadrans, minuta, sekunda;
- wykonuje proste obliczenia zegarowe związane z codziennymi życiowymi sytuacjami;
- określa przyczynę, znając skutek;
- odczytuje i zapisuje dane w prostej tabeli;
- układa i rozwiązuje zagadki, rebusy itp.;

- korzysta z prostych instrukcji, przepisów kulinarnych.

TREŚCI W ZAKRESIE ZAJĘĆ KOMPUTEROWYCH ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Posługiwanie się komputerem:

- umiejętność włączania i wyłączania komputera;
- nazywanie elementów zestawu komputerowego;
- posługiwanie się myszą i klawiaturą;
- umiejętność podłączenia słuchawek i głośników;
- uruchomienie płyt z grą, animacją, filmem, danymi;
- korzystanie z opcji w programach;
- umiejętność pracy z edytorem tekstu i edytorem grafiki;
- obsługa prostych programów edukacyjnych;
- korzystanie z multimediiów dla dzieci;
- oglądanie zdjęć;
- pisanie prostych tekstów;
- rysowanie za pomocą edytora grafiki (np. z wykorzystaniem gotowych figur geometrycznych);
- odtwarzanie prezentacji multimedialnych;
- korzystanie z Internetu (wybrane strony, w tym strona szkoły, strony dla dzieci, gry multimedialne i edukacyjne).

Zasady higienicznej i bezpiecznej pracy przy komputerze:

- korzystanie – w odniesieniu do zasad ustalonych z nauczycielem dotyczących właściwej postawy, odległości wzroku o monitora, czasu spędzonego przy urządzeniu – z komputera;

- korzystanie z Internetu, w tym z komunikatorów, z zachowaniem zasad bezpieczeństwa (niepodawanie w sieci swoich danych i danych osób bliskich bez zgody rodziców i bez kontroli dorosłych);
- wypowiedanie się na temat wpływu długotrwałego przebywania przy komputerze na ograniczanie kontaktów interpersonalnych (np. z rówieśnikami, rodziną).

Korzystanie z informacji:

- umiejętność nawigacji stron internetowych (w tym korzystanie ze strony internetowej szkoły);
- wyszukiwanie informacji na dany temat na podanych stronach internetowych i korzystanie z nich;
- przeglądanie zasobów Internetu w celu znalezienia określonej informacji;
- korzystanie z wyszukiwarek internetowych.

Uwagi o realizacji

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* kładzie nacisk na bezpośrednie działania uczniów i ich aktywność. Ta zasada dotyczy także zajęć komputerowych, które powinny być realizowane w formie zajęć praktycznych. Najlepsza sytuacja jest wówczas, gdy każdy uczeń ma do dyspozycji osobny komputer z dostępem do Internetu. Podręcznik w edukacji komputerowej nie jest potrzebny. Zajęcia powinny być realizowane w korelacji z innymi obszarami edukacji. Uczeń powinien korzystać z komputera w różnych sytuacjach dnia aktywności. Komputer powinien być wykorzystywany jako narzędzie do tworzenia tekstów, grafiki, prezentacji, wyszukiwania i przechowywania informacji, odtwarzania animacji, prezentacji, filmów, zdjęć, nawiązywania kontaktów (np. z dziećmi z innych krajów) itp. Kompetencje informatyczne, w tym umiejętności w zakresie wyszukiwania, selekcji, tworzenia informacji, są nabywane jedynie podczas bezpośrednich ćwiczeń, w odniesieniu do konkretnych zagadnień. Współcześni uczniowie mają wprawdzie od najmłodszych lat łatwy dostęp do Internetu, ale często ich umiejętności korzystania z nowoczesnych technologii są bardzo powierzchowne. Badania – prowadzone najpierw przez niemieckiego nauczyciela René Schepplera, a następnie kontynuowane przez British Library (Biblioteka

Narodowa Wielkiej Brytanii) – opisuje Marzena Żylińska⁴⁹, pokazując, że uczniowie nie potrafią dokładnie sprecyzować treści poszukiwanych w internecie. Dzieje się tak dlatego, ponieważ dzieci posiadają niskie kompetencje w zakresie selekcji informacji, podawania ich źródeł, oceny ich przydatności czy umiejętności stworzenia spójnej całości ze znalezionych – w kilku miejscach – informacji. Autorzy badań podsumowują, że kompetencja informacyjna młodych osób nie zwiększyła się na skutek kontaktu z technologiami informacyjnymi. Nowoczesne technologie, które rozwijają się bardzo szybko, stanowią dziś wielkie wyzwanie dla pedagogów. Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej powinien ustawicznie dbać o podnoszenie własnej kompetencji w tym obszarze, gdyż jest to jedna z elementarnych umiejętności umożliwiających sprawne funkcjonowanie we współczesnym świecie⁵⁰. Tylko wtedy pedagog będzie mógł wspomagać swoich uczniów w osiągnięciu sprawności w tej dziedzinie.

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji informatycznych

Uczeń kończący klasę trzecią:

- posługuje się komputerem w podstawowym zakresie;
- umie korzystać z Internetu w podstawowym zakresie (m.in. do wyszukania informacji na podany temat);
- potrafi wyszukać informacje na podany temat i wykorzystać je;
- wie o zagrożeniach – dla zdrowia, relacji społecznych, prywatności – wynikających z korzystania z komputera, Internetu, multimediiów.

W zakresie posługiwanie się komputerem

Uczeń:

- uruchomia program, płytę z grą, animacją lub filmem;
- korzysta z myszki, klawiatury, słuchawek;
- nazywa elementy zestawu komputerowego;
- wpisuje za pomocą klawiatury litery, cyfry i inne znaki, wyrazy i zdania;

⁴⁹ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt., s. 212.

⁵⁰ Ibidem, s. 192.

- korzysta z wybranych gier edukacyjnych;
- korzysta z opcji w programach;
- wykonuje rysunki za pomocą edytora grafiki (np. z gotowych figur);
- korzysta z Internetu;
- przegląda wybrane strony internetowe i korzysta z elementów aktywnych na stronie (linki);
- tworzy dokument tekstowy;
- pisze na komputerze, korzystając z wybranego edytora tekstu;
- słucha muzyki z pomocą odpowiedniego programu;
- odtwarza animacje i prezentacje multimedialne.

W zakresie przestrzegania zasady higienicznej i bezpiecznej pracy przy komputerze

Uczeń:

- zna skutki uboczne pracy przy komputerze (np. wie, że długotrwała praca przy komputerze męczy wzrok, przyczynia się do powstawania wad postawy i ogranicza kontakty społeczne);
- zna i stosuje się do – ustalonych z nauczycielem – zasad pracy z komputerem;
- przyjmuje właściwą postawę podczas pracy przy komputerze;
- rozumie zagrożenia wynikające z podawania swoich danych osobowych w internecie lub podczas korzystania z komunikatorów;
- ma świadomość zagrożeń wynikających z anonimowości kontaktów internetowych;
- ma świadomość, że z anonimowych znajomości zawieranych przez Internet mogą wynikać zagrożenia;
- nie podaje swoich danych ani danych znanych sobie osób bez kontroli dorosłych i zgody rodziców.

W zakresie korzystania z informacji

Uczeń:

- przegląda wybrane strony internetowe, w tym stronę swojej szkoły;

- wyszukuje informacje na podany temat, korzystając z wybranych stron internetowych;
- korzysta z informacji wyszukanych w Internecie.

TREŚCI W ZAKRESIE ZAJĘĆ TECHNICZNYCH ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Wychowanie techniczne i znajomość środowiska technicznego:

- obsługa i sposób działania urządzeń gospodarstwa domowego (np. odkurzacza, latarki, zegara);
- określanie „drogi” wytwarzania produktu – od składników lub materiału po gotowy produkt;
- sposób wytwarzania produktów codziennego użytku i sprzętu gospodarstwa domowego, mebli, domów i pojazdów;
- znajomość dawnych i obecnych sposobach wykorzystywania sił natury: wiatru i wody;
- tworzenie kompozycji z dostępnych materiałów, w tym przyrodniczych;
- majsterkowanie: wykonywanie latawca, wiatraczka, zegara, wagi, za pomocą materiałów dostępnych na co dzień, w tym surowców wtórnych i prostych narzędzi do majsterkowania;
- rozróżnianie materiałów: papieru, tektury, metalu, drewna, tworzywa sztucznego, materiałów włókienniczych;
- planowanie czynności oraz wykonywanie prac z materiałów przeznaczonych do recyklingu, w tym „z czegoś niedobrego coś pożytecznego”;
- odmierzanie potrzebnych ilości materiałów;
- cięcie papieru i tektury;
- umiejętność montażu modeli (np. papierowych, plastikowych);
- nazywanie prostych narzędzi i urządzeń technicznych wykorzystywanych w gospodarstwie domowym;
- znajomość nazw pojazdów wykorzystywanych do transportu (np. samochody, pociągi, samoloty, statki);

- znajomość i rozróżnianie budowli różnego rodzaju (np. domy, mosty, budynki użyteczności publicznej);
- budowanie z materiałów dostępnych w otoczeniu toru przeszkód, namiotu, szafasu itp.;
- korzystanie z prostych schematów i instrukcji (np. do budowania latawca, makiety domu);
- określanie wartości urządzeń technicznych: ekonomicznej (drogie i tanie w zakupie i eksploatacji), estetycznej (ładne, brzydkie), pod względem cech użytkowania (łatwe i trudne w obsłudze);
- umiejętność montażu obwodów elektrycznych z gotowych schematów (połączenie równoległe i szeregowo);
- wykonywanie czynności związanych z nakrywaniem do stołu;
- przygotowywanie prostych posiłków (np. kanapki, sałatki owocowe lub sałatki warzywne, deser);
- korzystanie z przepisów kulinarnych;
- korzystanie z komputerów, telefonów (w tym komórkowych), tabletów i innych urządzeń elektronicznych służących przetwarzaniu i gromadzeniu danych, szukaniu informacji, komunikacji z innymi osobami.

Utrzymywanie porządku i bezpieczeństwa podczas korzystania z urządzeń technicznych:

- używanie narzędzi i urządzeń technicznych zgodnie z ich przeznaczeniem;
- zachowanie ostrożności podczas korzystania z urządzeń gospodarstwa domowego;
- uświadomienie sobie zagrożeń wynikającego z niewłaściwego korzystania z urządzeń technicznych;
- zachowanie porządku w miejscu pracy, nauki, zabawy, w szatni oraz w innych pomieszczeniach użyteczności wspólnej;
- właściwe i bezpieczne korzystanie z urządzeń technicznych, w tym elektronicznych;
- wypełnianie obowiązków dyżurnego;
- okazywanie pomocy we wzajemnym utrzymywaniu porządku podczas działań wspólnych;

- sprzątanie po sobie;
- wywiązywanie się z obowiązków;
- właściwe zachowanie się w sytuacji niebezpieczeństwa lub wypadku (zawiadomienie dorosłych).

Bezpieczeństwo na drodze:

- bezpieczne poruszanie się – jako pieszy i na rowerze – po drodze;
- bezpieczne korzystanie ze środków komunikacji publicznej;
- właściwe zachowanie się w sytuacji wypadku (wzywanie pomocy, udzielanie pomocy);
- znajomość numerów telefonów alarmowych;
- wykazanie się umiejętnością powiadamiania dorosłych w przypadkach zagrożenia lub w trudnych sytuacjach.

Uwagi o realizacji

Zajęcia techniczne spełniają ważną rolę w edukacji wczesnoszkolnej. Uczniowie powinni zdobywać nowe umiejętności wyłącznie poprzez działanie i aktywność własną. Dzięki działalności praktycznej uczą się posługiwania urządzeniami i urządzeniami technicznymi, rozróżniania materiałów, zaczynają rozumieć znaczenie techniki i postępu we współczesnym świecie, stosują zasady bezpieczeństwa, korzystają z informacji technicznej. Rozwijają myślenie przyczynowo-skutkowe, rozumowanie, kreatywność, analizują i myślą, podejmują inicjatywy i weryfikują hipotezy. Nabywają szacunku dla ludzkiej pracy i jej wytworów. Uczą się wartościowych społecznie postaw. Jednym z elementów zajęć technicznych jest nabywanie umiejętności udzielania pierwszej pomocy oraz reagowania na niebezpieczeństwa. W obecnych czasach istnieje szereg możliwości organizacji zajęć z pierwszej pomocy dla dzieci z klas 1–3. Nauczyciel realizujący program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* powinien zadbać, aby – co najmniej jeden raz w każdym roku szkolnym pierwszego etapu edukacyjnego – przeprowadzić takie zajęcia z uczniami, a następnie w miarę możliwości utrzymywać umiejętności przy okazji zagadnień treści skorelowanych z tą tematyką.

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji matematycznych i podstawowych kompetencji naukowo-technicznych

Uczeń kończący klasę trzecią:

- umie posługiwać się narzędziami i urządzeniami technicznymi do rozwiązywania problemów, osiągnięcia celu, podjęcia decyzji;
- zna podstawowe zasady rządzące naturą;
- rozumie wpływ nauki i technologii na świat przyrody;
- zna zarówno korzyści, jak i zagrożenia dla świata związane z rozwojem techniki i nowoczesnych technologii.

W zakresie wychowania technicznego i znajomości środowiska technicznego

Uczeń:

- posługuje się urządzeniami domowymi (np. latarka, odkurzacz) .
- potrafi opisać sposób działania podstawowych urządzeń gospodarstwa domowego;
- opisuje różne rodzaje budowli (np. domy, mosty, wieże, tunele);
- zna „drogę” wytwarzania produktu – od składników lub materiału po gotowy produkt;
- zna sposoby wytwarzania produktów codziennego użytku i sprzętu gospodarstwa domowego, mebli, domów i pojazdów;
- opisuje dawne i obecne sposoby wykorzystywania sił natury: wiatru i wody;
- tworzy – z dostępnych materiałów, w tym przyrodniczych – kompozycje przestrzenne i płaskie;
- majsterkuje;
- rozróżnia materiały (np. papier, tekturę, metal, drewno, tworzywo sztuczne, materiały włókiennicze);
- planuje czynności oraz wykonuje prace (np. zabawki, rekwizyty do teatryków) z materiałów przeznaczonych do recyklingu;
- odmierza potrzebną do pracy ilość materiałów;
- tnie papier i tekturę po linii prostej i po łuku;
- potrafi zmontować prosty model (np. papierowy, plastikowy);

- nazywa proste narzędzia i urządzenia techniczne wykorzystywane w gospodarstwie domowym;
- zna różne rodzaje pojazdów wykorzystywanych do transportu (np. samochody, pociągi, samoloty, statki);
- wymienia i nazywa budowle różnego rodzaju (np. domy, mosty, budynki użyteczności publicznej);
- buduje w zabawie z materiałów dostępnych w otoczeniu: tor przeszkód, namiot, szałas itp.
- korzysta z prostych schematów i instrukcji (np. do budowania latawca, wagi).
- określa wartość urządzeń technicznych: ekonomiczną (drogie i tanie w zakupie i eksploatacji), estetyczną (ładne, brzydkie), pod względem cech użytkowania (łatwe i trudne w obsłudze);
- wykonuje czynności związane z nakrywaniem do stołu;
- potrafi przygotować proste posiłki (np. kanapkę, sałatkę owocową lub sałatkę warzywną, deser);
- korzysta z przepisów kulinarnych;
- korzysta z komputera.

W zakresie utrzymywania porządku i bezpieczeństwa podczas korzystania z urządzeń technicznych

Uczeń:

- używa narzędzi i urządzeń technicznych zgodnie z ich przeznaczeniem;
- zachowuje ostrożność podczas korzystania z urządzeń gospodarstwa domowego;
- rozumie zagrożenia wynikające z niewłaściwego korzystania z urządzeń technicznych, w tym elektrycznych;
- utrzymuje porządek w miejscu pracy, nauki, zabawy, w szatni oraz w innych pomieszczeniach użyteczności wspólnej;
- właściwie i bezpiecznie korzysta z urządzeń technicznych, w tym elektronicznych;
- wypełnia obowiązki dyżurnego;
- pomaga w utrzymywaniu porządku podczas działań wspólnych;

- sprząta po sobie;
- potrafi zachować się właściwie w sytuacji niebezpieczeństwa lub wypadku (zawiadomienie dorosłych).

W zakresie bezpieczeństwa na drodze

Uczeń:

- bezpiecznie – jako pieszy i na rowerze – porusza się po drodze;
- zna zasady bezpiecznego korzystania ze środków komunikacji publicznej;
- zna zasady zachowania się w sytuacji wypadku (np. wzywanie pomocy, udzielanie pierwszej pomocy);
- zna numery telefonów alarmowych: 112, 999, 998, 997;
- potrafi powiadomić dorosłych w sytuacji zagrożenia zdrowia, życia, bezpieczeństwa.

TREŚCI W ZAKRESIE WYCHOWANIA FIZYCZNEGO I EDUKACJI ZDROWOTNEJ ORAZ UWAGI O REALIZACJI I OCZEKIWANE OSIĄGNIĘCIA UCZNIÓW

Sprawność fizyczna:

- marsz, bieg, marszobieg;
- pokonywanie przeszkód naturalnych i sztucznych;
- rzuty i chwytaki piłki, rzuty do celu i na odległość, toczenie, kozłowanie, odbijanie, prowadzenie piłki;
- ćwiczenia równoważne z przyborami i bez przyborów oraz na przyrządzie;
- wykonywanie przewrotu w przód;
- jeżdżenie – do wyboru – na rowerze, rolkach;
- skoki jednonóż, obunóż, przez niską przeszkodę oraz przez skakankę;
- przyjmowanie pozycji wyjściowych i ustawianie się do ćwiczeń;
- udział w grach i zabawach ruchowych, terenowych, zawodach sportowych;
- mini-gry (np. piłka nożna, siatkówka, koszykówka, piłka ręczna);
- sporty zimowe (do wyboru, np: narciarstwo, saneczkarstwo, łyżwiarstwo);

- znajomość i przestrzeganie zasad fair play;
- respektowanie reguł gier, zabaw, zawodów;
- podporządkowanie się decyzjom sędziego;
- znajomość sposobów radzenia sobie z emocjami w przypadku przegranej oraz okazywania szacunku zwycięzcy;
- okazywanie radości z wygranej i szacunku dla pokonanego;
- wykonanie próby gibkości dolnego odcinka kręgosłupa;
- wykonanie próby mięśni brzucha.

Profilaktyka prozdrowotna i bezpieczeństwo:

- znajomość zasad higieny osobistej;
- znajomość podstawowych zasad zdrowego odżywiania;
- rozumienie konieczności aktywności fizycznej dla zachowania zdrowia i sprawności fizycznej;
- posiadanie wiedzy na temat zagrożeń chorobami, ich skutków oraz profilaktyki (np. zapobiegania przeziębieniom);
- przestrzeganie zasad bezpieczeństwa w trakcie zajęć ruchowych;
- posługiwanie się sprzętem sportowym zgodnie z przeznaczeniem i zasadami bezpieczeństwa;
- dbanie o prawidłową postawę ciała, szczególnie podczas siedzenia przy stole, w ławce i przy komputerze;
- znajomość podstawowych zasad dotyczących przyjmowania leków – tylko zalecanych i pod kontrolą lekarza – oraz stosowania innych środków chemicznych;
- rozumienie stanu choroby jako zagrożenia dla zdrowia;
- praktyczna znajomość zasad wzywania pomocy w sytuacji zagrożenia zdrowia, czy też niebezpieczeństwa;
- praktyczna znajomość proszenia o pomoc dorosłych oraz zasad udzielania pierwszej pomocy;
- dostrzeganie związku między chorobą a leczeniem;
- poddawanie się leczeniu w razie potrzeby;

- wybieranie bezpiecznych miejsc do zabaw, szczególnie podczas wakacji i ferii zimowych i przebywania poza kontrolą dorosłych;
- znajomość sposobów radzenia sobie z lękiem i agresją, szczególnie odmawiania użycia środków psychoaktywnych.

Uwagi o realizacji:

Uwaga: Podane umiejętności dotyczą dzieci o prawidłowym rozwoju fizycznym. Umiejętności dzieci niepełnosprawnych ustala się stosownie do ich możliwości.

Nauczyciel, realizując program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji*, ma na uwadze indywidualne potrzeby rozwojowe uczniów, ich zainteresowania oraz predyspozycje fizyczne i zdrowotne. Zajęcia ruchowe powinny występować w każdym dniu aktywności dzieci, choć oczywiście zgodnie z ramowym planem nauczania trzeba na nie przeznaczyć – na tym etapie edukacyjnym – co najmniej 290 godzin w ciągu trzech lat nauki.

Nauczyciel musi pamiętać, że ruch jest podstawą wszelkiej działalności i warunkuje prawidłowy rozwój innych sfer, dlatego tak ważne jest, aby uczniowie mieli możliwość codziennej aktywności ruchowej i uczestnictwa w zabawach, w tym na powietrzu. Dobór treści (zarówno ilościowy, jak i jakościowy) będzie uwarunkowany możliwościami organizacyjnymi szkoły, warunkami środowiskowymi, stanem zdrowia uczniów, poziomem ich sprawności ruchowej. Zajęcia muszą być dla dzieci źródłem radości, odprężenia, budowaniu pozytywnych relacji z kolegami / koleżankami. Nie powinno się zbyt wcześnie wprowadzać elementów rywalizacji, jest to zawsze decyzja nauczyciela oparta na obserwacji, czy dzieci są już do tego emocjonalnie gotowe. Podstawową formą zajęć, szczególnie w klasie pierwszej jest forma zabawowa i zadaniowa, a zajęcia powinny być uatrakcyjnione przez wprowadzanie przyborów, przyrządów, akompaniamentu muzycznego. Jak najwięcej zajęć, jeśli tylko są takie możliwości organizacyjne i środowiskowe, należy prowadzić w terenie otwartym. Dzieci powinny zakładać odpowiedni strój. Zadaniem nauczyciela jest zapewnienie bezpieczeństwa, ale także warunków dla dobrego samopoczucia, swobody, odprężenia psychicznego, wartościowej rekreacji dla wszystkich uczniów.

Osiągnięcia ucznia w obszarze kompetencji społecznych i obywatelskich

Uczeń kończący klasę trzecią:

- nawiązuje prawidłowe relacje z rówieśnikami;
- przestrzega ustalonych norm i reguł;
- rozumie emocje i wyrażać je w sposób społecznie akceptowany;
- rozwija postawę szacunku i tolerancji wobec innych, respektując ich prawa;
- rozwija postawę dbania o zdrowie i aktywność fizyczną;
- rozumie, czym jest zrównoważony rozwój.

W zakresie sprawności fizycznej

Uczeń:

- wykona próbę mięśni brzucha;
- wykona próbę gibkości dolnego odcinka kręgosłupa;
- realizuje marszobiegi trwający co najmniej 15 minut;
- uczestniczy w mini-grach i zabawach ruchowych;
- przyjmuje pozycje wyjściowe i ustawienia do ćwiczeń;
- uczestniczy w działaniach z piłką: rzuca (do celu i na odległość), chwyta, podaje, odbija, kozłuje, toczy, prowadzi;
- wykonuje ćwiczenia równoważne na przyrządzie i bez przyrządu;
- wykonuje przewrót w przód;
- skacze: obunóż, jednonóż, przez skakankę, przez niską przeszkodę;
- jeździ na rowerze lub wrotkach, rolkach, łyżwach;
- uczestniczy w grach terenowych i zawodach sportowych.

W zakresie profilaktyki prozdrowotnej i bezpieczeństwa

Uczeń:

- dba o higienę osobistą i higienę odzieży;
- rozumie wpływ właściwego odżywiania oraz aktywności fizycznej na własne zdrowie;
- uczestniczy w grach i zabawach, respektując zasady;

- podporządkowuje się decyzjom sędziego;
- dba o prawidłową postawę, szczególnie podczas siedzenia;
- przestrzega zasad bezpieczeństwa podczas zajęć i zabaw;
- zna bezpieczne miejsca do zabaw i gier w czasie wolnym;
- wyraża emocje, zachowując szacunek dla rywala w rywalizacji sportowej (zarówno podczas zwycięstw, jak i porażki);
- kieruje się znajomością zasad fair play;
- rozumie zagrożenia wynikające dla zdrowia człowieka ze stosowania środków chemicznych, w tym psychoaktywnych;
- zna podstawowe zasady dotyczące przyjmowania leków – tylko zalecanych i pod kontrolą lekarza – oraz stosowania środków chemicznych zgodnie z przeznaczeniem;
- rozumie stan choroby jako zagrożenia dla zdrowia;
- umie wezwać pomoc w sytuacji zagrożenia zdrowia lub bezpieczeństwa;
- prosi o pomoc dorosłych sytuacji zagrożenia zdrowia lub bezpieczeństwa;
- zna zasady udzielania pierwszej pomocy;
- przestrzega zasad poruszania się po drogach.

ROZDZIAŁ 4. SPOSOBY OSIĄGANIA CELÓW KSZTAŁCENIA I WYCHOWANIA Z UWZGLĘDNIENIEM WARUNKÓW REALIZACJI PROGRAMU

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* zakłada podejście do kształcenia oparte na najnowszych osiągnięciach nauk psychopedagogicznych. Koncepcja programu nawiązuje do zdobyczy neurodydaktyki, czyli „nauczania przyjaznego mózgowi”, a także metod pracy aktywizujących uczniów, m.in. Metody Pytań i Doświadczeń (opisanej szeroko we wskazówkach do realizacji treści z zakresu edukacji przyrodniczej) oraz metody projektu. Niniejszy program proponuje także wprowadzanie idei oceniania kształtującego. Ważnym zadaniem nauczyciela jest wykorzystanie naturalnej ciekawości poznawczej i kreatywności, a także podtrzymywanie i rozwijanie motywacji, z którą dzieci przychodzą do szkoły. Różnorodność podejmowanych aktywności ma na celu rozwijaniu daru, którym jest wykorzystywanie przez mózg człowieka wytworzonych połączeń neuronalnych. „Osoby uczące maluchy, powinny wiedzieć, że w wieku około sześciu lat w ich płacie czołowym występuje największa liczba połączeń neuronalnych. Jednak mózg, kierując się zasadą „używaj albo wyrzuć”, utrzymuje tylko te, które są wykorzystywane, pozostałe usuwa. Oznacza to, że od różnorodności podejmowanych przez dzieci aktywności zależy, w jakim stopniu ten dar natury zostanie wykorzystany”⁵¹.

Praca nauczyciela z programem *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* nawiązuje do założeń koncepcji *Wielointeligentnej edukacji dla dziecka*, stworzonej przez autorkę niniejszej publikacji wspólnie z dr Aldoną Kopik z Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, jako podsumowanie wieloletnich doświadczeń teoretycznych i praktycznych w pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, ich nauczycielami, studentami pedagogiki i rodzicami. Nauczyciel powinien kierować się mottem: „Każde dziecko jest zdolne, ale nie ma dwojga dzieci zdolnych w ten sam sposób”⁵². Koncepcja *Wielointeligentnej edukacji dla dziecka* opiera się na pięciu filarach. Jego fundamentem teoretycznym jest teoria inteligencji wielorakich (*Multiple Intelligences Theory*) Howarda Gardnera, która została opisana krótko w podstawach teoretycznych programu, a szerzej

⁵¹ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt.

⁵² R. Fisher, *Lepszy start*, Dom Wydawniczy REBIS, Poznań 2002, s. 11.

m.in. w publikacji *Razem z dzieckiem*. Kolejnym elementem koncepcji jest – szeroko rozumiana – diagnoza, którą nauczyciel powinien rzetelnie przeprowadzić, aby rozpoznać możliwości i potrzeby każdego dziecka i zmiany zachodzące w jego rozwoju. Trzecim elementem tej koncepcji jest indywidualizacja procesu nauczania – uczenia się, a kolejnym wykorzystywanie inspirującego środowiska edukacyjnego. Piąty filar, to dialog wszystkich podmiotów procesu edukacyjnego⁵³. Nauczyciel może w pełni wdrażać koncepcję, ale może także realizować program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji*, przyjmując go jako element własnej „filozofii” pracy z dzieckiem w młodszym wieku szkolnym. „Aby zmienić obraz edukacji, trzeba zmienić nauczycieli, a więc zaproponować im nowe koncepcje pracy i zachęcić do odejścia od działań pozorujących postęp na rzecz rzeczywistych, pozytywnych zmian w praktyce pedagogicznej”⁵⁴. Nie ma jedynie słusznej koncepcji psychologicznej czy też „filozofii” edukacyjnej, która powinna wyznaczyć kierunek działań nauczyciela. Nie każda szkoła, uważana za „dobrą”, opiera się na tej samej podbudowie teoretycznej czy też tym samym programie, co inne szkoły. *Wielointeligentna edukacja dla dziecka* jest propozycją pewnego modelu opartego na wypracowanych i sprawdzonych doświadczeniach praktycznych, które pozwoliły na wdrożenie szeregu zmian korzystnych dla uczniów, rodziców i szkoły. Od nauczyciela zależy twórcze jej modyfikowanie i dostosowanie do warunków środowiskowych, materialnych i organizacyjnych, w których pracuje. Bliższe informacje i założenia koncepcji można znaleźć m.in. w publikacji *Razem z dzieckiem*⁵⁵, która jest zamieszczona w **Bibliotece Cyfrowej ORE**.

Cele programu *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* zostaną osiągnięte dzięki:

- twórczej postawie nauczyciela;
- organizacji środowiska edukacyjnego sprzyjającego uczeniu się dziecka i współpracy z rówieśnikami;

⁵³ A. Kopik, M. Zatorska, *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka*, dz. cyt.

⁵⁴ B. Oelszlaeger, *Jak uczyć uczenia się? Środki i metody kształcenia samokontroli i samooceny w edukacji wczesnoszkolnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007, s. 16–17.

⁵⁵ M. Kędra, M. Zatorska, *Razem z dzieckiem*, ORE, Warszawa 2014. Zob. http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=591&from=&dirids=1&ver_id=&lp=4&Ql= (dostęp: 27.06.2014).

- wykorzystywaniu nowoczesnych metod kształcenia oraz form pracy koncentrujących się na uczniu i jego uczeniu się, nakierowanych na wyzwalanie jego aktywności;
- wdrażaniu podejścia do oceniania, zwanego ocenianiem kształtującym;
- indywidualizacji aktywności edukacyjnej dzieci.

Twórcza postawa nauczyciela

Howard Gardner uważa, że: „Nauczyciele mogą stworzyć atmosferę sprzyjającą myśleniu, w której uczniowie i studenci systematycznie zastanawiają się nad tym, czego się uczą; mogą pomóc swym wychowankom odkryć własne możliwości i zasoby oraz sposoby ich wykorzystania, mogą przekazać ogólne strategie [...] i pokazać, jak je stosować w określonych dziedzinach wiedzy”⁵⁶.

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* nie jest przeznaczony dla nauczyciela „preferującego transmisyjny model edukacji, w którym nauczyciel przekazuje „ukrzestowionym” uczniom wiedzę”⁵⁷, gdyż stosując takie podejście, zamyka on dzieciom drogę do przyszłości, której jeszcze nie znamy, a w której będą żyć obecni uczniowie. „Nauczanie i uczenie się dzieci opierające się na ich zainteresowaniach, a tym samym – rozwój indywidualnych zdolności, jest możliwe przy założeniu, że nauczyciel nie boi się odchodzić od utartych schematów, wynikających z programów nauczania i sprzężonych z nimi treści podręczników szkolnych. Co więcej – sam tworzy ten program i zastanawia się nad tym, jak osiągnąć cele edukacyjne. Ucząc dzieci prawdziwie krytycznego myślenia, kreatywnego rozwiązywania różnych sytuacji, a nie – podążania „mentalnymi obwodnicami”, bez konieczności zastanawiania się nad różnymi możliwościami wynikającymi z danego problemu, przedmiotu zainteresowań, wreszcie – edukacji, włącza je do projektowania i planowania zajęć edukacyjnych (np. na dzień, tydzień pracy).⁵⁸

Według koncepcji Gardniera, który stwierdził w – przywołanej już pracy – *Frames of mind (Ramy umysłu)*, że kierował się w swoich badaniach wpływowymi teoriami Jeana Piageta⁵⁹,

⁵⁶ H. Gardner, M.L. Kornhaber, W.K. Wake, *Inteligencja. Wielorakie perspektywy*, WSiP, Warszawa 2001, s. 195.

⁵⁷ M. Żylińska, *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, dz. cyt.

⁵⁸ B. Oelszlaeger-Kosturek, *Studia o aktywnym uczeniu się dzieci. Wybrane problemy edukacji wczesnoszkolnej. Materiały dla studentów i nauczycieli*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2013, s. 75.

⁵⁹ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, dz. cyt.

użycie sformułowania „inteligencje wielorakie” miało na celu podkreślenie, że istnieje nieznaną liczbą ludzkich zdolności, które są równie fundamentalne, jak zdolności „tradycyjnie wychwytywane za pomocą testów”⁶⁰. Autor *Ram umysłu* wspominał m.in. o inteligencji muzycznej czy też intrapersonalnej, równie ważnych, jak te, które można zmierzyć za pomocą testów do mierzenia ilorazu inteligencji (np. językowej lub matematyczno-logicznej). Poznanie układu mocnych i słabych stron ucznia oraz jego naturalnych preferencji związanych ze stylami uczenia się, pozwoli na dobór metod, ale także konkretnych ćwiczeń i zabaw aktywizujących uczniów. Twórczy nauczyciel traktuje podręcznik – nawet najlepszy – jako drogowskaz, inspirację dla dziecka do wyzwalań jego aktywności, kreatywności. Nauczyciel nie realizuje podręcznika, tylko pozwala dzieciom myśleć i działać, motywuje je do samodzielności, nie podaje gotowych recept, nie trzyma się kurczowo ćwiczeń i nie uważa, że czas na zajęciach powinien w głównej mierze być poświęcony na wypełnianie kolejnych kart pracy. Nauczyciel twórczy i refleksyjny szanuje prawo każdego dziecka do popełniania błędów. Stawia na samodzielność swoich uczniów i pozwala im różnymi drogami dochodzić do celu.

Organizacja środowiska edukacyjnego sprzyjającego uczeniu się dziecka i współpracy z rówieśnikami

Środowisko edukacyjne (materialne, jak i zadaniowo-problemowe) w programie *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* jest rozumiane jako przestrzeń zaspokajająca potrzeby dziecka, w zakresie jego różnorodnych form działalności, podejmowania wyzwań służących rozwojowi⁶¹.

W „warunkach i sposobach realizacji podstawy programowej dla I etapu edukacyjnego” zaleca się, że sale lekcyjne powinny składać się z części edukacyjnej i rekreacyjnej. Podział sali na te dwie części ma za zadanie zagospodarować przestrzeń tak, aby była przyjazna dzieciom. Jednak są szkoły, w których sale są tak małe, że trudno o takie rozwiązanie. Może warto pomyśleć, aby część korytarza przeznaczyć wobec tego na tzw.

⁶⁰ Ibidem, s. 9–10.

⁶¹ M. Zatorska, A. Kopik, *Wielointeligentne odkrywanie świata ...*, dz. cyt., s. 95.

„bawialnię”. Najlepszym rozwiązaniem, jeśli tylko wielkość sali na to pozwala, jest wyraźne oddzielenie części, która będzie wyposażona w stoliki i krzeselka uczniowskie od części, w której będzie się znajdowała wykładzina dywanowa, zabawki (np. konstrukcyjne, miękkie poduszki do odpoczynku lub pufy do siedzenia), ale także „skrzynia skarbów” z dostępnymi materiałami plastycznymi. Zagospodarowanie sali, to także tzw. dekoracje: funkcjonalne, odnoszące się do bieżącej tematyki, zawierające prace uczniów, wykonane przez nich i na bazie ich pomysłów. Wtedy uczniowie czują się prawdziwymi gospodarzami. Tablica nie musi być centralnym miejscem, na którym skupia się wzrok uczniów. Będzie ona przydatna, ale nie jest najważniejsza. Jeśli dominować będzie praca zespołowa metodami aktywnymi, tablica wisząca na pierwszym planie, na środku ściany, nie będzie potrzebna. Jej położenie powinno być wygodne dla dzieci.

Bardzo istotną sprawą jest „bezdzwonkowy” system pracy uczniów. Edukacja wczesnoszkolna jest realizowana w formie kształcenia zintegrowanego, a podstawową strukturą organizacyjną nie jest lekcja, tylko dzień wielokierunkowej aktywności dzieci. Rolą nauczyciela jest podział czasu zajęć, określonego w szkolnym planie nauczania w sposób elastyczny, aby zrealizować zajęcia edukacji językowej, matematycznej, przyrodniczej, społecznej i technicznej w proporcjach potrzebnych na realizację tematyki dnia czy też bloku tematycznego. Natomiast w przypadku zajęć z zakresu języka obcego, edukacji muzycznej, plastycznej, wychowania fizycznego i zajęć komputerowych, nauczyciel jest zobowiązany zrealizować konkretną minimalną liczbę godzin przewidzianą w cyklu edukacyjnym na daną edukację. „Bardzo ważne jest, aby przerwy w zajęciach odpowiadały potrzebom psychofizycznym dzieci. To właśnie te potrzeby, a nie szkolny dzwonek powinny wyznaczać czas pracy i odpoczynku. Edukacja wczesnoszkolna ma za zadanie stopniowo i łagodnie przeprowadzić dziecko do kształcenia przedmiotowego w klasach 4–6. Warto więc dla dzieci pod koniec klasy trzeciej zacząć organizować edukację tak, aby przyzwyczajając je do systemu klasowo-lekcyjnego, zadbać, aby adaptacja do nowych warunków nauki przebiegła w możliwie łagodny sposób”⁶².

Bardzo istotny jest sposób ustawienia ławek w sali lekcyjnej. Najbardziej nieprzyjaznym, a jednocześnie niestety najczęściej spotykanym ustawieniem ławek w polskich szkołach, jest ustawienie ich rzędami, jedna za drugą. Wówczas dzieci mają

⁶² M. Kędra, M. Zatorska, *Razem z dzieckiem*, dz. cyt., s. 10.

bardzo niewielką szansę na współpracę, widzą bowiem tylko „plecy” sąsiada. Ciekawym rozwiązaniem jest ustawienie ławek w taki sposób, aby dzieci siedziały naokoło lub zestawienie po dwóch złączonych ze sobą stolików, aby pracowały w grupach. Można też ustawić ławki „w podkowę”, wtedy wszyscy widzą się nawzajem. Jest wiele szkół w Polsce, w których zespoły klasowe są nieliczne. Niestety nauczyciele nie wykorzystują takiej nietradycyjnej formy ustawienia stolików. Dobrze jest, gdy dzieci rozpoczynając zajęcia, losują miejsca przy stolikach. W związku z tym siedzą w zasadzie codziennie z innym kolegą / koleżanką. W prosty sposób eliminuje się jakiekolwiek animozje dzieci wobec siebie, nie ma problemów związanych z tym, że któreś dziecko musi siedzieć samo. Na każdym stoliku naklejony jest znaczek w określonym kształcie, czy też kolorze. Uczeń losuje spośród dokładnie takich samych znaczków i zajmuje w tym dniu to miejsce, które jest oznaczone elementem identycznym z tym, który wylosował⁶³. „Ma szansę każdego dnia trenować komunikację i współpracować z innym kolegą / koleżanką. Taki system sprzyja także nawiązywaniu znajomości między dziećmi w klasie, pokonywaniu bariery nieśmiałości, uczenia się współpracy z dziećmi o odmiennych temperamentach, zainteresowaniach. Te zmiany, które właściwie nie wiążą się z żadnymi nakładami finansowymi, a jedynie ze zmianą sposobu myślenia o stronie organizacyjnej zajęć w klasach 1–3, może wprowadzić każdy nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej w dowolnym momencie roku szkolnego”⁶⁴.

Podstawa programowa dla I etapu edukacyjnego w zapisach dotyczących zalecanych warunków i sposobów realizacji wskazuje, aby sale, w których odbywają się zajęcia, były wyposażone w pomoce dydaktyczne i przedmioty potrzebne do zajęć (np. liczmany), sprzęt audiowizualny, komputery z dostępem do Internetu, gry i zabawki dydaktyczne, kąciki tematyczne (np. przyrody), biblioteczkę itp. W przestrzeni edukacyjnej zalecanej do realizacji programu *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* zabawki, pomoce dydaktyczne, materiały plastyczne powinny być dostępne dla uczniów, a kąciki, które dzieci urządzają wspólnie z nauczycielem, były przez nie lubiane i wykorzystywane do zabaw.

Zgodnie z zaleceniami zawartymi w podstawie programowej edukację dzieci na I etapie powierza się jednemu nauczycielowi. Prowadzenie zajęć z zakresu edukacji muzycznej, plastycznej, wychowania fizycznego, zajęć komputerowych i języka obcego

⁶³ Ibidem, s. 9–10.

⁶⁴ Ibidem, s. 8.

nowożytnego można powierzyć nauczycielom posiadającym odpowiednie kwalifikacje, ale wówczas ci specjaliści muszą włączyć się w ścisłą współpracę z nauczycielem edukacji wczesnoszkolnej, doskonalić swój warsztat pracy pod kątem znajomości prawidłowości rozwojowych młodszych dzieci, ich potrzeb, możliwości, a wreszcie współuczestniczyć w diagnozie i umieć oceniać postępy uczniów w formie opisowej.

Dziecko wstępujące do szkoły ma już doświadczenia, umiejętności, wiadomości i sprawności nabyte w procesach poznawania i okrywania świata (np. w przedszkolu). Od pierwszego zatknięcia się ze szkołą, od przebiegu adaptacji do warunków szkolnych, od tego, w jaki sposób mały uczeń odnajdzie się w nowej rzeczywistości, może w dużej mierze zależeć jego powodzenie na drodze kariery szkolnej. Nauczyciel, projektując tę pracę, musi pamiętać o przygotowaniu krótkiego programu adaptacji uczniów klasy 1., który pomoże dorosłym – odpowiedzialnym za najmłodszych uczniów szkoły – otoczyć dzieci szczególną opieką.

Cele główne programu adaptacji to:

- zapoznanie dzieci i ich rodziców ze środowiskiem szkolnym;
- poznanie środowiska ucznia;
- poznanie potrzeb i możliwości dzieci;
- pomoc dziecku w stawaniu się uczniem.

Cele szczegółowe programu adaptacji to:

- zapoznanie dzieci z pracownikami szkoły, pomieszczeniami szkolnymi i terenem wokół szkoły;
- udział dzieci w zajęciach integrujących grupę, a także budowanie pozytywnych relacji z pozostałymi uczniami szkoły;
- stworzenie dzieciom poczucia bezpieczeństwa poprzez zaangażowanie starszych uczniów w bezpośrednią „opiekę” i pomoc w codziennym poruszaniu się po budynku szkoły, korzystaniu ze wspólnych pomieszczeń i przestrzeni szkolnych (szatnia, korytarz);
- w uzasadnionych przypadkach opracowanie indywidualnych programów pracy dostosowanych do potrzeb konkretnych dzieci;

- diagnoza predyspozycji, zdolności i poziomu osiągnięcia przez każde dziecko gotowości szkolnej;
- poznanie środowiska rodzinnego dzieci wstępujących do szkoły;
- zapoznanie rodziców z koncepcją pracy szkoły oraz organizacją nauki i warunkami proponowanymi przez szkołę;
- zachęcanie rodziców do dialogu z nauczycielami, dyrektorem, sobą nawzajem.

Realizacja programu adaptacyjnego powinna zaowocować u uczniów klasy 1. następującymi osiągnięciami:

- dziecko swobodnie porusza się po budynku szkoły (lub w przypadku dużych szkół- strefy wyznaczonej dla młodszych uczniów);
- dziecko chętnie przychodzi do szkoły, jest na ogół radosne; otwarte na nowe wyzwania;
- dziecko angażuje się w nowe obowiązki, wykazuje się aktywnością;
- dziecko czuje się w szkole bezpiecznie, w sytuacjach trudnych zwraca się o pomoc;
- dziecko, jeśli tego potrzebuje, chętnie uczęszcza na zajęcia logopedyczne, korekcyjne i inne zajęcia specjalistyczne.

Ważne jest także to, aby rodzice jeszcze przed rozpoczęciem roku szkolnego uczestniczyli w spotkaniu z nauczycielem i dyrektorem, najlepiej prowadzonym metodami aktywnymi, na którym dowiedzą się, na czym będzie polegała realizacja programu nauczania, jak będą przebiegały zajęcia edukacyjne, w jaki sposób będą mogli wspierać swoje dzieci w rozwijaniu umiejętności i zdolności. Niezbędny jest też czas na zadawanie pytań nauczycielowi, dyrektorowi szkoły. Rodzice chętniej wspomogą nauczyciela w jego działaniach, jeśli będą rozumieli ich sens oraz „filozofię” jego pracy. Nauczyciel od pierwszego spotkania powinien zainicjować dialog. Postawa dialogu zaprocentuje zaufaniem – chętnym dzieleniem się z nauczycielem informacjami, które mogą pomóc dzieciom we właściwej adaptacji, szczerymi kontaktami, zaangażowaniem, chęcią pomocy szkole. Jeżeli szkoła i dom będą współdziałać, kariera szkolna dziecka ma zdecydowanie większe szanse powodzenia, niż wtedy, gdy tej współpracy brakuje.

Wykorzystywanie nowoczesnych metod kształcenia, nakierowanych na wyzwianie aktywności własnej uczniów

W uwagach o realizacji treści poszczególnych edukacji zostały opisane niektóre metody pracy z uczniami, szczególnie przydatne w ramach kształtowania określonych kompetencji. Ale jest oczywiście całe bogactwo metod, które powinien wykorzystywać nauczyciel (w niniejszej publikacji przedstawiono tylko przykładowe metody). Nauczyciel, pragnący doskonalić swój warsztat w zakresie znajomości określonych metod, może skorzystać z szeregu bezpłatnych publikacji, w których znajdzie przykłady zajęć i nowoczesnych rozwiązań metodycznych oraz pomysły mogące go zainspirować do budowania coraz bogatszego warsztatu (np. Metoda Pytań i Doświadczeń opisana w uwagach dot. realizacji treści z zakresu edukacji przyrodniczej).

Poniżej zamieszczono wykaz przykładowych scenariuszy, które realizowane tą właśnie metodą i mogą zainspirować nauczyciela do własnych twórczych poszukiwań oraz prowadzenia zajęć opartych na dziecięcej ciekawości i dziecięcych pytaniach.

Scenariusze można znaleźć na stronie internetowej www.scenariuszelekcji.edu.pl

Lp.	Rodzaj edukacji	Sugerowane dla klas	Tytuł scenariusza
1.	społeczna	I	<u>Po co nam Unia Europejska?</u>
2.	społeczna	II–III	<u>Czy przy ulicy Szewskiej mieszkają szewcy?</u>
3.	polonistyczna	II–III	<u>Jakie przygody spotykają bohaterów komiksów?</u>
4.	przyrodnicza	I–III	<u>Czy wszystkie zwierzęta widzą tak samo?</u>
5.	przyrodnicza	I–III	<u>Kto rządzi w mrowisku?</u>
6.	przyrodnicza	I–III	<u>Dlaczego mam katar i boli mnie gardło?</u>
7.	przyrodnicza	I	<u>Skąd przylatują do nas banany?</u>
8.	zajęcia techniczne	I–II	<u>Jak zbudować wytrzymały most?</u>
9.	zajęcia techniczne	II–III	<u>Jak silny jest wiatr?</u>

10.	plastyczna	II–III	<u>Co można zobaczyć na portrecie?</u>
11.	plastyczna	I–III	<u>Czy dzieło sztuki można zobaczyć na ulicy?</u>
12.	matematyczna	II–III	<u>Jak przekazać tajną wiadomość?</u>
13.	matematyczna	II–III	<u>Jak wygrać teleturniej?</u>
14.	matematyczna	II–III	<u>Czy 5 zł ma zawsze taką samą wartość?</u>
15.	matematyczna	II–III	<u>Po co nam matematyka?</u>
16.	polonistyczna	II–III	<u>W jaki sposób przekazuje się informacje?</u>

Metoda projektu

Projekt edukacyjny to „takie zadanie, realizowane przez uczennice i uczniów, które:

- ma określone cele, zaplanowane działania i rezultaty;
- na ogół jest realizowane w zespołach, które odpowiadają za poszczególne zadania, a na ich czele stoi lider;
- ma określony czas realizacji (na ogół od kilku dni do kilku tygodni);
- wymaga od uczennic i uczniów wyszukiwania informacji, ich krytycznej analizy, zaprezentowania efektów i oceny podjętych działań;
- ma planowy charakter, co znaczy, że zarówno nauczyciel / nauczycielka, jak i uczennice / uczniowie najpierw planują cele, zadania, sposób oceny efektów projektu, a następnie przystępują do działania (w trakcie realizacji projektu plan ten może być modyfikowany)”⁶⁵.

Projekt edukacyjny to jedna z odpowiedzi na wyzwanie funkcjonowania w społeczeństwie wiedzy, które przed dzisiejszymi dziećmi stawia współczesny świat. Jest to metoda postrzegana jako wysoce skuteczna, a uczniowie, biorąc udział w projektach edukacyjnych, ćwiczą myślenie naukowe (uczą się wnioskowania na bazie poczynionych

⁶⁵ J. Królikowski, *Co to są projekty edukacyjne?*, w: E. Tołwińska-Królikowska (red.), *Z małej szkoły w wielki świat dzieci obywatela. Scenariusze projektów edukacyjnych rozwijających kompetencje społeczne i obywatelskie oraz umiejętność uczenia się w klasach 1–3 szkoły podstawowej*, Federacja Inicjatyw Oświatowych, Warszawa 2013.

obserwacji), doskonałą umiejętność posługiwania się nowoczesnymi technologiami, wyszukiwania, selekcjonowania i korzystania z informacji, zaspakajania naturalnej ciekawości (umiejętność uczenia się), a także odkrywają zainteresowania i zdolności i uczą się pracy zespołowej. Realizując projekt, biorą odpowiedzialność za własne uczenie się.

Nauczycieli, którzy zechcą bliżej zapoznać się z tą metodą i realizować różnorodne projekty edukacyjne, autorka niniejszego programu zachęca do wykorzystania bezpłatnych materiałów projektu *Z małej szkoły w wielki świat* (dostępnych na stronie internetowej: <http://malazkola.pl/scenariusze-projektow-edukacyjnych>).

Wdrażanie podejścia do oceniania (zwanego ocenianiem kształtującym)

Ocenianie kształtujące (czyli wspierające uczenia) można wprowadzać już na etapie wychowania przedszkolnego i edukacji wczesnoszkolnej. Jest to filozofia takiego podejścia do oceniania, która uznaje jako priorytet jego efektywność. Podstawowe zadania wynikające ze stosowania oceniania kształtującego, to planowanie zajęć w oparciu o cele i podporządkowanie przebiegu zajęć osiągnięciu celu przez każdego ucznia. Kolejne sytuacje dydaktyczne, a także formy aktywności proponowane dzieciom powinny być modyfikowane w zależności od reakcji dzieci, tempa ich pracy, możliwości psychofizycznych. Na początku wprowadzania elementów oceniania kształtującego wyzwanie może stanowić dla nauczyciela formułowanie celów zajęć w „języku dziecka”. W okresie, kiedy dzieci nie potrafią jeszcze czytać, można je przedstawić, wykorzystując obrazy (piktogramy). Proste graficznie przedstawienie trzech, czterech najważniejszych celów pozwala nauczycielowi kierować uwagę dzieci na te cele w czasie całego dnia aktywności lub podczas przebiegu konkretnych zajęć. Ten sposób monitorowania osiągania celów zachęca także uczniów do samooceny. Pod koniec zajęć lub pod koniec dnia, nauczyciel i uczniowie sprawdzają, czy cele zostały osiągnięte. Uczniowie mogą się wypowiedzieć ustnie lub pisemnie, albo pokazać ruchem (ustawienie się w odpowiednim miejscu np. na „osi zadowolenia”), co sądzą o swojej wiedzy, umiejętnościach czy nastroju po realizacji zajęć. W tym przypadku inwencja należy do nauczyciela. Powinno się zmieniać sposób wyrażania samooceny, aby nie stała się ona dla dzieci nudną rutyną.

Na zajęciach warto także wprowadzić system tzw. „świateł”. Jest to technika lubiana przez dzieci. Każde dziecko dysponuje symbolami (np. słoneczkami w kolorze zielonym

i czerwonym, po jakimś czasie można także dołączyć „światło” żółte) i „podnosząc właściwe „światełko”, sygnalizuje, np. poziom swoich umiejętności w danym momencie, rozumienie tematu, samopoczucie. Można ustalić z uczniami, że np. kolor zielony oznacza: *wiem, rozumiem, podoba mi się, daję sobie świetnie radę, wszystko rozumiem*; kolor żółty: *mam pewne wątpliwości*; natomiast kolor czerwony – *nic nie rozumiem (pomocy!)*. Ta technika wdraża dzieci do samooceny. Szczególnego wyjaśnienia wymaga tzw. „NaCoBeZU” – czyli „na co będę zwracać uwagę”. Są to kryteria „oceny” starannie sformułowane w języku ucznia, prezentowane przez nauczyciela na początku zajęć. Kryteria te informują także dzieci, o czym będą zajęcia. „NaCoBeZU” powinny być przez nauczyciela każdorazowo dostosowane do możliwości danej grupy dzieci i wymogów konkretnego zadania. Kolejny element oceniania kształtującego, to informacja zwrotna, którą dzieci nawzajem przekazują sobie w formie, którą w szkole nazywa się oceną koleżeńską. Jeśli nauczyciel przyzwyczaił dzieci do formułowania oceny koleżeńskiej już na pierwszym etapie edukacyjnym (oczywiście na miarę ich możliwości), dzieci będą coraz lepiej i odważniej, a jednocześnie sprawiedliwie oceniać nawzajem swoje zaangażowanie, umiejętności i wzajemnie się wspierać poprzez tę ocenę⁶⁶.

Autorka niniejszego programu zachęca do wykorzystania metody samooceny, co prawda mało jeszcze popularnej, a ciekawej i wartościowej z punktu widzenia indywidualizacji pracy z uczniem – **Portfolio**. Za prowadzenie Portfolio dziecko powinno odpowiadać samodzielnie. Dzięki temu w świadomy sposób angażuje się w proces samooceny. Portfolio jest zbiorem wytworów pracy ucznia (np. prac plastycznych, technicznych, literackich, ale także nagrań, fotografii, prezentacji). Dziecko samodzielnie podejmuje decyzje, które prace w nim zamieści. Po zakończeniu realizacji każdego bloku tematycznego nauczyciel może zaproponować podsumowanie dziecięcej działalności w formie indywidualnych prezentacji osiągnięć. Może to być forma pokazu umiejętności artystycznych, ruchowych, naukowych lub innego rodzaju wystąpienie na forum grupy, podczas którego uczeń przedstawia rówieśnikom i nauczycielowi wybrane przez siebie wytwory pracy. Dziecko może wybrać dowolną formę prezentacji i zaprezentować dowolną umiejętność, którą zdobyło. Ćwiczy przy tym umiejętność publicznej prezentacji, poprawnego i ciekawego wypowiedzania się. Uczy się słuchania innych, budując wiarę we własne możliwości, jest dumne z własnych osiągnięć. Każde takie wystąpienie powinno mieć

⁶⁶ D. Sterna, *Ocenianie kształtujące w praktyce*, Wydawnictwo Civitas, Warszawa 2008.

ograniczony czas (dobrze jest posłużyć się np. trzyminutową klepsydrą)⁶⁷. Systematycznie i w różnorodnych formach dokonywana samoocena uczy dziecko refleksji nad własnym uczeniem się oraz koncentracji na nim i dążenia do uzyskiwania jak najlepszych efektów. Do gromadzenia wytworów pracy można wykorzystywać np. segregator, czy teczkę. Dzieci mogą także gromadzić swoje bieżące prace, tworząc „własną książeczkę”, gromadząc prace chronologicznie, a następnie z pomocą nauczyciela zszyć je lub „oprawić”, aby książeczka była atrakcyjna wizualnie⁶⁸. Podczas zajęć komputerowych uczniowie, którzy opanują podstawowe umiejętności posługiwania się komputerem mogą także prowadzić Portfolio, czyli w utworzonym folderze przechowywać swoje rysunki, teksty, nagrania, prezentacje i fotografie, sfilmowane scenki i działania.

Ocenianie opisowe, stosowane w edukacji wczesnoszkolnej ma służyć informowaniu o jakości postępów ucznia w stosunku do jego poprzednich osiągnięć. Zgodnie z podejściem Howarda Gardnera, oceniając, np. uczniowskie projekty, należy wziąć pod uwagę:

- profil jednostki, czyli: jakie mocne i słabe strony ucznia ujawniła realizacja projektu, a także nastawienie ucznia do pracy (np. wytrwałość, skłonność do podejmowania ryzyka) oraz szczególne cechy umysłowe: zdolności językowe, matematyczno-logiczne, wizualno-przestrzenne itp.;
- znajomość faktów i pojęć: w jakim stopniu poprzez realizację projektu uczeń wykazał się wiedzą i umiejętnościami;
- jakość pracy: bada się np. innowacyjność w podejściu do tematu, technikę i estetykę wykonania danej pracy, dokładność ujęcia tematu;
- umiejętność komunikowania się z osobami, z którymi uczeń współpracuje;
- wykazanie się refleksją – zdolność spojrzenia na swoją pracę z dystansu; najpierw refleksji dokonuje uczeń wspólnie z nauczycielem, a następnie stopniowo już coraz bardziej samodzielnie⁶⁹.

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* zaleca, zgodnie z założeniami teorii inteligencji wielorakich, ocenianie ucznia „w kontekście”, czyli w środowisku, w którym

⁶⁷ M. Zatorska, A. Kopik, *Wielointeligentne odkrywanie świata ...*, dz.cyt., s. 95.

⁶⁸ Ibidem, s. 95.

⁶⁹ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, dz. cyt., s. 159–160.

zachodzi uczenie się. Powinno odbywać się podczas zaangażowania ucznia w proces uczenia się w połączeniu z jego konkretnymi działaniami i pracami które wykonuje. Wówczas każdy uczeń ma szansę wykazać się swoimi zdolnościami i konkretnymi umiejętnościami. Tak pojmowane ocenianie sprzyja rozwojowi, służy wspomaganie dziecka.

Ocena opisowa, którą stosuje nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej, ma na celu poinformowanie ucznia i jego rodziców o postępach, mocnych stronach i słabszych obszarach funkcjonowania i ewentualnych trudnościach, motywowanie do dalszej pracy, pomoc w samodzielnym planowaniu rozwoju. Ocena opisowa w każdej szkole ustalana jest także na podstawie zapisów dotyczących oceniania wewnątrzszkolnego (może mieć formę opisu, listu, relacji z pracy ucznia, arkusza diagnostycznego. Wprowadza się do oceniania bieżącego dodatkowe elementy ułatwiające dziecku zrozumienie oceny (np. piktogramy). Ważne, aby ocena przekazywana dziecku i rodzicom nie zastępowała oceny wyrażonej stopniem (np. zamiast cyfr – litery albo „buźki” o różnej szerokości uśmiechu, czy też kolorowe serduszka zamiast tradycyjnych stopni). Nie jest to wtedy ocena opisowa, a takie jej „zamienniki” świadczą o braku znajomości przez nauczyciela elementarnych funkcji oceniania opisowego. Warto od drugiego okresu roku szkolnego w klasie trzeciej do oceny opisowej dodawać ocenę wyrażoną stopniem, aby stopniowo i łagodnie przyzwyczajając uczniów do ocen funkcjonujących na II etapie edukacyjnym.

Autorka w programie ***Drogowskazy wielointeligentnej edukacji*** proponuje:

- dokonanie początkowej diagnozy poziomu rozwoju i możliwości dziecka wstępującego do szkoły (należy ją przeprowadzić po około miesiącu pobytu dziecka w szkole, a następnie można kontynuować przez kolejne trzy lata, dokonując oceny postępów w rozwoju społeczno-emocjonalnym, intelektualnym i fizycznym uczniów, a także oceny zmian w ich profilach inteligencji). Zadaniem diagnozy początkowej jest dostarczenie informacji o poziomie rozwoju fizycznego, społeczno-emocjonalnego oraz rozwoju jego funkcji poznawczo-motorycznych, niezbędnych dla osiągnięcia sukcesów w szkole, a także o jego układzie mocnych i słabszych stron. Diagnoza profilu inteligencji dziecka powinna być prowadzona wspólnie z rodzicami. Mogą oni na tym samym arkuszu, co nauczyciel, notować obserwowane u dziecka zachowania, reakcje, odnoszące się do zagadnień zawartych w arkuszu. Odpowiedzi

nauczyciela i rodziców mogą się w niektórych punktach znacząco różnić. Jest to pole do wymiany poglądów i informacji i do podjęcia współpracy na rzecz zmian⁷⁰. Podstawą diagnozy wstępnej jest obserwacja zachowań i wyborów dzieci w różnych sytuacjach społecznych w bezpiecznym i przyjaznym środowisku, ale także rozmowa z dzieckiem, wywiad z rodzicami, analiza wytworów pracy ucznia;

- ocenianie bieżące – ocena powinna być prowadzona codziennie, w trakcie zajęć edukacyjnych i innych zajęć szkolnych; może być słowna lub pisemna, zawsze powinna motywować do aktywności i podejmowania wyzwań, przeciwdziałać zniechęceniu, wskazywać mocne strony i informować o konieczności poprawiania, modyfikowania usprawniania tego, co dziecko robi; ma ona charakter stymulujący rozwój;
- dokonanie diagnozy i oceny końcowej – powinna ona wskazywać zmiany, jakie zaszły na przestrzeni dłuższego okresu czasu, pokazywać kierunki do dalszej pracy, odnosić się do mocnych i słabszych obszarów funkcjonowania.

Szczegółowe zasady i kryteria oceniania należy dostosować do obowiązującego w szkole oceniania wewnętrznego. Nauczyciel może przygotować dla dokumentowania postępów np. karty osiągnięć i postępów ucznia i / lub karty samooceny postępów, które uczeń wypełnia samodzielnie.

Indywidualizacja aktywności edukacyjnej uczniów

Indywidualizacja jest nierozłącznie związana ze zróżnicowaniem celów, treści, metod, form organizacyjnych, środków dydaktycznych. Nauczyciel, znając swoich uczniów, może opracować własny program nauczania. Jeśli nauczyciel wybierze program edukacji wczesnoszkolnej opracowany przez innego autora, powinien go zmodyfikować do potrzeb uczniów danej klasy, aby indywidualizacja stała się podstawą jego pracy. Wbrew stereotypom, indywidualizacja w szkole jest możliwa, jednak najpierw należy zrozumieć jej istotę. „Niejednomysłność co do zakresu znaczeniowego terminu „indywidualizacja”, brak

⁷⁰ Propozycje arkuszy obserwacji wykorzystywanych w pracy zgodnie z koncepcją wielointeligentnej edukacji dla dziecka zostały zamieszczone w programie edukacji wczesnoszkolnej autorstwa Moniki Zatorskiej i Aldony Kopik – *Wielointeligentne odkrywanie świata*, dz. cyt.

terminologicznej precyzji, powoduje, iż sama istota indywidualizacji bywa różnie określana⁷¹. Indywidualizacja nie oznacza, że nauczyciel musi stosować tyle „podejść” w nauczaniu, ilu uczniów liczy jego klasa. Zasadą jest przygotowanie różnych propozycji, uaktywniających wielorakie inteligencje. Rezygnując z metod podających, które u większości dzieci wywołują nudę lub niekorzystną postawę „chęci przetrwania” do końca zajęć, na rzecz metod aktywizujących uczniów, angażujemy uczniów w rozwiązywanie problemu z danej dziedziny, tym samym do myślenia. Ważny jest także dobór odpowiednich zajęć dodatkowych rozwijających zdolności oraz kształtowanie i pogłębianie indywidualnych zainteresowań. Formą pracy sprzyjającą indywidualizacji, a jednocześnie kształtująca umiejętność współpracy, jest praca w grupach. Każdy uczeń wnosi do realizacji zadania przez grupę indywidualny wkład poprzez własną aktywność. Indywidualizacja to także bezpośrednia praca indywidualna nauczyciela z uczniem, szczególnie tym – określanym w dokumentach tzw. prawa oświatowego – uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych (dziecko zdolne lub dziecko przejawiające trudności w jakiejś dziedzinie). Choć nasuwa się następująca refleksja: czy w kontekście doceniania i akceptacji indywidualności każdego dziecka nie można przyjąć, że każdy uczeń jest na swój sposób uczniem o specjalnych potrzebach edukacyjnych?⁷².

Badania nad ludzkim mózgiem, które dopiero w dwóch ostatnich stuleciach rozwinęły się znacząco, dowodzą, że nasze możliwości są ogromne, ale nie potrafimy jeszcze dobrze ich wykorzystać. Nasz mózg uczy się poprzez tworzenie nowych powiązań i dróg pomiędzy elementami wiedzy, którą już posiadamy. Możliwości mózgu zależą od liczby i złożoności wytworzonych powiązań⁷³. Podejście do kształcenia oparte na indywidualizacji wymaga od nauczyciela znajomości najnowszych odkryć z zakresu badań nad mózgiem, gdyż każdy uczeń inaczej się uczy, a czasem te różnice są znaczące. Planując proces edukacyjny, trzeba uwzględnić przygotowanie rozmaitych propozycji dla uczniów o różnych profilach inteligencji czy też stylach uczenia się. Wincenty Okoń⁷⁴ twierdzi: „Indywidualizacja w nauczaniu to

⁷¹ D. Klus-Stańska, *Dyskursy pedagogiki wczesnoszkolnej*, w: D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, WAIp, Warszawa 2009, s. 28.

⁷² M. Kędra, M. Zatorska, *Razem z dzieckiem*, dz. cyt.

⁷³ R. Fisher, *Lepszy start*, dz. cyt., s. 19.

⁷⁴ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998, s. 134.

uwzględnienie w systemie dydaktyczno-wychowawczym różnic w rozwoju poszczególnych uczniów oraz dostosowanie treści, metod i organizacji działań pedagogicznych do tych różnic”.

Program *Drogowskazy wielointeligentnej edukacji* zawiera wskazówki dotyczące dostosowania zajęć do potrzeb uczniów, ale są to tylko drogowskazy, a od kreatywności, interpretacji programu i wreszcie wyboru przez nauczyciela odpowiednich metod, form pracy, środków dydaktycznych będzie zależeć, w jakim stopniu działania w ramach realizacji programu będą skoncentrowane na dziecku. Howard Gardner opisuje rolę nauczyciela w taki sposób: „Skuteczny nauczyciel odgrywa rolę pośrednika między uczniem i programem, zawsze będąc gotów do użycia protez edukacyjnych – tekstów, filmów, programów komputerowych – które mogą mu pomóc przekazać odpowiednie treści uczniom o różnych stylach uczenia się w jak najbardziej absorbujący i skuteczny sposób”⁷⁵.

⁷⁵ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. ...*, dz. cyt., s. 83.

BIBLIOGRAFIA

Adamek I., *Podstawy edukacji wczesnoszkolnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 1997.

Armstrong T., *7 rodzajów inteligencji*, MT Biznes, Warszawa 2009.

Blythe S.G., *Harmonijny rozwój dziecka*, Świat Książki, Warszawa 2010.

Bogdanowicz M., *Ryzyko dysleksji. Problem i diagnozowanie*, Wydawnictwo „Harmonia”, Gdańsk 2005.

Brzezińska A., *Spółeczna psychologia rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2000.

Budniak A., *Edukacja społeczno-przyrodnicza dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym wieku szkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2010.

Dąbrowski M., *Pozwólmy dzieciom myśleć*, CKE, Warszawa 2008, s. 141–142. Zob. http://www.trzecioklasista.edu.pl/arttykul/kategoria/publikacje/pozwolmy_dzieciom_myslec/art1-0 (dostęp: 27.06.2014).

Dryden G., Vos J., *Rewolucja w uczeniu*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2000.

Dylak S., *Wprowadzenie do konstruowania szkolnych programów nauczania*, PWN, Warszawa 2000.

Fisher R., *Lepszy start*, Dom Wydawniczy REBIS, Warszawa 2002.

Gardner H., Kornhaber M.L., Wake W.K., *Inteligencja. Wielorakie perspektywy*, Warszawa 2001.

Gardner H., *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, Media Rodzina, Poznań 2002.

Gardner H., *Zmiana poglądów. Sztuka kształtowania własnych i cudzych przekonań*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2006.

Gardner H., *Inteligencje wielorakie. Nowe horyzonty w teorii i praktyce*, MT Biznes, Warszawa 2009.

Goleman D., *Inteligencja emocjonalna*, Media Rodzina, Poznań 2007.

Gruszczyk-Kolczyńska E., *Komentarz do podstawy programowej edukacji wczesnoszkolnej*, w: *Podstawa programowa z komentarzami. Edukacja przedszkolna i wczesnoszkolna. Tom 1. Załączniki do rozporządzenia ministra Edukacji Narodowej z 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół z komentarzem*. Zob. <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/230/Tom+1+Edukacja+przedszkolna+i+wczesnoszkolna.pdf> (dostęp. 27.06.2014).

Gruszczyk-Kolczyńska E., Zielińska E., *Dziecięca matematyka. Metodyka i scenariusze zajęć z sześciolatkami w przedszkolu, w szkole i w placówkach integracyjnych*, WSiP, Warszawa 2000.

Hannaford C., *Profil dominujący*, Wydawnictwo MINRRiO, Warszawa 2006.

Jaszczyszyn E., Szada-Borzyszkowska J. (red.), *Edukacja dziecka. Fakty i mity*, Wydawnictwo Trans Humana, Białystok 2010.

Jurewicz A., *Kilka uwag na temat uczenia się*, w: E. Tołwińska-Królikowska (red.), *Z małej szkoły w wielki świat*, Federacja Inicjatyw Oświatowych, Warszawa 2013.

Kędra M., Zatorska M., *Razem z dzieckiem*, ORE, Warszawa 2014. Zob. http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=591&from=&dirids=1&ver_id=&lp=4&QI= (dostęp: 27.06.2014).

Klus-Stańska D., *Dyskursy pedagogiki wczesnoszkolnej*, w: D. Klus-Stańska, M. Szczepka-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, WAiP, Warszawa 2009.

Komorowska H., *O programach prawie wszystko*, WSiP, Warszawa 1999.

Kopik A. (red.), *Sześciolatki w Polsce. Diagnoza badanych sfer rozwoju. Raport 2006*, Wydawnictwo Tekst, Kielce – Bydgoszcz 2007.

Kopik A., Zatorska M., *Wielorakie podróże – edukacja dla dziecka*, EAR, Kielce 2010.

Korczak J.

Korczak J., *Prawo dziecka do szacunku*, w: tegoż: *Dzieła*, t. 7, Oficyna Wydawnicza Latona, Warszawa 1993. Zob. http://www.brpd.gov.pl/uploadfiles/publikacje/prawo_dziecka_do_szacunku.pdf (dostęp: 04.07.2014).

Królikowski J., *Co to są projekty edukacyjne?*, w: E. Tołwińska-Królikowska (red.), *Z małej szkoły w wielki świat dzieci obywatele. Scenariusze projektów edukacyjnych rozwijających kompetencje społeczne i obywatelskie oraz umiejętność uczenia się w klasach 1–3 szkoły podstawowej*, Federacja Inicjatyw Oświatowych, Warszawa 2013.

Kryk G., *Samokształcenie w edukacji wczesnoszkolnej*, Wydawnictwo PWSZ, Racibórz 2009.

Melosik Z., *Kultura popularna jako czynnik socjalizacji*, w: Z. Kwieciński, Śliwerski B. (red.), *Pedagogika*, t. 2, PWN, Warszawa, 2004.

Muchacka B., *Zabawy badawcze w edukacji przedszkolnej*, Wydawnictwo Uczelniane AP, Kraków 2001.

Nęcka E., *Inteligencja. Geneza, struktura, funkcje*, GWP, Gdańsk 2005.

Oelszlaeger B., *Jak uczyć uczenia się? Środki i metody kształcenia samokontroli i samooceny w edukacji wczesnoszkolnej*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007.

Oelszlaeger-Kosturek B., *Pedagogika korczakowska w kontekście wybranych koncepcji pedagogicznych*, w: Smak E., Kłosińska T., Konopnicka I. (red.), *Edukacja wczesnoszkolna teoria i praktyka. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesor Gabrieli Kapicy*, Wydawnictwo UO, Opole 2013.

Oelszlaeger-Kosturek B., *Studia o aktywnym uczeniu się dzieci. Wybrane problemy edukacji wczesnoszkolnej. Materiały dla studentów i nauczycieli*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 2013.

Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1998.

Pamuła M., Sikora-Banasik D., *Inteligencje wielorakie na zajęciach języka angielskiego, czyli jak skutecznie i ciekawie uczyć dzieci w młodszym wieku szkolnym*, Wydawnictwo CODN, Warszawa 2008.

Zob. <http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=273&from=publication> (dostęp: 27.06.2014).

Petty G., *Nowoczesne nauczanie. Praktyczne wskazówki i techniki dla nauczycieli, wykładowców i szkoleniowców*, GWP, Sopot 2010.

Rose C., Nicholl M.J., *Ucz się szybciej na miarę XXI wieku*, Oficyna Wydawnicza Logos, Warszawa 2003.

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz. U. poz. 977) wraz z późniejszymi zmianami. Zob. <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU20120000977> (dostęp. 27.06.2014).

Sajdak A., *Indywidualizacja w nauczaniu*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 2, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.

Skura M., Lisicki M., *Na progu. Ile w dziecku ucznia, a w nauczycielu mistrza? O co chodzi w pierwszej klasie?*, ORE, Warszawa 2012, s. 33. Zob. <http://www.bc.ore.edu.pl/Content/405/na+progu++klasa+i.pdf> (dostęp: 27.06.2014).

Sterna D., *Ocenianie kształtujące w praktyce*, Wydawnictwo Civitas, Warszawa 2008.

Śliwerski B., *Pedagogika dziecka. Studium pajdocentryzmu*, GWP, Gdańsk 2007.

Vasta R., Haith M.M., Miller S.A., *Psychologia dziecka*, WSiP, Warszawa 1995.

Waloszek D., *Socjopedagogiczny wymiar zabawy w edukacji wczesnoszkolnej*, w: D. Klus-Stańska, M. Szczepska-Pustkowska (red.), *Pedagogika wczesnoszkolna – dyskursy, problemy, rozwiązania*, WAMP, Warszawa 2009.

Więckowski R., *Pedagogika wczesnoszkolna*, WSiP, Warszawa 1993.

Więckowski R., *Program, jego istota, podstawowe problemy*, „Życie Szkoły” 1998, nr 9.

Zatorska M., Kopik A., *Wielointeligentne odkrywanie świata. Program edukacji wczesnoszkolnej*, ORE, Warszawa 2012.

Zawadowska J., *Kompetencje kluczowe – najważniejszy element wspólnej Europy*, w: E. Tołwińska-Królikowska (red.), *Z małej szkoły w wielki świat. Dzieci odkrywają świat*.

Scenariusze projektów edukacyjnych rozwijających kompetencje matematyczne i naukowo techniczne oraz umiejętność uczenia się w klasach 1–3 szkoły podstawowej, Federacja Inicjatyw Oświatowych, Warszawa 2013.

Żądło J., *Indywidualizacja w edukacji wczesnoszkolnej*, w: I. Adamek Z. Zbróg (red.) *Dziecko – uczeń a wczesna edukacja*, Kraków, Wydawnictwo Libron, Kraków 2011.

Żylińska M., *Neurodydaktyka. Nauczanie i uczenie się przyjazne mózgowi*, Wydawnictwo UMK, Toruń 2013.

Wykorzystane zasoby internetowe

www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0365+0+DOC+XML+V0//PL (dostęp: 04.06.2014).

P. Bernard, A. Białas, P. Broś, T. Ellermeijer, E. Kędzierska, M. Krzeczowska, I. Maciejowska, E. Odrowąż, E. Szostak, *Podstawy metodologii IBSE*, http://www.zmnch.pl/files/IBSE/1_Podstawy_metodologii_IBSE.pdf (dostęp: 27.06.2014).

Wilam A., *Jak i czego uczy Uniwersytet Dzieci – metoda pytań i doświadczeń*, <http://www.uniwersytetdzieci.pl/texts/view/118> (dostęp: 27.07.2014).